

Л. Т. КОВАЛЕНКО

Українська література

Підручник для 6 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України

Київ
Видавничий дім «Освіта»
2014

УДК 821.161.2.09(075.3)
ББК 83.3(4Укр)-922
K56

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 07.02.2014 р. № 123)*

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Наукову експертизу здійснював Інститут літератури
ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

Експерт — О. О. Матвеєва, молодший науковий співробітник

Психолого-педагогічну експертизу здійснював Інститут педагогіки
Національної академії педагогічних наук України

Експерт — С. П. Паламар, кандидат педагогічних наук, старший науковий
співробітник, завідувач лабораторії літературної освіти

Відповідальні за підготовку підручника до видання:

К. В. Таранік-Ткачук, начальник відділу департаменту загальної середньої
та дошкільної освіти МОН України;

Н. І. Шинкарук, завідувач сектору науково-методичного забезпечення
змісту суспільно-гуманітарної освіти відділу науково-методичного забезпечення
змісту освіти основної і старшої школи Інституту інноваційних технологій і змісту
освіти МОН України

Коваленко Л. Т.

K 56 Українська література : підруч. для загальноосвіт. навч.
закладів. 6 кл. / Л. Т. Коваленко. — К. : Видавничий дім
«Освіта», 2014. — 240 с. : іл.

ISBN 978-617-656-300-6.

**УДК 821.161.2.09(075.3)
ББК 83.3(4Укр)-922**

ISBN 978-617-656-300-6

© Л. Т. Коваленко, 2014
© Видавничий дім «Освіта», 2014

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика Михайла Вербицького
Слова Павла Чубинського

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Попрацюй у парі.

Прочитай твердження: *Без перебільшення можна сказати, що одним із найвизначніших відкриттів людства, яке змінило світ, стало винайдення письма.*

Наведіть з однокласником/однокласницею кілька доказів, що підтверджували б правильність цієї тези.

Вісторії людства розрізняють дописемний і писемний періоди. У дописемний період усю інформацію люди передавали з вуст в уста. У цей час тільки той, хто нею володів, був носієм і поширювачем знань. Народні співці, музиканти, мандрівники звідусюди приносили в містай села вісточки, і саме від них слухачі дізнавалися про події у світі. Через те, що люди мандрували країною повільно, повідомлення про певні події можна було отримати лише через багато місяців, а то й років після того, як вони відбулися.

Коли вмирала окрема людина, зникало джерело інформації, носієм якої вона була. Щоб не втратити важливі знання багатьох поколінь і передати їх нащадкам, наші предки плекали твори усної народної творчості.

Із появою письма інформація перестала бути прив'язаною до її творця чи носія. У книжці всі думки автор залишав на папері. Її переписували багато разів, а пізніше друкували сотнями й тисячами примірників — і її могли прочитати в усіх куточках країни. Крім того, з появою

Іван Іжакевич.
Перебендя (фрагмент)

писемності думки автора отримували вічне життя, бо книжка може мандрувати в часі, через століття доносити свій зміст до наступних поколінь. Наприклад, давно вже немає київського князя Володимира Мономаха, а його «Повчання дітям» уже понад 900 років є своєрідним підручником із виховання.

Отже, поява писемності привела до революційного відкриття: інформація стала доступною для більшої кількості людей. Відтоді книги — як «кораблі думки, які мандрують хвилями часу і бережно несуть свій дорогоцінний вантаж від покоління до покоління».

Перші книжки були рукописними, і їх могли придбати тільки дуже багаті люди. Їх писали на спеціально оброблених шкурах тварин, які називали пергаментом. Над однією книжкою чернець (а саме ченці в Київській Русі були переписувачами книг) працював понад п'ять років. Кожен рукопис був справжнім витвором мистецтва, а художнє оформлення відзначалося вишуканим смаком.

Книжки в Київській Русі писали шрифтом, який називають **уставом**. Це урочистий стиль письма, ним користувалися для оформлення творів церковного змісту. Кожну літеру малювали окремо, суворо дотримуючи геометричного малюнка.

Літери писали чорним чорнилом, а першу вимальовували червоним кольором, особливо прикрашаючи. У дуже дорогих виданнях частину тексту писали золотом, як, наприклад, в Остромировому Євангелії.

Більшість переписувачів перших книжок у Київській Русі залишилися невідомими. До наших часів дійшло лише ім'я ченця Києво-Печерського монастиря *Нестора*.

Євангеліє XIII ст., написане уставом

Остромирове Євангеліє. X ст.

Літописця, якого вважають автором «Повісті временних літ» (XII століття).

Рукописну книжку «одягали» в оправу, щоб захистити від пошкоджень і надати ошатного вигляду. Найчастіше це були дощечки, які покривали шкірою, оздоблювали коштовними тканинами й металевими прикрасами. Після такої тривалої роботи рукописна книжка коштувала дуже дорого й була схожа на дорогоцінну річ або ювелірний виріб.

З того часу минуло багато століть. Згодом був винайдений друкарський верстат, який зробив книжку доступною для всіх. Нині ти можеш передплатити літературні, мистецькі або наукові журнали, придбати книжки з усіх галузей знань у книгарні, прочитати їх у бібліотеці, відшукати в електронному вигляді в Інтернеті.

Ти розгортаєш художній твір — і відбувається диво. Між тобою й автором починає встановлюватися невидимий зв'язок. Про таємничі взаємини завдяки книжці між автором і читачем розповіла у своєму інтерв'ю сучасна українська письменниця Леся Воронина: «Знаєте, чому я вважаю, що читання книжки ніколи не зникне з нашого життя? Тому що читання — це співтворчість письменника й читача. Адже кожен має власну картину того, що відбувається у книжці: по-своєму уявляє героїв, по-своєму сприймає сюжет, навіть колір неба й захід сонця, описаний у книзі, в уяві кожного неповторний».

Отже, працюючи над твором, письменник завдяки уяві та фантазії через систему художніх образів формує свій світ. Твое завдання як читача — його «розшифрувати» і зrozуміти. Щоб ця робота була успішною, ти маєш навчитися вдумливо читати художні твори й відшуковувати в них ті важливі підказки, завдяки яким зможеш зrozуміти автора.

1. Прочитай статтю про виникнення писемності й поясни, чому поява перших книжок стала явищем новаторським*.
2. Підготуй повідомлення про те, як створювали рукописні книжки за часів Київської Русі.
3. Поясни, у чому полягає роль книжки в житті людини.

* Новаторський — новий, прогресивний у будь-якій сфері діяльності.

Віктор Васнецов.
Нестор Літописець
(фрагмент)

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Зверни увагу! Протягом останніх років лексичне значення слова **книжка** розширилося. Книжку, виготовлену в цифровому вигляді, називають електронною.

Озвучену й записану на електронних носіях книжку називають аудіо-книгою (звуковою книжкою).

Любитель книг — книголюб, бібліофіл (з давньогрецької — бібліо — книга, філ — дружба, любов).

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Обери одну з книжок, що є в тебе вдома (крім підручника). Ознайомся з пам'яткою на с. 236. Разом із батьками довідайся, з яких частин складається книжка. Поясни призначення кожної з них.

ЗАПАМ'ЯТАЙ КРИЛАТИ ВИСЛОВИ ПРО КНИГИ!

Без хліба легше прожити, аніж без книги.

Будеш із книгою дружити — буде легше в світі жити.

Будеш книги читати, будеш все знати.

Народні прислів'я

Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.

Тарас Шевченко

Книги — морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивній перли виносить.

Іван Франко

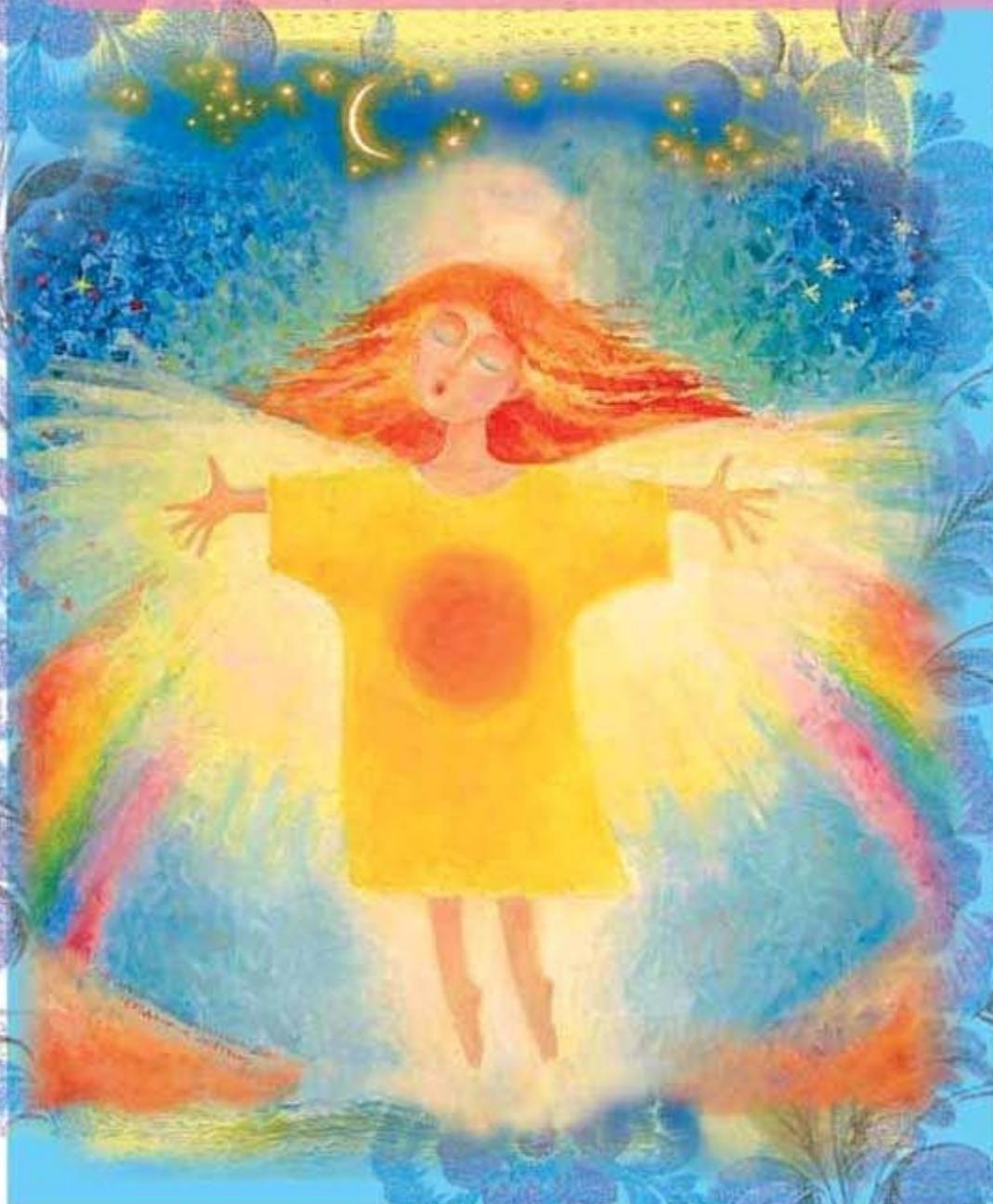
Життя без книг — це хата без вікна.

Д. Павличко

Від давнини до сучасності

**ЗАГАДКОВО ПРЕКРАСНА
І СЛАВНА ДАВНИНА УКРАЇНИ**

Український народ на весь світ славиться своїми піснями.

Народ-поет, народ-музикант — так називали українців найвидатніші діячі культури різних країн, ознайомившись із нашим фольклорним надбанням.

Уся сила поетичного генія нашого народу зібрана в **піснях**. Вони вражають світ своєю милозвучністю й поетичною красою та до-вершеністю. Навіть іноземці визнавали їх унікальність. Наприклад, відомий німецький перекладач українських народних пісень Фрідріх Боденштедт писав: «У жодній країні дерево народної поезії не дало таких великих плодів, ніде дух народу не виявився так живо й правдиво, як серед українців. Який захопливий подих туги, які глибокі, людяні почуття в піснях, що їх співає козак на чужині. Яка ніжність укупі з чоловічою силою пронизує його любовні пісні... Створити такі всебічно досконалі народні пісні міг лише народ надзвичайно високої культури».

У розділі «Загадково прекрасна і славна давнина України» ти ознайомишся з найдавнішими народними піснями — **календарно-обрядовими**. У них — подих і мудрість століть, душа нашого народу, його історія. Ти пізнаєш народні вірування, традиції, дізнаєшся, якими піснями супроводжувалися традиційні свята.

З народної творчості виросла геніальна творчість **Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Миколи Вороного, Михайла Коцюбинського** та інших письменників.

НАВЧАЛЬНИЙ МАРШРУТ РОЗДІЛУ

Календарно-обрядові пісні:

- веснянки;
- русальні;
- купальські;
- жниварські;
- колядки;
- щедрівки

Народні колискові пісні

Пісні літературного походження

Стрілецькі пісні

Микола Вороний

Тарас Шевченко

Анафора, рефрен, гімн, ліричний герой, ліро-епічний твір, поема

Календарно-обрядові пісні

Крізь тисячоліття український народ проніс своє велике духовне надбання — твори усної народної творчості, які здатні й нині хвилювати наші серця.

Серед фольклорних скарбів пишнобарвно сяє дорогоцінна перлина — українська народна пісня. Вона є яскравим поетичним багатством нашого народу, свідченням талановитості його творців. Наші предки створювали пісні на всі випадки життя. У радості чи в горі — завжди тішили свою душу піснею. **Пісня** — це невеликий словесно-музикальний твір, призначений для співу.

У багатому поетичному спадку наших предків великий пласт становлять **календарно-обрядові пісні** — фольклорні твори, які виконувалися під час народних свят і обрядів. Вони нерозривно пов'язані з певною порою року, відповідними звичаями й сільськогосподарськими роботами.

Пригадай одну зі сторінок нашої історії. Багато століть наші предки були **язичниками** («поганами»). У 988 році князь Володимир охрестив Русь, запровадив християнство.

Дохристиянська доба

Християнська доба

988 рік
Хрещення Русі

У дохристиянську добу наші предки вірили в багатьох богів — Сварога, Дажбога, Перуна, Дану, Ярила тощо. Вони були переконані, що все в природі, навіть кожна травинка, має душу. Щоб збирати гарні врожаї, жити в достатку, люди намагалися задобрити сили природи. Для цього просили милості в навколошнього світу, виконували **обряди**: співали пісні, водили хороводи, здійснювали

певні магічні дії. У різні пори року виконувались різні календарно-обрядові пісні: узимку — **колядки** та **щедрівки**, навесні — **веснянки**, улітку — **русальні, купальські** та **жниварські**. Відповідно до цього календарно-обрядові пісні умовно поділяють на пісні весняного, літнього і зимового циклів.

Наши предки в дохристиянські часи були сонцепоклонниками, тому більшість обрядів так чи інакше були пов'язані з положенням Землі щодо Сонця.

21 березня і 23 вересня — дні сонячного рівнодення, коли одна-кова тривалість дня й ночі. 21 грудня і 21 червня — дні сонцестояння, коли день найдовший (улітку) чи найкоротший (узимку). Спостерігаючи за головним світилом на небі, наші пращури розуміли, що від нього залежить їхнє життя й трудова діяльність, тому й обряди були пов'язані із Сонцем і силами природи. А ще наши предки під час обрядів ушановували душі предків як захисників роду.

Календарно-обрядові пісні, щодійшли до нас із тих часів, містять дохристиянські мотиви й образи, розкривають світогляд наших предків. Після хрещення Русі закорінені у звичаях народу традиції й обряди поступово проникли в християнську обрядовість.

У християнський період церква поєднала з язичницькими святами дати християнського календаря та події з життя святих. Унаслідок цього народні пісні почали вбирати окремі **християнські мотиви та образи** (Ісуса Христа, Діви Марії тощо). Особливо це позначилося на колядках і щедрівках.

Через багато століть народ доніс до нас немеркнучу поетичну красу найдавніших обрядів і звичаїв.

1. Який фольклорний твір називають піснею?
2. Розкажи, що тобі стало відомо про календарно-обрядові пісні.
3. Поясни, як вплинули уялення наших предків про світ на створення календарно-обрядових пісень.
4. Назви пісні зимового, весняного і літнього циклів.

ПІСНІ ВЕСНЯНОГО ЦИКЛУ ВЕСНЯНКИ

Календарно-обрядові пісні почнемо вивчати з веснянок. Ти здивуєшся: чому не з пісень зимового циклу, адже зимові свята відкривають у січні новий рік?

Річ у тім, що з прадавніх часів до XV століття наші предки вважали початком року березень, коли пробуджувалася природа, тепло перемагало морози, а життя — смерть. Саме тому першим річним святом у них було настання весни. Початок святкування припадав на ранню весну. В одних слов'янських землях починали водити хороводи й співати веснянки, коли, як казали, щука хвостом кригу розіб'є, в інших — як уперше закус зозуля. Закінчувався обряд із завершенням весняних польових робіт.

Весняні календарні обряди мали на меті пробудити землю, допомогти весні побороти зиму, відкрити шлях благодатному сонцю й теплу. Частиною обрядових дій було виконання **веснянок** — пісень, які закликали й прославляли весну.

Особливістю веснянок є наявність звернення-кликання. Закличними словами просили тепло швидше прийти на землю. Для більшості веснянок характерною та-ж є діалогічна форма. Дівчата ділились на два хори, кожен із яких очолювала провідниця. Групи учасниць по черзі виконували пісні. Їм був притаманний бадьорий, радісний і піднесений настрій, яким виконавиці ніби передавали свою енергію природі, пробуджували її від зимового сну. У веснянках використовували образи-персоніфікації, серед художніх засобів поширеними були художній паралелізм і контраст.

Ярослав Пстрак. Весна

Учасники обрядів водили також хороводи. Танки переважно нагадували або коло, тобто уподібнювалися сонцю, або були схожі на пташиний ключ, який на крилах мав принести тепло й весну. Разом із деякими обрядовими дійствами повторювали хліборобські рухи, схожі на ті, що виконують під час весняних польових робіт («Прoso», «Мак», «Огірочки»). Усі вони мали привабити високі врожаї.

У деяких місцевостях спалювали опудало Mari — доньки Чорнобога, богині темної ночі. Такий ритуал мав допомогти весні подолати зиму. А ще в цей час землероби чекали на птахів як провісників весни, що приносили на крилах тепло. Закликаючи весну, молодь зверталася до жайворонка, ластівки, ремеза. Щоб закликати їх швидше повернутися з вирію, випікали з борошна фігури пташок, підкидали догори й просили замкнути ключами зиму, відімкнути землю й повернути тепло.

ОЙ ВЕСНА, ВЕСНА — ДНЕМ КРАСНА

Ой весна, весна — днем красна,
Що ж ти, весно, принесла?
— Принесла я вам літечко,
Ще й рожевую квіточку,
Хай вродиться житечко,
Ще й озимая пшениця,
І усякая пашница.

Ой весна, весна, ти красна,
Що ти, весно красна, нам принесла?
— Принесла я вам літечко,
Ще й запашнен'ке зіллячко,
Ще й зеленую травицю,
І холодну водицю.
Принесла я вам ягнятко,
Ще й маленькеє телятко.

ПОМИРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Назви особливість будови веснянки.
2. Поясни, який художній засіб використано для зображення весни. Які уявлення наших предків про світ відтворено в цьому образі?
3. Розкажи, які дари несе весна людям. Як ці дари пов'язані з їхньою господарською діяльністю?
4. Випиши в зошит ужіті у веснянці **пестливі слова**. Поясни, чому їх використано так багато.
5. Визнач, який настрій передає веснянка. Свою відповідь обґрунтуй.

Запам'ятай!

Ти вже знаєш, що епітет — це художнє означення. У фольклорних творах часто використовують **постійні епітети**, тобто такі художні означення, які завжди вживаються тільки з певними іменниками. Наприклад, якщо кінь, то він у фольклорі завжди **вороний**, а **місяць — ясний**. Ще приклади постійних епітетів: **буйні трави, тихі води, широкий степ.**

6. Випиши в зошит постійні епітети, ужиті у веснянці.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

У пісні весну називають **красною**. Вибери з наведених нижче лексичних значень слова найточнішоїого тлумачення. Красний кажуть про:

1. Людину, яка вирізняється красою.
2. Предмет, краєвид, який має привабливий вигляд.
3. Юність, життя, вік, сповнений достатку, щастя, радості, задоволення.

Значна частина веснянок присвячена темі кохання та родинних стосунків. Любовні мотиви були невід'ємними в народній поезії весняного циклу, адже розквіт природи, її краса пробуджували в молоді ніжні почуття. У веснянках широко використовувалися пісенні **символи**. Віронька, голубка, сокіл, голуб — образи-символи закоханих, калина — символ дівочої вроди, рута — символ дівочтва, барвінок — символ шлюбу.

Серед художніх засобів у веснянках поширеним був **паралелізм**, тобто художній засіб, при якому паралельно зображували два і більше явищ із різних сфер життя. Наприклад, стан природи та співзвучний їому настрій людини.

У веснянках часто використовувався **контраст**, тобто протилежне змалювання почуттів, настроїв і поведінки людей. Наприклад, часто в піснях протиставлялися сила, краса чи поведінка дівчат і парубків.

Накресли в зошиті таблицю і, користуючись поясненням у підручнику, заповни її.

Художня своєрідність веснянок і місце їх в обряді

У який час виконують?	
Який зміст веснянок?	
Який настрій веснянок?	
Які художні засоби вживають?	

ОЙ КУВАЛА ЗОЗУЛЕНЬКА

Ой кувала зозулењка
 В лісі на горісі,
 Шануй мене, мій миленький,
 Як ластівку в стрісі.
 Як мя не меш шанувати —
 Не будеш мя мати.
 Бо ж я тобі не наймичка,
 У полі орати.
 Бо я ж тобі не наймичка,
 Але ж я газдиня.
 Куди підеш, звідти прийдеш,
 Хата не пустиня.
 Ой кувала зозулењка
 У полі, у полі.
 Краще мати жінку гарну,
 Ніж сто моргів поля.
 Бо у полі наробишся,
 Врожаю не буде,
 А як маєш файну жінку —
 Підеш межи люди.

Ой ти, весно, веснися,
 А ти, дівко, краснися...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Назви, хто є ліричним героєм пісні. Відповідь підтверджуй цитатою з веснянки.
2. Яким ти уявляєш ліричного героя, його риси характеру? Свою відповідь обґрунтуй, цитуючи твір.
3. Поясни, який настрій веснянки. Свою відповідь обґрунтуй.
4. Знайди і прочитай приклад художнього **паралелізму** в пісні.
5. Поясни, **символом** чого виступає зозуля у веснянці.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Стріха — покрівля хати із соломи чи очерету.

Як мя не меш шанувати — якщо мене не шануватимеш.

Наймичка — дівчина або жінка, яка прислуговує по господарству в багатого хазяїна.

Газдена — господиня.

Морг — міра землі, що дорівнювала 0,56 гектара.

Файній — гарний, хороший.

Літє мажи лїди — бути шанованим серед людей.

«КРИВИЙ ТАНЕЦЬ»

Один із найдавніших *хороводів* — «Кривий танець» — дійшов до наших днів. Ним майже завжди розпочиналися весняні ігри. Учасницями хороводу були дівчата, які, узявшись за руки, бігали між трьома кілками, застромленими в землю, або між трьома посадженими на землі дітьми. Дівчача вервичка могла також рухатися довільно за своєю провідницею. Зміст пісні та її мелодія були дуже прості, але багатолюдний хоровод піднімав учасникам настрій і пробуджував їхню енергію, яка, вірили наші предки, передавалася Всесвіту, розбуджувала сили природи.

Усі ці рухи під час хороводу супроводжувалися піснею.

Перший варіант:

Кривого танця йдемо,
Кінця му не знайдемо:
То в гору, то в долину,
То в ружу, то в калину.

А ми кривому танцю
Не виведемо концю,
Бо його треба вести,
Як віночок плести.

Другий варіант:

А кривого танця да не виведем конця,
Ведем, ведем — да не виведем,
Плетем, плетем — да не виплетем.

«Кривий танець»
на Тернопільщині

1. Наведені дві пісні є найдавнішими. Згодом з'явилися інші варіанти. Прочитай два з них. Чи схожі ці пісні між собою? Визнач мотив кожної.
2. Випиши в зошит художні засоби, які використано в кожному варіанті пісні.

КРИВИЙ ТАНЕЦЬ

А в кривого танця
Та не виведу кінця,
Треба його да виводити,
Кінця, ладу і знаходити.
Треба ж його вести,
Як віночок плести;
Веду, веду та не виведу,

Плету, плету та не виплету.
Ой вінку ж мій, вінку,
Хрестатий барвінку,
Ой я ж тебе плела
Ще учора звечора,
Повісила тебе
На золотім кілочку,

На золотім кілочку,
На шовковім шнурочку.
Моя матінка ішла
Та той віночок зняла,
Та той віночок зняла
Та нелюбому дала.

Ой якби я була знала,
Була б його розірвала,
Була б його розірвала
Та й у грязь утоптала
Червоними чобітками,
Золотими та підківками.

КРИВИЙ ТАНЕЦЬ

А в кривого танця!
Та не виведем кінця!
Треба його та й виводити,
Лад йому та й знаходити.
Ой вулиця та й широкая,
Чого трава невисокая?
Бо парубки та й істоптали
Великими та й ножищами,
Великими та й ножищами,

Подертими постолищами!
Ой вулиця та й вузенькая,
Чого трава зелененькая?
Бо дівоночки та й істоптали
Маленькими ноженьками,
Маленькими ноженьками,
Червоними та чобітками,
Червоними та чобітками,
Золотими та підківками.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Постоле́ща — від постоле́; взуття, яке виготовляли з коров'ячої або свинячої шкіри.

Пограй на дозвіллі!

Уяви, що машина часу перенесла тебе в минуле, за дві тисячі років від наших днів. Ти стоїш посеред поля. З-під землі пробивається молоденька травичка, яскраво світить сонечко. Поблизу — гурт хлопців і дівчат, які грають у «Прoso». Приєднуйся до них!

Дівчата та хлопці стають у два ряди одне проти одного. Словами пісні супроводжують відповідними рухами.

— А ми просо сіяли, сіяли,
Ой дід-ладо, сіяли, сіяли.
— А ми просо витопчем, витопчем,
Ой дід-ладо, витопчем, витопчем.
— Та як же ви витопчете, витопчете?
Ой дід-ладо, витопчете, витопчете?
— А ми коні випустим, випустим,
Ой дід-ладо, випустим, випустим.
— А ми коні викупим, викупим.
Ой дід-ладо, викупим, викупим.

— А за що вам викуплять, викуплять?

Ой дід-ладо, викуплять, викуплять?

— А ми дамо сто срібних, сто срібних,

Ой дід-ладо, сто срібних, сто срібних.

— Не візьмемо й тисячі, й тисячі.

Ой дід-ладо, тисячі, тисячі.

— А ми дамо дівчину, дівчину.

Ой дід-ладо, дівчину, дівчину.

— А дівчину возьмемо, возьмемо,

Ой дід-ладо, возьмемо, возьмемо.

Один учасник перебігає з першого ряду в другий, гра повторюється, аж поки всі не перейдуть у другий ряд.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Поясни, чому прихід весни наші предки вважали першим річним святом.
2. Розкажи, якими обрядами люди супроводжували зустріч весни.
3. Які пісні називають веснянками? Назви їхні художні особливості.
4. Вивчи напам'ять веснянку, яка тобі сподобалася.

ПІСНІ ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ. РУСАЛЬНІ ПІСНІ

Попрацюй у парі.

Пригадай, під час якого свята в Україні прикрашають оселі лепехою, гілками дерев, іншим зелом. Розкажи, як називають це свято в народі і які обряди виконують. Чи відзначають його твої рідні? Порівняй свою відповідь із відповідю однокласника/однокласниці.

Ти цілком маєш рацію, коли згадуеш про християнське свято Трійці. Його в Україні вшановують у червні, на 50-й день після Воскресіння Ісуса Христа. Однак задовго до прийняття християнства наші предки-язичники наприкінці травня — на початку червня відзначали **русалії** — обрядове свято, пов’язане із зеленими святами, з русальним тижнем. Воно припадало на час найбільшого замаювання землі зелом, початок колосіння жита. Свято було пов’язане з поклонінням рослинності й душам померлих.

Ти здивуєшся: яке відношення русалки і мавки мали до поклоніння мертвим? Річ у тім, що в старослов’янській мові поняття **небіжчик, покійник** позначало слово «нав». Потім воно втратило своє первісне значення. Нявками, мавками та русалками почали

вважати дітей, які народилися мертвими або померли нехрещеними, та молодих утоплених дівчат.

Учені вважають, що обрядові дії на русальному тижні первісно були звернені до померлих родичів, які впливали на долю та благополуччя живих. Аби їх ушанувати, наші пращури влаштовували на могилах тризни (поминання) померлих.

Русалії супроводжувалися певними обрядами. Люди були переконані, що мавки й русалки в цей час виходили з води та гуляли лісами й полями. Вони могли подбати про людину: ubeргти її від хвороби, поле — від стихії. Могли також зашкодити: затягнути до річки, залоскотати до смерті людину, витоптати, потолочити пашню. Щоб захиститися від русалок і мавок, при собі треба було носити обереги — часник або траву полину. Оберегами від злих духів, нечистої сили, різної напасті мали стати й гілки липи, духмяні трави, якими в ці дні прикрашали оселі.

Частиною обрядового дійства були **русальні пісні** — твори обрядової пісенності з частими згадками про русалок. Найпоширеніший мотив русальних пісень — величання рослинності, ушанування русалок. Одним із мотивів русальних пісень є їхнє прохання до дівчат і жінок дати сорочку. Сорочка була ніби символом тіла, якого не мали безтілесні душі русалок. Тому жінки вивішували на деревах і кущах шматки полотна, намітки, а дівчата — вінки. А ще в русальних піснях співали про те, як русалка зустрічалася в полі чи лісі з дівчиною, загадувала їй загадки й лоскотала до смерті. Мова русальних пісень щира, проста й безпосередня.

Русальний тиждень святкували з понеділка по четвер, і завершувався він «проводами русалок». У деяких місцевостях дівчину одягали в білу сорочку, розплітали її коси, прикрашали голову вінком і водили з піснями по селу. Вірили, що після цього русалки нібито йшли з рік і озер у ліси. Русальний тиждень переходив у поминальну суботу. У цей день усі йшли на кладовища й поминали померлих.

Ярослав Пстрак. Русалка

У РЖІ НА МЕЖІ

У ржі на межі, на кривій березі
Там сиділа русалка.
Просила русалка у дівочок сорочки:
— Ви, дівочки, подружки,
Да дайте мені сорочки,
Хоча худенькую, да аби біленькую,
Хоч не біленькую, да тоненькую!

ОЙ БІЖИТЬ, БІЖИТЬ МАЛА ДІВЧИНА

Ой біжить, біжить мала дівчина,
А за нею да русалочка:
— Та послухай мене, красна панночко,
Загадаю тобі три загадочки.
Як угадаєш — до батька пущу.
Не вгадаєш — до себе візьму.
Ой що росте без кореня,
А що біжить без повода,
А що цвіте да без цвіту?
— Камінь росте без кореня,
Вода біжить без повода,
Папороть цвіте без цвіту.
Панночка загадочок не вгадала —
Русалочка панночку залоскотала.

ПРОВЕДУ Я РУСАЛОЧКИ ДО БОРУ

Проведу я русалочки до бору,
Сама вернуся додому!
Проводили русалочки, проводили,
Щоб до нас вже русалочки не ходили,
Да нашого житечка не ламали,
Да наших дівочок не лоскотали,
Бо наше житечко в колосочку,
А наши дівочки у віночку.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, які уявлення наших предків про русалок відображені в русальних піснях.
2. Опиши, якими постають русалки з пісень у твоїй уяві. Відповідаючи, спираєшся на тексти пісень.

3. Проаналізуй, який епізод у пісні «Ой біжить, біжить мала дівчина» робить її спорідненою з казкою. Свою відповідь обґрунтуй.
4. Випиши з пісень у зошит епітети, поясни їхню роль. Назви серед них постійні епітети.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Накресли в зошиті таблицю і, користуючись поясненням у підручнику, заповни її.

Художня своєрідність русальних пісень і місце їх в обряді

У який час виконують?

Який мотив русальних пісень?

Яка мова русальних пісень?

КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ

Попрацюй у парі.

Пригадай, на який час припадає літнє сонцестояння. Поясни, чим цей час особливий у природі. Порівняй свою відповідь із відповідю однокласника/однокласниці.

Ти, мабуть, добре знаєш свято Івана Купала, яке люблять відзначати в Україні в середині літа. Цікава історія цього свята. Річ у тім, що в назві — Івана Купала — поєдналися два зовсім різні свята. Давніше — на честь язичницького бога Купала, або Купайла, яке припадало на час максимальної активності сонця. Після прийняття на Русі християнства віряни на два тижні пізніше, тобто 7 липня, почали вшановувати народження святого Івана Хрестителя, якого наші пращури вважали предтечею Ісуса Христа. Так у святі Івана Купала поєдналися елементи двох різних вірувань і різних культурних пластів.

Але обряди, пов'язані зі святом Купайла, збереглися в народній пам'яті на багато століть. Купальські пісні пам'ятають чарівність і неповторність часів майже трохи сячолітньої давності, вони донесли до нас своєрідність світогляду наших предків.

21—23 червня — це час найдовшого дня й найкоротшої ночі, максимальної енергії природи, коли всі земні стихії набирають

як найбільше сонячної життєдайної сили й набувають магічних властивостей. Після цих днів енергія Сонця і Землі йде на спад. У дні літнього сонцестояння жінки збирали лікарські трави і вважали, що вони мають найбільшу цілющу силу. Купальський обряд — це хвала сонцю, його силі, бо Купало — бог літнього сонцестояння, покровитель шлюбу, кохання, продовження роду. За віруваннями, у Купальську ніч бог Купало благословляв усе живе, а молодим скріплював серця любов'ю.

Купальське свято складалося з кількох ритуальних дій. Напередодні хлопці й дівчата біля річки встановлювали обрядове дерево та прикрашали його стрічками, квітками й вінками. У різних місцевостях його називали по-різному: Марена, Купала, Купайлиця, гільце. Біля нього обов'язково розкладали вогнище, яке було пов'язане з культом сонця. Навколо обрядового дерева водили хороводи, співали купальські пісні. В пагорба пускали у воду запалене колесо — символ сонця. На свято розкладали велике багаття, яке наділяли магічною силою. Наши предки вважали, що чим вище горітиме вогонь, тим багатими будуть урожаї. Купальські вогні — то велич і сила Сонця-Дажбога. Через вогнище перестрибували дівчата й хлопці, міцно тримаючись за руки. У кого руки не роз'єднаються, та пара на осінь побереться. Через вогонь стрибали також чоловіки й жінки, через нього переносили дітей, адже вогонь очищав душі від гріхів, давав сили й здоров'я напередодні важливої та важкої роботи — жнив.

Володимир Томашевський. На Івана Купала

А ще в цей день дівчата плели вінки — символ річного коловороту й сонячного світила — пускали їх на воду й ворожили: куди попливє вінок, у ті краї дівчина вийде заміж.

Частиною обрядових дій були **купальські пісні**, які співали в час літнього сонцестояння біля ритуального вогнища. Вони дуже ліричні, емоційні, ширі й прості за змістом. Настрій цих творів веселий, радісний. Більшість із них присвячено темі кохання, залицяння, сватання та шлюбу. Дівчина й хлопець порівнюються з рутою й барвінком, явром і тополею, голубом і голубкою, лебедем і лебідкою. Частина купальських пісень має гумористичне або сатиричнезвучання, у них дівчата висміють вади хлопців, а ті, зі свого боку, — вади дівчат. У купальських піснях уживають багато яскравих *enjambement*, образних порівнянь, що пов'язані зі світом природи.

Свято Купала закінчувалось обрядом урочистого спалення Купайлищ та вранішнього купання, адже вважалося, що саме Сонце цього ранку купається у воді. Після цього свята припинялись молодіжні розваги й гуляння, наставала велика й відповідальна пора в житті хлібороба — жнива.

ЗАПЛЕТУ ВІНОЧОК

Заплету віночок,
Заплету шовковий,
На щастя, на долю,
На чорні брови.
Ой пущу віночок
На биструю воду.

На щастя, на долю,
На милого вроду.
Ой, поплинь, віночку,
Прудко за водою,
На щастя, на долю
Милому зо мною.

ОЙ ВІНКУ МІЙ, ВІНКУ

Ой вінку мій, вінку, хрещатий барвінку!
А я тебе плела вчора до вечора.
Виси, мій віночку, на злотім кілочку,
На злотім кілочку, шовковім шнурочку.
А матінка взяла, миленькому дала.
Якби була знала, ще б краще'го вбрала:
Злотом взолотила, м'ятою обвила.

КУПАЙЛО, КУПАЙЛО!

Купайлло, Купайлло,
Де ти зимувало?
Зимувало в лісі,

Ночувало в стрісі;
Зимувало в пір'ячку,
Літувало в зіллячку.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Порівняй три купальські пісні. Який настрій кожної з них?
2. Випиши з купальських пісень у зошит постійні епітети.
3. Назви рослини, згадані в піснях. Що вони символізують?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Накресли в зошиті таблицю і, користуючись поясненням у підручнику, заповни її.

Художня своєрідність купальських пісень і місце їх в обряді

У який час виконують?	
Який зміст купальських пісень?	
Який їхній настрій?	
Які художні засоби вживають?	

2. Розкажи, якими обрядами супроводжували свято Купала.
3. Запиши від дорослих легенду про цвіт папороті, яка пов'язана зі святом Купала.

ЖНИВАРСЬКІ ПІСНІ

Попрацюй у парі.

Прочитай прислів'я. Поясни, про яку пору трудового року хлібороба вони розповідають.

Не той урожай, що в полі, а той, що в коморі.

Добрий жнець не питає, чи широкий загонець.

Цінуй в жнива хвилину більше, ніж взимку годину.

Порівняй свою відповідь із відповідю однокласника/однокласниці.

Збирання врожаю — завершальна, найвідповідальніша частина трудового року для хлібороба. В цим періодом були пов'язані певні обряди та звичаї. Час жнив умовно поділяли на три етапи: *зажинки*, *власне жнива*, *обжинки*. Кожен із них супроводжували відповідні пісні. **Жниварськими** називають обрядові пісні, які звеличують процес збирання врожаю, прославляють працю хлібороба. Для жниварських пісень характерними є надзвичайна щирість, м'якість і ніжність. У них часто використову-

вали пестливі слова, гіперболи, порівняння, прийом художнього паралелізму.

Відкривали збір урожаю **зажинки**. Починалися вони з того, що найвправніша жниця стинала перший сніп, який у народі називали «воєводою». Господар ниви приносив його додому й ставив у світлиці на покуті. У зажинкових піснях звучить похвала першому снопу, побажання щедрого врожаю, успішних жнiv, здоров'я женцям.

Після зажинок починалися власне **жнива**. І хоч праця хлібороба тяжка — від сходу сонця до вечірньої зорі, але в піснях женці не скаржилися на тому, а радісно оспіували золоту ниву, що годуватиме родину весь рік, славили турботливих господаря й господиню, які виростили щедрий урожай, називали їх шанобливо паном і панею. Не забували вони проспівати й про себе, адже це вони, женці, допомагають господарям обробитися в полі.

По завершенні збирання врожаю проводили **обжинкові** обряди. Останній сніп, що його називали «осталець» або «дід», перев'язували червоною стрічкою. Дівчата в цей час плели з колосків жита чи пшениці вінок, умаювали його квітами, кетягами калини та прикрашали голову найпрацьовитішої жниці. Ця дівчина в парі з хлопцем ішли перед женцями й несли останній сніп господареві, що знаменувало закінчення жнiv. По дорозі хлібороби співали пісень, у яких ушановували обжинковий вінок. Обжинкові пісні звучать урочисто, радісно, бо працю успішно завершено. Господар вішав обжинковий вінок у хаті та зберігав його до осені. Вилущеним із нього зерном він розпочинав сіяти озимину.

На полі хлібороби залишали незжатими кілька останніх стебел жита чи пшениці, які перев'язували стрічкою та прикрашали квітами. Такий пучечок називали в різних місцевостях по-різному: «борода», «коза» або «перепілка». Колосся заламували й пригинали донизу, витрущуючи зерна на землю. Між стеблами залишали хліб і воду, приказуючи: «...Оце тобі, борода, хліб, сіль і вода». Цей обряд був пов'язаний із вірою в духа родючої ниви й покликаний повернути землі силу, що перейшла в колосся.

Зажинки

МАЯЛО ЖИТЕЧКО, МАЯЛО

Маяло житечко, маяло,
Як у полі стояло,
А тепер не буде маяти,
А буде в стодолі лежати.
До межі, женчики, до межі,
Бо мої пиріжечки у діжі,
До краю, женчики, до краю,
То я вам пиріжечка покраю.

Котився віночок по полю,
Просився у женчиків додому:
— Возьміте мене, женчики, з собою
Та занесіть мене до господаря в стодолу,
Бо я вже в чистім полі набувся,
Буйного вітречку начувся.
Од ясного сонечка нагрівся,
А дрібного дощичку напився;
Нехай же я у стодолі одпочину,
Поки вивезуть знову на ниву.

ПОМИРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Визнач, із яких двох частин складається пісня.
2. Прочитай виразно кожну частину твору й перекажи її зміст.
3. Визнач, хто є ліричним героєм пісні та який його настрій. За допомогою яких художніх засобів удалось передати цей настрій?
4. Прочитай рядки, які розповідають, звідки колосся набралося сили. Поясни, чому в цій частині пісні для називання явищ природи й женців ужито пестливу форму.
5. Доведи, що пісня «Маяло житечко, маяло» належить до жниварських пісень.
6. Випиши з тексту пісні в зошит постійні епітети.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Із наведених речень добери синоніми до слова **маяти**.

- Збіжжя колисалося вже повним колоссям (Н. Кобринська).
- Безшумно гойдається важке гілля смереки (Г. Хоткевич).
- На її сивій голові чорна хустка майталася (Ланас Мирний).
- Білими метеликами майоріли хустки дівчат (Є. Кравченко).
- Довгі без кінця мережі моталися на легкому вітрі (І. Нечуй-Левицький).
- Перед вікном сумно погойдувалась пальма (Ю. Бедзик).

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Маяти — колихатися під вітром.

Стод тла (клоня) — будівля для зберігання врожаю, для молотьби.

Жэнчики — пестливе слово до женщ.

Жница

ТАМ У ПОЛІ КРИНИЧЕНЬКА

Там у полі криниченька,
Навколо пшениченька.
Там женчики жали.
Золоті серпи мали,
Срібні юрочки,
Що в'язали снопочки.
Добрі були женці —
Дівчата й молодиці.
Дівчата — косаті,
А хлопці — вусаті,
Молодиці — білолиці.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Визнач мотив пісні.
2. Опиши, як у пісні змальовано женців. Відповідаючи, цитуй текст твору.
3. Назви знаряддя праці, які згадано в пісні. Чому описано, що їх виготовлено із золота й срібла?
4. Визнач настрій пісні. Які художні засоби допомагають його передати? Свою відповідь підтверджуй цитатами з твору.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Юрччики — невеликі загострені палички для в'язання снопів.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Накресли в зошиті таблицю і, користуючись поясненням у підручнику, заповни її.

Художня своєрідність жниварських пісень і місце їх в обряді

У який час виконують?

Який зміст жниварських пісень?

Який юній настрій?

Які художні засоби вживають?

2. Назви етапи жнив. Розкажи про обряди, які супроводжували кожен із них.

ПІСНІ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ

Попрацюй у парі.

Пригадай разом з однокласником/однокласницею, за що ви любите свято Миколая. Що вам відомо про Святого Миколая?

Святий Миколай — один із найшанованіших з давніх часів в Україні християнських святих, його ще називають Миколаєм Чудотворцем.

Миколай народився в заможній сім'ї. З малку мав чуйне серце, допомагав знедоленим. Після смерті багатьох батьків увесь їхній спадок Миколай роздав бідним. Свою доброчинність він ніколи не виставляв напоказ, ніхто з бідняків не зінав, звідки прийшла йм допомога. На порозі своїх будинків бідні жінки, хворі й немічні люди, маленькі діти знаходили подарунки. Особливо Миколай опікувався малечею.

Усе своє життя він присвятив служінню Богу. Миколай був шанованою людиною, дослужився в церкві до високого рангу архієпископа. Здавалося б, він досяг усього, чого може бажати людина — багатства, поваги, високої посади. Своє життя він підпорядкував єдиній меті — служінню людям.

Після смерті Миколая люди виявили, що всі, хто звертався до нього з проханнями, отримували допомогу. За чудеса, пов'язані з його іменем, церква визнала Миколая святым.

Миколай Чудотворець опікується воїнами, водіями й тими, хто подорожує, є покровителем дітей, моряків і торговців.

19 грудня за новим стилем — день Святого Миколая. Це свято завжди в Україні відзначали гучно. Супроводжувалося воно обрядовими діяями, складовою яких були пісні, що прославляли Миколу Чудотворця. У деяких місцевостях їх ще називають *миколаївськими колядками*.

Святий Миколай.
Ікона ХІХ ст.

ОЙ ХТО, ХТО МИКОЛАЯ ЛЮБИТЬ

Ой хто, хто Миколая любить,
Ой хто, хто Миколаю служить,
Тому Святий Миколай
На всякий час помагай,

Миколає!

Ой хто, хто Його пам'ятає,
На поміч Його призыває,
Той із біди вийде ціло,
Охоронить душуй тіло,

Миколає!

Ой хто, хто спішить в Твої двори,
Сього Ти на землі і в морі
Все хорониш від напасти,
Не даєш нам в гріхи впасти,
Миколае!

Миколай, молися за нами,
Благаєм Тебе із слізами,
Тебе будем вихваляти,
Ім'я Твоє величати
Навіки.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Доведи, що пісня має величальний характер. Відповідь підтверджуй цитатами з твору.
2. Розкажи, як у пісні сказано про духовний зв'язок святого з вірянами. Відповідь підтверджуй цитатами з твору.
3. Прочитай уривок із пісні:

...Ти на землі і в морі
Все хорониш від напасти...

Поясни, чому в пісні так охарактеризовано Святого Миколая.

4. Як ти думаєш, до якої доби — язичництва чи християнства — належить ця пісня? Свої міркування підтверджуй цитатами з твору.
5. Зверни увагу на особливості будови пісні. Аргументуй відповідь цитатами з твору.

У пісні використано анафору.

Анафора — єдинопочаток, повторення одинакових слів, словосполучень або речень на початку віршових рядків або строф. Наприклад, у творі «Ой хто, хто Миколая любить» кожна строфа починається зі слів *Ой хто, хто*. Це анафора. Її вживають, щоб привернути увагу читача до певної думки.

КОЛЯДКИ

Попрацюй у парі.

Пригадай, хто такий Дажбог в українській народній міфології. Які сили природи він уособлював? Поділися своїми знаннями з однокласником/однокласницею.

До зимового циклу календарно-обрядових пісень належать колядки та щедрівки. **Колядки** — один із найдавніших фольклорних жанрів. Вони тісно пов'язані з уявленнями наших предків про одухотворену природу та багатьох богів, від яких залежали люди.

У п'ятому класі ти дізнався/дізналася, що одним із найголовніших наші пращури вважали бога Сонця, бо саме це небесне світило приносило тепло й було запорукою гарних урожаїв, а отже, дарувало людям життя. Ти вже знаєш, що бога Сонця називали Дажбогом. Він уособлював сили молодого весняного світила. Дажбог поставав як небожитель, що народжував день і рік. Але люди помітили, що сила Сонця в різні пори року не однакова: на весну воно набирає сили, восени — слабне, а наприкінці грудня з'являється на небі зовсім на короткий час. І тому наші предки думали, що Сонце, як і людина, народжується, набирається протягом року сил, а потім помирає. Зважаючи на різну його силу, у давнину уявляли світило у вигляді двох богів: Дажбога, що уособлює потужну енергію початку року, та Хорса — світила, що символізує старість і смерть Сонця наприкінці року.

21 грудня — найкоротший день у році, а з 25 грудня день починає поступово збільшуватися і, як кажуть у народі, «сонце повертає на літо, а зима — на мороз». Тому наші предки вважали: щороку 25 грудня народжувався Дажбог — молоде Сонце. Юний Божич — це воскреслий Хорс, який помер у грудні. Поворот сонця на літо в давні часи називали *святом Коляди*. Це було свято перемоги світла над темрявою, а життя — над смертю. З появою на небосхилі першої зірки люди йшли селами й сповіщали про народження нового Божича. Щоб захистити новонародженого, вони виконували певні магічні дії та співали пісень. Разом зі співом колядок відбувалися народні ігрища та вистави — «Коза», «Плуг», «Зірка».

У найдавніших колядках Дажбог не втілював ні Сонця, ні Місяця, ні Дощу, а виступав як Бог, що дарує ці небесні явища людям.

Ти вже знаєш, що 25 грудня (за старим стилем) або 7 січня (за новим стилем) почали святкувати народження Ісуса Христа. Відтоді давній язичницький обряд наповнили новим змістом, а відтак почали виникати нові релігійні колядки з біблійними образами.

Колядки виконують з 25 грудня по 7 січня. Колядування завжди починали з пісень про створення світу, а потім величали господаря й господиню, їхніх дітей, бажали їм здоров'я, добробуту,

Вертереп.
Народження
Ісуса Христа

урожаю та приплоду худоби. Для колядок характерними є яскраві *зорові образи* (сонце, золото, зорі, вогонь), у них часто використовують *поетори*, *паралелізми*, *епітети*. Колядка має таку будову: **заспів, власне колядка, п'ята колядь, приспів.**

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА

Нова радість стала, яка не бувала,
Над вертепом звізда ясна увесь світ осіяла.
Де Христос родився, з Діви воплотився,
Як чоловік пеленами убого повився.
Пастушки з ягнятком перед тим дитятком
На колінця припадають, царя-Бога вихваляють.
Ой Ти, Царю, Царю, Небесний Владарю,
Даруй літа щасливії сего дому господарю.
Сего дому господарю і сій господині,
Даруй літа щасливії нашій славній Україні.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Визнач, на скільки частин умовно можна поділити колядку. Про що в кожній із них ідеться? Відповідаючи, використовуй цитати з твору.
2. Поясни, як у колядці розказано про народження Ісуса Христа. Відповідаючи, використовуй цитати з твору.
3. Установи, кого в колядці називають Царем, Небесним Владарем, Дівою. Які імена цих персонажів?
4. У колядці сказано: *Над вертепом звізда ясна увесь світ осіяла*. Розкажи однокласникам, що ти знаєш про **вертеп**.
5. Назви, кого величав колядка. Відповідаючи, використовуй цитати з твору.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Воплотився — втілився.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

У колядці сказано: *Як чоловік пеленами убого повився.*
Слово **убогий** може мати такі лексичні значення:

1. Створений неталановитою людиною, бездарний.
 2. Який живе в нестатках, бідний.
 3. Обмежений у певному відношенні, мізерний, нужденний.
- Яке з названих значень найвлучніше пояснює значення слова **убогий** у колядці? Свою думку обґрунтуй.

ДОБРИЙ ВЕЧІР ТОВІ, ПАНЕ ГОСПОДАРЮ!

Добрий вечір тобі, пане господарю!

Приспів:

Радуйся!

Ой радуйся, земле,

Син Божий народився!

Застеляйте столи та все килимами.

Приспів.

Та кладіть калачі з ярої пшениці.

Приспів.

Бо прийдуть до тебе три празники в гості.

Приспів.

Ой що перший празник — Рождество Христове.

Приспів.

А другий вже празник — Святого Василя.

Приспів.

А третій вже празник — Святе Водохреща.

Приспів.

А що перший празник зішле тобі втіху.

Приспів.

Різдво на Хрещатику

А що другий празник зішле тобі щастя.

Приспів.

А що третій празник зішле всім нам долю.

Приспів.

Зішле всім нам долю, Україні волю.

Приспів.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Назви **три** найважливіші свята зимового календаря, згадані в колядці. Розкажи про них однокласникам.
2. Доведи, що колядка є величальною піснею. Відповідаючи, використовуй цитати з твору.
3. Доведи, що в колядці тісно поєднано релігійну й народну колядкові традиції. Відповідаючи, використовуй цитати з твору.
4. Поясни, чому після кожного рядка колядники співали **приспів**. Який настрій у виконавців і слухачів створювали такі повтори?

Рефрен, або **повтор**, — повторення групи слів, рядка або кількох віршових рядків наприкінціожної строфи чи групи строф. У колядці «Добрий вечір тобі, пане господарю!» рефреном є речення *Радуйся! Ой радуйся, земле, Син Божий народився!* Рефрен, як і анафору, уживають, щоб привернути увагу читача до певної думки.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Розкажи, як виникли колядки та які уявлення наших предків вони відображали.
2. Розкажи, які обряди виконують разом із колядками.
3. Накресли в зошиті таблицю і, користуючись поясненням у підручнику, заповни її.

Художня своєрідність колядок і місце їх в обряді

У який час виконують?	
Який зміст колядок?	
Який їхній настрій?	
Які художні засоби вживаються?	

4. Вивчи напам'ять колядку, яка найбільше тобі сподобалася.

ЩЕДРІВКИ

Попрацюй у парі.

1. Розкажи однокласникові/однокласниці, що ти знаєш про обряд щедрування в Україні.
2. Прочитай уривок із щедрівки.

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала собі щебетати,
Господаря викликати...

Вислови припущення, чому в пісні зимового календарного циклу розповідається про приліт птахів.

Порівняй свою відповідь із відповідю однокласника/ однокласниці.

Якщо ти уважно читаєш, то маєш помітити, що в наведеному вище уривку розповідається про те, що до господаря прилетіла ластівка. «Але як таке може бути, адже **щедрівки** співають узимку, коли лютують морози?» — цілком слушно зауважиш ти. Дійсно, є невідповідність, але вона існувала не завжди.

Ти вже знаєш, що у предавні часи новий рік збігався з початком хліборобського року. У цей час танув сніг і вся природа прокидалася від довгого зимового сну. Саме тоді люди вітали одне одного з приходом нового року, здійснювали обряд **щедрування**, бо вірили, що слово, магічні дії можуть задобрити сили природи і сприяти багатому врожаю та добробуту сім'ї. Щедрувальники обходили

Щедрик, щедрик, щедрівочка...

хати з побажанням людям щастя, здоров'я й достатку, співали величальні пісні. Вони вітали членів родини, вихваляли їх, називуючи господаря ясним місяцем, його дружину — красним сонцем, дітей — дрібними зірками. У найдавніших щедрівках звучали також мотиви весняних господарських робіт, турботи про долю майбутнього врожаю. Серед художніх засобів переважали *постори*, *паралелізми*, *постійні епітети*. Бадьорий, радісний настрій щедрівок передавав святкове піднесення виконавців. Під час обряду щедрування виконували також виразні магічні сільськогосподарські обряди «засівання» й «посипання», що символізували побажання родині багатих урожаїв. Господарі винагороджували своїх гостей щедрими подарунками.

Після того як у Європі початок календарного року почали відраховувати з 1 січня, в Україні теж святкування новоліття перенесли з весни на січень. Обряд щедрування почали виконувати в Щедрий вечір 13 січня (за старим стилем), а 14 січня (за старим стилем) святкували перший день нового року. Під час Щедрої вечірі накривали багатий стіл, на якому переважали м'ясні страви, готували «багату» кутю, випікали спеціальні хліби.

ЗАСІВНА

Сію, сію, посіваю,
З Новим роком вас вітаю!
Щоб родило на землі,
Щоб був хліб на столі.
Щоб водилися пернаті
І без чубка, і чубаті.
Щоб не знали ви біди,
Нехай прийдуть гаразди.
Щоб капуста головчата,
А петрушка корінчата.
Часник — як бик,
Цибуля — як зозуля,
Пшениця — як рукавиця.

Щоб була з дітей утіха,
А грошей — півтора міха.
Щоб ви міряли гроші мискою,
А дітей — колискою.
Щоб у кожній кутині
Було по дитині.
Хай дасть нивка по сто кіп,
По сто тисяч один сніп.
Віншую вас Новим роком.
Новим роком, довгим віком.
Щоб ви дочекали відтепер за рік
До ста літ!

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Міх — мішок.
Кутена — куток хати.

Кола — стіжок із 60 снопів хліба.
Віншувати — поздоровляти.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Доведи, що «Засівна» — це щедрівка.
2. Розкажи, що зичать щедрувальники господарям. Чому саме такі їхні побажання? Відповідаючи, використовуй цитати з твору.
3. Назви художні засоби, які використано у творі. З якою метою їх ужито?

ЩЕДРИК, ЩЕДРИК, ЩЕДРІВОЧКА

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
— Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару,
Там овечки покотились,

А ягнички народились.
В тебе товар весь хороший,
Будеш мати мірку грошей.
Хоч не гроші, то половина,
В тебе жінка чорноброда.
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Спираючись на текст щедрівки, поясни, який період у житті наших предків вона відображає.
2. Розкажи, як у щедрівці зображене добробут господаря.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Кошара — загорода або хлів для овець, кіз.
Овачки покотілись — овечки народили малят.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Послухай щедрівку в обробці Миколи Леонтовича. Які почуття відкликала в тебе ця пісня? Користуючись інтернет-джерелами, знайди інформацію про М. Леонтовича й історію написання та виконання його геніального твору.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Накресли в зошиті таблицю і заповни її.

Художня своєрідність щедрівок і місце їх в обряді

У який час виконують?	
Який зміст щедрівок?	
Який їхній настрій?	
Які художні засоби вживають?	

Народні колискові пісні

Попрацюй у парі.

Пригадай, які колискові пісні ти знаєш. Разом з однокласником/однокласницею зроби висновок, які спільні ознаки мають ці твори.

Колискові пісні є у фольклорі всіх країн світу. Чому так, ти, звісно, здогадуєшся. **Колискові пісні** — це ліричні твори, які співали дітям під час їх присипляння. Мами колисанками заспокоюють своїх діток перед сном. Настрій усіх таких пісень «сонний». Створюють його певні обов'язкові художні образи. Найчастіше в колискових зустрічається котик-воркотик — м'якенький, тепленький, він муркоче, від чого оченята малюків самі поволі заплющаються. До дитини можуть завітати в колискових голуб (гулі) чи зозуля, а ще часто у віконечко заглядають місяць і зорі, а під вікнами ходять Сон і Дрімота. Мами згадують у піснях запашні квіти й трави: руту, м'яту, васильки, які навірюють сон.

А ще один секрет «сонного» настрою колискових — *пестрота звуків*. Найчастіше в цих піснях використовують слова зі звуками [с], [ч], [л]. Ось, наприклад:

Вийшов на небі місяць ясний,
Зорі сяють, світ прекрасний,
Люляй-люляй, янголятко,
Васинай, мое дитятко...

Створює «сонний» настрій також протяжне проспівування звуків «а-а-а», «у-у-у».

Мова колискових образна і емоційна. У них дуже часто використовують *пестриві слова* (садочек, рученьки, голівонька), *епітети* (котик сіреневий, хата тепленька, діточки дрібненькі), а також вигуки на зразок «баю-баю», «люлі-люлі», «гойда-гойда-гой».

ОЙ ТИ, КОТЕ, КОТОЧОК

Ой ти, коте, коточок,
не ходи рано в садочок,
не положай дівочок,
нехай зів'ють віночок
із руточкою, із м'яточкою,
з хрещатого барвіночку,
з запашного василечку.
Ой, спи, дитя, до обіда,
покіль мати з міста приїде
да принесе три квіточки:
ой первую зрослину,
а другу сонливу,

а третю щасливу,
ой щоб спало, щастя знато,
ой щоб росло, не боліло,
на серденько не кволіло.
Сонки-дрімки в колисоньку,
добрий розум в головоньку,
а рісточки у кісточки,
здоров'ячко у сердечко,
а в роточок говорушки,
а в ніженьки ходусеньки,
а в рученьки ладусеньки.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, який настрій викликала в тебе колискова. Які елементи тексту пісні створюють такий настрій?
2. Поясни, які побажання дитині висловлено в пісні. Виразно прочитай ці рядки.
3. Назви згадані в колисковій рослини, що мають дати дитині животворну енергію на все життя.
4. Випиши з колискової в зошит пестливі слова та епітети. Яка їхня роль у цьому тексті?

ОЙ НУ, ЛЮЛІ, ДИТЯ, СПАТЬ!

Ой ну, люлі, дитя, спать!
Пішла мати жито жать
Та й вижала три квітки:
Що первую сонливу,
А другу дрімливу,
А третю щасливу.

Ой щоб воно спало,
Щастя-долю мало
І добрую годину
На малую дитину.

Ой щоб воно спало
І спати хотіло,
І спати хотіло,
Як квіт, червоніло.

Ілюстрація
Зеновії Юськів

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, який настрій викликала в тебе колискова. Які елементи тексту пісні створюють такий настрій?
2. Порівняй зміст обох колискових. Які частини в них перегукуються за змістом? Виразно прочитай ці рядки. Про що можуть свідчити такі повтори?
3. Назви художні засоби, використані в колисковій. Яка їхня роль у пісні?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Накресли в зошиті таблицю і, користуючись поясненням у підручнику, заповни її.

Художня своєрідність колискових пісень

За яких обставин виконують?	
Який зміст колискової?	
Який її настрій?	
Які художні засоби вживають?	

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Послухай «Колискову» у виконанні народної артистки України Ніни Матвієнко. Поділися зі своїми однокласниками враженнями від пісні.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Намалюй ілюстрацію до однієї з календарно-обрядових пісень, яка тобі сподобалася найбільше. Разом з однокласниками влаштуй виставку робіт. Прокоментуй їм свою роботу.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

1. Від членів своєї родини та знайомих запиши календарно-обрядові пісні. Підготуй збірку фольклорних творів (за бажанням).
2. Підготуй повідомлення про обрядові діїства, які виконували на зимові свята.

Пісні літературного походження

Крім народних, кожна національна культура має багато пісень літературного походження. **Літературна пісня** — це ліричний твір, слова до якого склав письменник.

Багато віршів українських поетів покладено на музику. Це твори Семена Климовського, Тараса Шевченка, Леоніда Глібова, Івана Франка, Олександра Олеся, Максима Рильського, Андрія Малишка, Миколи Сингаївського, Дмитра Луценка, Дмитра Павличка та багатьох інших. Часто авторська пісня так подобається людям, що вони забувають про творця і вважають її народною.

Окрему групу пісень літературного походження утворюють гімни.

Гімн (із давньогрецької — похвальна пісня) — це урочистий музичний твір, який прославляє кого-небудь або що-небудь. Гімни виникли в давні часи в Єгипті та Давній Греції як молитовні звернення до богів.

У наш час кожна країна має Гімн, Герб і Прапор як символи держави. Вони уособлюють її самобутність і є знаками її національної сили та єдності. Гімн покликаний об'єднувати народ, підносити його дух і стверджувати нездоланість.

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Назви твір, який є Державним Гімном України. Що ти знаєш про його творців?

Державним Гімном України є музичний твір Павла Чубинського та Михайла Вербицького «Ще не вмерла України і слава, і воля...». Доля його непроста, як і доля самої України.

Вірш у первісному варіанті називався «Ще не вмерла Україна». Написав його український науковець, поет і громадський діяч Павло Чубинський. Походив він зі старовинного козацького роду й був високоосвіченою людиною прогресивних поглядів. Був знайомий із Тарасом Шевченком і навіть у своїх поетичних тво-

рах намагався дещо наслідувати Кобзаря. Тому не дивно, що, коли вперше вірш «Ще не вмерла Україна» надрукували в часописі «Мета» поряд із творами Кобзаря, усі сприйняли його як Шевченків.

Насправді цей вірш Чубинський написав через рік після смерті Тараса Григоровича, у 1862 році в Києві. Він мешкав тоді на вулиці Великій Васильківській, де винаймав квартиру в будинку купця Лазарева. Саме тут збиралася гурток «Київської громади», куди часто заходили також сербські й болгарські студенти, що навчалися в місті. Від них Павло Чубинський почув пісню сербських повстанців проти Османської імперії. Вільнолюбні рядки «Серце біє і кров ліє за нашу свободу» надихнули українського патріота до написання вірша.

Через рік П. Чубинського, як неблагонадійного, заслали до Сибіру. Серед «пропис» — «посещение могилы Шевченко», «пение возмутительных малороссийских песен», «ношение малорусского костюма».

Спочатку вірш Чубинського співали на мелодію сербської пісні. Музику до слів писали також українські композитори Микола Лисенко і Кирило Стеценко. Але на весь світ твір став відомим у музичному варіанті західноукраїнського священика і музиканта Михайла Вербицького, створеному в 1865 році.

Патріотичний зміст поезії П. Чубинського та урочиста музика М. Вербицького довгі роки, поки українці не мали своєї держави, як найкраще відображали волелюбні праґнення українських патріотів. У березні 2003 року Верховна Рада ухвалила закон, згідно з яким перша строфа і приспів пісні «Ще не вмерла України і слава, і воля...» вважаються Державним Гімном України.

Павло Платонович
Чубинський
(1839—1884)

Поштова листівка.
Початок ХХ ст.

Прочитай першу строфу і приспів вірша П. Чубинського «Ще не вмерла Україна» і порівняй із варіантом слів Державного Гіму України. Назви відмінності.

ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА

Ще не вмерла Україна, і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці,
Запануємо ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону,
В ріднім краю панувати не дамо ні кому.
Чорне море ще всміхнеться, дід Дніпро зрадіє,
Ще у нашій Україні доленська наспіє.

Приспів.

А завзяття, праця щира свого ще докаже,
Ще ся волі в Україні піснь гучна розляже,
За Карпати відоб'ється, згомонить степами,
України слава стане поміж народами.

Приспів.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, які почуття викликає в тебе ця пісня. Свою відповідь обґрунтуй.
2. Доведи, що пісня має патріотичний зміст. Відповідаючи, спирайся на текст твору.
3. Виразно прочитай рядки, у яких автор висловлює впевненість у щасливому майбутньому України.
4. Випиши з тексту в зошит **постійні епітети й персоніфікації**. Яку роль вони відіграють у творі?
5. Яку думку утверджує автор цим твором? Свою відповідь підкріплюй рядками з тексту.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Сян — найбільша права притока річки Вісли, до 1946 року слугувала межею української та польської частини Галичини.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Підготуй повідомлення про створення вірша «Ще не вмерла Україна».
2. Вивчи поезію напам'ять.

МОЛИТВА ЗА УКРАЇНУ

Кожен вірянин щодня побожно звертається з молитвою до Господа. Молитва — це велика духовна сила, яка очищає розум, заспокоює душу, вселяє надію. Молитва — це розмова вірянина з Богом.

У своєму творі «Молитва», яку О. Кониський написав у 1885 році, він попросив у Господа найсокровеннішого — хранити Україну від бід. Цей твір є високопатріотичним, його ще називають духовним гімном українського народу. «Молитву» також виконують як церковний гімн України. Музику до твору написав відомий український композитор Микола Лисенко.

Олександр Якович
Кониський
(1836—1900)

МОЛИТВА

Боже великий, єдиний,
Нам Україну храни,
Волі і світу промінням
Ти її осіни.
Світлом науки і знання
Нас, дітей, просвіти,
В чистій любові до краю,
Ти нас, Боже, зрости.
Молимось, Боже єдиний,
Нам Україну храни,
Всі свої ласки-щедроти
Ти на люд наш зверни.
Дай йому волю, дай йому долю,
Дай доброго світу,
Щастя дай, Боже, народу
І многая, многая літа.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Осінети — освітити, зробити радісним.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, який настрій створює пісня. Які елементи твору допомагають створити такий настрій?

2. Випиши з тексту пісні в зошит ужиті тут дієслова. Зверни увагу, що вони виражають прохання. Чому автор використав дієслова саме в такій формі?
3. Назви слова, які надають твору урочистого звучання. Що означає вираз *многая літа*? Чому саме цими словами закінчується твір?
4. Опиши, яким ти уявляєш ліричного героя твору. Яке його ставлення до Батьківщини? Відповідаючи, цитуй текст пісні.
5. Прочитай народну легенду про дівчину-Україну. Проаналізуй, чи є зв'язок між народною легендою і «Молитвою» О. Кониського.

НАРОДНА ЛЕГЕНДА ПРО ДІВЧИНУ-УКРАЇНУ

Якось Господь Бог вирішив наділити дітей світу талантами. Французи вибрали елегантність і красу, угорці — любов до господарювання, німці — дисципліну і порядок, росіяни — владність, поляки — здатність до торгівлі, італійці одержали хист до музики... Обдарувавши всіх, підвівся Господь Бог зі святого трону і раптом побачив у куточку дівчину. Вона була боса, одягнута у вишиванку, руса коса переплетена синьою стрічкою, на голові мала вінок із червоної калини.

— Хто ти? Чого плачеш? — запитав Господь.

— Я — Україна, а плачу, бо стогне моя земля від пролитої крові й пожеж. Брати мої на чужині, на чужій роботі, вороги знущаються з удів і сиріт, у своїй хаті немає правди й волі.

— Чого ж ти не підійшла до мене раніше? Я всі таланти роздав. Як же допомогти тобі?

Дівчина хотіла вже йти, та Господь Бог, піднявши правицю, зупинив її.

— Є в мене неоцінений дар, який уславить тебе на цілий світ. Це — пісня.

Узяла дівчина-Україна дарунок і міцно притиснула його до серця. Поклонилася низенько Всешишньому і з ясним обличчям і вірою понесла пісню в народ.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Поясни, чому пісню О. Кониського «Молитва» називають духовним гімном українців.
2. Вивчи вірш «Молитва» напам'ять.

ПІСНІ СТОВИХ СТРІЛЬЦІВ

Попрацюй у парі.

Розкажи однокласникові/однокласниці, що ти знаєш про Українських січових стрільців.

Пісня «Ой у лузі червона калина похилилася» стала гімном Українських січових стрільців. Загони січових стрільців було створено на початку Першої світової війни (1914 р.) у Галичині, територія якої на той час перебувала в складі Австро-Угорщини. Січові стрільці, серед яких було багато інтелігентних й освічених людей, зі зброєю в руках боролися за незалежність України. У вільні хвилини вони створювали пісні, що виражали думки й почуття українських вояків.

Однією з найпопулярніших серед січових стрільців була пісня «Ой у лузі червона калина похилилася». Музику фахівці вважають народною, а слова писали незалежно один від одного Степан Чарнецький і Григорій Трух. Спочатку режисер С. Чарнецький до п'єси «Сонце Руїни», яку він ставив у театрі, переробив народну пісню «Розлилися крути бережечки». У ній були й слова «Ой у лузі червона калина похилилася...». Пісня швидко набула популярності. А що з піснею відбувалося потім, розповів Григорій Трух: «Коли одного дня в серпні 1914 року ми зібралися на площі бурси в Стрию, я почув, як мій сусід у ряді підспівував собі гарну пісню, що мені дуже сподобалася. Й він навчився від артистів Львівського театру. Оці слова так дуже підходили до тодішнього положення й так живо висказували всю нашу стрілецьку ідею, що я повторяв собі ту чарівну строфу раз у раз, а як наступного дня ми вийшли знову на вправи, я сів перед бурсою коло столика й склав три нові додаткові строфи, що разом творили ту славну «Червону калину».

ОЙ У ЛУЗІ ЧЕРВОНА КАЛИНА ПОХИЛИЛАСЯ

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Не хилися, червона калино, маєш білий цвіт,
Не журися, славна Україно, маєш добрий рід.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Січові стрільці

Марширують наші добровольці у кривавий тан
Визволяти братів-українців з московських кайдан.
А ми наших братів-українців визволимо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Гей, у полі ярої пшенички золотистий лан,
Розпочали стрільці українські з москалями тан.
А ми тую ярую пшеничку ізберемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Як повіє буйнесенький вітер з широких степів,
То прославить по всій Україні січових стрільців!
А ми тую стрілецьку славу збережемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Визнач мотив пісні. Доведи свою думку цитатами з твору.
2. Поясни, який настрій створює пісня. Які елементи твору допомагають створити такий настрій?
3. Опиши, якими у творі зображені січові стрільці. Доведи свою думку цитатами з твору.
4. Визнач, який **символ** використано в пісні та що він означає.
5. Назви слова, які надають пісні закличного характеру.
6. Випиши в зошит художні засоби, які роблять твір схожим на народну пісню.
7. Порівняй пісні «Ще не вмерла Україна» та «Ой у лузі червона калина похилилася». Що спільного між обома творами? Підтверджуй свої думки цитатами з творів.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Тан — тут: танок.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

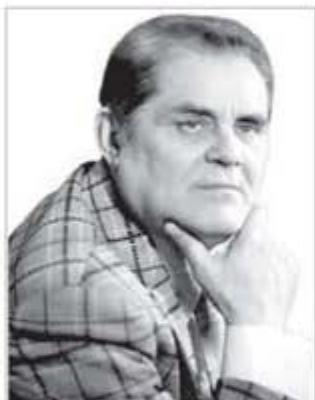
1. Підготуй повідомлення про Українських січових стрільців.
2. Перекажи історію створення пісні «Ой у лузі червона калина похилилася».
3. Навчися виразно читати або співати пісню «Ой у лузі червона калина похилилася».

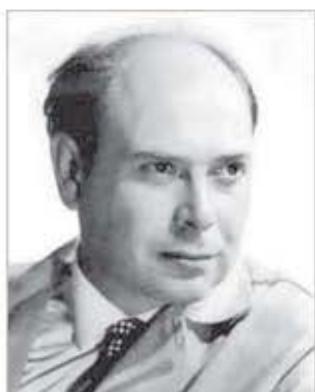
«ЯК ТЕБЕ НЕ ЛЮБИТИ...»

Пісня «Як тебе не любити, Києве мій!» — неофіційний гімн столиці нашої Батьківщини міста Києва. Автори цього знаменитого твору — поет Дмитро Луценко й композитор Ігор Шамо. Митці написали пісню в 1962 році до Дня Києва. Розповідають, що музика народилась за одну ніч, а слова Д. Луценко добирал майже місяць. Друга строфа відразу з'явилася на папері, а от знамениті рядки «Як тебе не любити, Києве мій» поетові довго не давалися. Якось під час прогулянки містом Д. Луценко почув, як хлопець освідчувався дівчині: «Як тебе не любити!» — «Києве мій», — додав поет і зрозумів, що це саме той рядок, якого він так довго шукав. Так народилась легендарна пісня «Як тебе не любити, Києве мій!».

ЯК ТЕБЕ НЕ ЛЮБИТИ, КІЄВЕ МІЙ!

Дмитро Омелянович Луценко
(1921—1989)

Ігор Наумович Шамо
(1925—1982)

Грає море зелене,
Тихий день догора.
Дорогими для мене
Стали схили Дніпра,
Де колишуться віти
Закоханих мрій...
Як тебе не любити,
Києве мій!

В очі дивляться канни,
Серце в них переллю.
Хай розкажуть коханій,
Як я вірно люблю.
Буду мріяти й жити
На крилах надій...
Як тебе не любити,
Києве мій!

Спить натомлене місто
Мирним, лагідним сном.
Ген вогні, як намисто,
Розцвіли над Дніпром.
Вечорів оксамити,
Мов щастя прибій...
Як тебе не любити,
Києве мій!

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Який настрій викликає в тебе ця пісня?
2. Поясни роль опису природи в пісні.
3. Поясни, як ти розумієш вислови *грає море зелене* та *вечорів оксамити*.
4. Уважно прочитай рядки:

Тихий день догора.
Дорогими для мене
Стали схили Дніпра...

Який звук повторюється в уривку найчастіше і які картини у твоїй уяві він пробуджує?

5. Опиши, яким ти уявляєш ліричного героя вірша. Яке його ставлення до рідного міста? Підтверджуй свої думки цитатами з твору.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Вибери з-поміж наведених нижче найточніше пояснення лексичного значення слова **грає** в реченні *Грає море зелене*.

1. Бліскати (про джерело світла або предмет, на якому відбивається світло; раз у раз яскраво блищати, світитися переливчастим світлом).
2. Грати (відтворювати що-небудь на музичному інструменті).
3. Гратися (проводити час в іграх, забавах).
4. Переливатися (переходити від одного кольору, тону до іншого).
5. Рухатися (постійно змінювати своє положення внаслідок обертання, коливання, пересування тощо).

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Оксамет — тканина з густим коротким ворсом із натурального шовку або штучного волокна.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

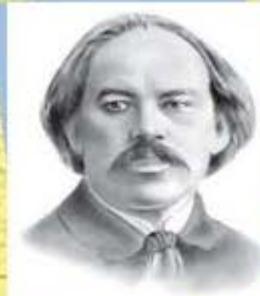
1. Підготуй повідомлення про історію створення пісні «Як тебе не любити, Києве мій!».
2. Навчися виразно читати вірш.
3. Дізнайся, чи створено пісні про населений пункт, у якому ти мешкаєш. Підготуй повідомлення і виголоси його в класі.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Досліди історію однієї з літературних пісень. Підготуй повідомлення й виголоси його на уроці української літератури.

МИКОЛА
ВОРОНІЙ
(1871 – 1938)

Микола Кіндратович Вороний народився 6 грудня 1871 року на Катеринославщині (тепер Дніпропетровська область) у сім'ї ремісника. По батьковій лінії один із його предків був гайда-макою, у материнському роду пишалися прославленим родичем, українським діячем Прокопом Колачинським — ректором Києво-Могилянської академії.

Невдовзі після народження Миколи родина Вороних переїхала на Харківщину. Саме там він почав віршувати. У 1893 році хлопець надрукував перший свій твір «Не журись, дівчино». Через деякий час за поширення забороненої літератури Миколу виключили з Харківського реального училища. Така сама доля спіткала його і в Ростові. Оскільки влада вважала М. Вороного неблагона-дійним, йому заборонили вступати до вищих навчальних закладів Росії. Тому юнак виїхав на навчання за кордон, здобував освіту у Віденському, а потім Львівському університетах. У Львові позна-йомився й працював з І. Франком, який справив великий вплив на молодого поета.

1897 року М. Вороний повернувся до Росії і став актором у тру-пі Марка Кропивницького — одній із кращих на всю Російську імперію. Через невлаштованість акторського життя він залишив сцену і пішов служити чиновником в установах Харкова, Одеси й Чернігова. «У революції 1917 року, — написав М. Вороний в автобіографії, — я брав дуже енергійну участь, особливо на початку (при моїй участі організовувалось перше ядро Центральної Ради), влаштовував мітинги».

Після поразки Української Народної Республіки письменник емі-грував до Варшави, але довго жити на чужині не зміг. У 1926 році повернувся в Радянську Україну, займався педагогічною й театр-зnavчою діяльністю.

І за кордоном, і в Україні митець багато писав. Його твори на політичні теми чи про кохання були однаково чарівні, бо вражали своєю мелодійністю. Він справляв вплив на багатьох сучасних йому митців. Навіть такі геніальні письменники, як П. Тичина і М. Рильський, вважали М. Вороного своїм учителем.

У 1934 році М. Вороного звинуватили в контрреволюційній діяльності на три роки вислали до Воронежа. Через кілька років — нове звинувачення з жорстоким вироком — розстріляти. 7 червня 1938 року опівночі вирок було виконано. І лише в 1957 році справу М. Вороного переглянули й письменника посмертно віправдали. Така само трагічна смерть спіткала і його сина — талановитого поета Марка Антіоха.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Перекажи батькам епізод із життя М. Вороного, який тобі найбільше запам'ятався.
2. Прочитай легенду з Галицько-Волинського літопису.
3. Випиши з тлумачного словника до зошита лексичне значення слів **патріот, патріотизм, ностальгія**. Склади і запиши з ними речення.

Попрацюй у парі.

Прочитай легенду з Галицько-Волинського літопису. Про яку подію в ній розповідається? За легendoю передбач, як розгортаються події в поемі М. Вороного «Євшан-зілля». Порівняй свою відповідь із відповідю однокласника/однокласниці.

3 ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО ЛІТОПИСУ

[Володимир Мономах] погубив половців, а хан Сирчан зостався коло Дону.

По смерті ж Володимировій остався у Сирчана один лиш музика Ор, і послав він його, кажучи: «Володимир уже вмер. Тож вернися, брате, піди в землю свою». Мов же ти йому [синові] слова мої, співай же йому пісні половецькій. А якщо він не схоче, — дай йому понюхати зілля, що зветься євшан».

Той же не схотів ні вернутися, ні послухати. І дав Ор йому зілля, і той, понюхавши й заплакавши, сказав: «Да лучче єсть на своїй землі кістями лягти, аніж на чужій славному бути». І прийшов він у землю свою.

ЄВШАН-ЗІЛЛЯ

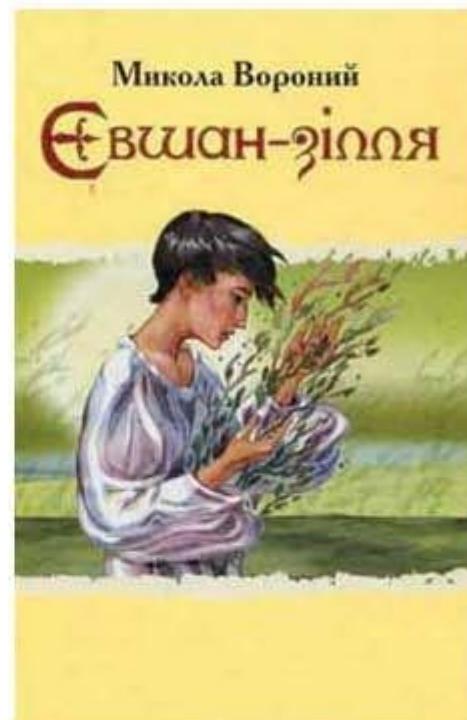
**Да лучеє єсть на своєй землі
костю лечи, ине ли на чюже
славну быти.**
(Літопис, за Іпатіївським списком)

В давніх літописах наших
Єсть одно оповідання,
Що зворушує у серці
Найсвятіші почування.

Не блищить воно красою
Слів гучних і мальовничих,
Не вихвалює героїв
Та їх вчинків войовничих.

Ні, про інше щось говорить
Те старе оповідання.
Між рядками слів таїться
В нім якесь пророкування.

І воно живить надію,
Певну віру в ідеали
Тим, котрі вже край свій рідний
Зацурали, занедбали...

Жив у Києві в неволі
Ханський син, малий хлопчина,
Половецького б то хана
Найулюблена дитина.

Мономах, князь Володимир,
Взяв його під час походу
З ясирем в полон і потім
При собі лишив за вроду.

Оточив його почотом
І розкошами догідно —
І жилось тому хлоп'яті
І безпечно, і вигідно.

Час минав, і став помалу
Рідний степ він забувати,
Край чужий, чужі звичаї
Як за рідні уважати.

Та не так жилося хану:
Без коханої дитини.
Тяжко віку доживати
Під вагою самотини.

Зажурився, засмутився...
Вдень не єсть, а серед ночі
Плаче, бідний, та зітхає,
Сну не знають його очі.

Ні від кого він не має
Ні утіхи, ні поради.
Світ увесь йому здається
Без краси і без принади.

Кличе він гудця до себе
І таку держить промову,
Що мов кров'ю з його серця
Слово точиться по слову:

«Слухай, старче, ти шугаєш
Ясним соколом у хмарах,
Сірим вовком в полі скачеш,
Розумієшся на чарах.

Божий дар ти маєш з неба
Людям долю віщувати,
Словом, піснею своєю
Всіх до себе привертати.

Ти піди у землю Руську —
Ворогів наших країну, —
Відшукай там мого сина,
Мою любую дитину.

Розкажи, як побиваєш
Я за ним і дні, і ночі,
Як давно вже виглядають
Його звітіль мої очі.

Заспівай ти йому пісню
Нашу рідну, половецьку,
Про життя привільне наше,
Нашу вдачу молодецьку.

А як все те не поможе,
Дай йому євшану-зілля,
Щоб, понюхавши, згадав він
Степу вільного привілля».

Ілюстрація
Георгія Акулова

І пішов гудець в дорогу.
Йде він три дні і три ночі,
На четвертий день приходить
В місто Київ опівночі.

Крадькома пройшов, мов злодій,
Він до сина свого пана
І почав казати стиха
Мову зрадженого хана.

Улещає, намовляє...
Та слова його хлопчину
Не вражають, бо забув вже
Він і батька, і родину.

І гудець по струнах вдарив!
Наче вітер у негоду,
Загула невпинна пісня —
Пісня вільного народу.

Про славетній події —
Ті події половецькі,
Про лицарській походи —
Ті походи молодецькі!

Мов скажена хуртовина,
Мов страшні Перуна громи,
Так ревли-стогнали струни
І той спів гудця-сіроми!

Але ось вже затихає
Бренькіт дужий акордовий —
І на місто його чути
Спів народний, колисковий.

То гудець співає тихо
Пісню ту, що співала
Мати синові своєму,
Як маленьким колисала.

Наче лагідна молитва,
Журно пісня та лунає.
Ось її акорд останній
В пітьмі ночі потопає...

Але спів цей ніжний, любий,
Ані перший, сильний, дужий,
Не вразив юнацьке серце, —
Він сидить німий, байдужий.

І склонилася старечка
Голова гудця на груди
Там, де пустка замість серця,
Порятунку вже не буде!..

Але ні! Ще є надія
Тут, на грудях в сповиточку!..
І трепетними руками
Роздирає він сорочку.

Із грудей своїх знімає
Той євшан, чарівне зілля,
І понюхати юнакові
Подає оте бадилля.

Що ж це враз з юнаком сталося?
Твар поблідла у небоги,
Затримтів, очима блиснув
І зірвавсь на рівні ноги.

Рідний степ — широкий, вільний,
Пишнобарвний і квітчастий —
Раптом став перед очима,
З ним і батенько нещасний!..

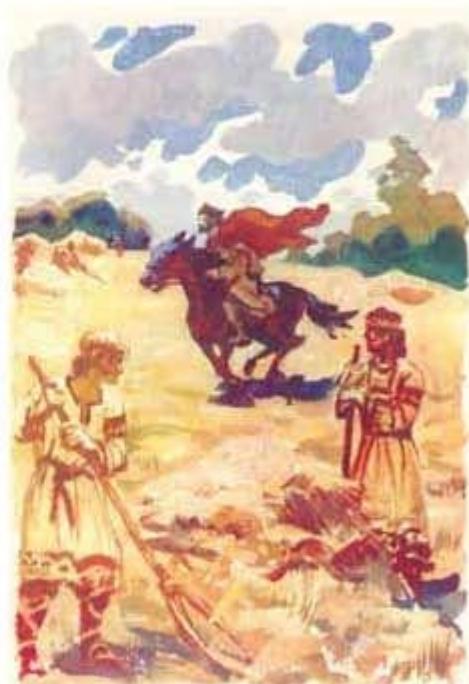
Україно! Мамо люба!
Чи не те ж з тобою сталося?
Чи синів твоїх багато
На стежах твоїх зосталось?
Чи вони ж не відчуралися,
Не забули тебе, неніку,
Чи сковали жаль до тебе
І кохання у серденьку?
Марна річ! Були і в тебе
Кобзарі — гудці народні,
Що співали-віщували
Заповіти благородні,
А проте тієї сили,
Духу, що зрива на ноги,
В нас нема, і манівцями
Ми блукаєм без дороги!..
Де ж того євшану взяти,
Того зілля-привороту,
Що на певний шлях направить, —
Шлях у край свій повороту?!

Воля, воленівка кохана!
Рідні шатра, рідні люди...
Все це разом промайнуло,
Стисло серце, сперло груди.

«Краще в ріднім краї милім
Полягти кістями, сконати,
Ніж в землі чужій, ворожій
В славі й шані пробувати!» —

Так він скрикнув, і в дорогу
В нічку темну та пригожу
Подались вони обое,
Обминаючи сторожу.

Байраками та ярами
Неутомно проходжали —
В рідний степ, у край веселий
Простували, поспішали.

Ілюстрація
Георгія Акулова

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, за яких обставин син половецького хана опинився в князівських палатах. Виразно прочитай уривок, який підтверджує твою думку.
2. Чому половецького сина не вразили пісні гудця? Відповідаючи, цитуй уривки з твору.
3. Що не дало юнакові забути рідний край? Що уособлює євшан-зілля у творі?
4. Виразно прочитай слова половецького юнака, які виражають його патріотизм. Прокоментуй, як ти їх розумієш.
5. Які частини твору є своєрідним **обрамленням** легенди? Виразно прочитай ці частини твору.
6. Виразно прочитай вступну частину поеми. У ній сказано, що *Між рядками слів таїться в нім якесь пророкування*. Як ти думаєш, на яке пророкування натякає автор?
7. Кого чи що засуджує у вступі ліричний герой твору? Прочитай виразно рядки, які виражають головну думку цієї частини.
8. Виразно прочитай першу строфу заключної частини поеми. Яку паралель проведено в цих рядках?
9. Поясни значення епіграфа до поеми.
10. Які важливі питання життя українців порушено в поемі?
11. Чи бачить ліричний герой шлях, який виведе українців із глухого кута національної байдужості?
12. В основу легенди «Галицько-Волинського літопису» та поеми «Євшан-зілля» М. Вороного покладено ту саму подію. Поясни, чи однакова мета була в обох авторів. Свою відповідь обґрунтуй.
13. Аналізуючи легенду з «Галицько-Волинського літопису» та поему «Євшан-зілля» М. Вороного, ми можемо говорити, про що розповідається в цих творах (тобто про їхній зміст). Ми можемо також міркувати над тим, як написано обидва твори (тобто про їхній стиль). Поясни, який із творів написаний яскравіше й більш захоплююче. Завдяки чому автору вдається цього досягнути?
14. Чому автор так назвав твір? Що він такою назвою хотів сказати?
15. Поміркуй, які почуття і думки володіли автором, коли він писав свій твір.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. М. Вороний дорікає, що українці свою землю **зациурали**, занедбали... Установи лексичне значення слова **зациурати** за його синонімами:
 - Коли виrushали на шляхту, не гордували й не гребували черню своєю... (Н. Рибак).

Запам'ятай! Сталі вирази **слово за словом**, **слово по слову** означають поступово, повільно розмовляти, розпитувати про щось.

І таку держить промову,
Що мов кров'ю з його серця
Слово точиться по слову (*M. Вороний*).

2. Який із варіантів найточніше пояснює лексичне значення слова **шугати** в реченні *Слухай, старче, ти шугаєш ясним соколом у хмарах?*

 1. Летячи, підніматися в повітря, злетіти.
 2. Пересуватися в повітрі за допомогою крил, ширяти.
 3. Швидко, ривком іти, бігти, прямувати кудись, докогось, чогось, кидатися.

3. У реченні *Чи вони ж не відцурались, не забули тебе, неніку...* до виділеного слова добери синоніми, уведи їх у речення.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Євшан-зілля — степова запашна рослина, різновид полину.

Ідеал — найвища мета діяльності суспільства, особистості, найкращий взірець чогось.

Ясёр — бранці або речі, які захоплювали під час нападів.

Почутт — увага, шанування.

Хан — вождь, правитель у половців.

Гудаць — тут: співець.

Сіртма — бідний, родом із простолюду.

Актрд — сполучення кількох музичних звуків, що сприймаються як цілісність.

Усповитчку — бути загорненим у тканину.

Манівцъ — кружний, обхідний шлях.

Небітга — тут: бідолаха, неборак, сердешний.

Зверни увагу!

У реченні *Твар поблідла у небоги* слово **твар** застаріле й має значення «обличчя», «лице».

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Як ти вважаєш, яку людину можна назвати патріотом? У чому може проявлятися патріотизм людини? Підготуй роздум на тему «Що може виконувати роль євшан-зілля для сучасних українців?». Добирає приклади із сучасного життя. Виголоси повідомлення в класі.

ЛІРО-ЕПІЧНИЙ ТВІР. ЛІРИЧНИЙ ГЕРОЙ. ПОЕМА

З п'ятого класу ти знаєш, що за родами твори літератури поділяються на три групи — **епос, лірику й драму**. Існують проміжні утворення, серед них — **ліро-епос**, який поєднує ознаки епосу й лірики.

У ліричних і ліро-епічних творах є **ліричний герой** — уявна особа, яка висловлюється в ліричному творі й виражає свої переконання та переживання. Ліричний герой не тотожний з автором.

Одним із найпоширеніших ліро-епічних творів є поема. **Поема** — переважно віршований твір, у якому зображуються важливі події та яскраві характери. «Євшан-зілля» М. Вороного — поема.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- Склади до поеми М. Вороного «Євшан-зілля» простий план і запиши його в зошит.
- Випиши з поеми в зошит цитати, які характеризують сина половецького хана. Розкажи за відписаними цитатами, яким змальовує автор половецького юнака.
- Які твори називають ліро-епічними? Назви їхні особливості. Наведи приклад ліро-епічного твору.
- Хто такий ліричний герой? Опиши, яким ти уявляєш ліричного героя поеми М. Вороного «Євшан-зілля». Відповідаючи, наводь цитати з поеми.
- Який художній твір називають поемою? Доведи, що твір М. Вороного «Євшан-зілля» — поема.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО (1814 – 1861)

Попрацюй у парі.

Пригадай відомі тобі факти з біографії Т. Шевченка. Порівняй свою відповідь із відповідлю однокласника/однокласниці.

Ти вже знаєш, що Т. Шевченко був кріпаком пана П. Енгельгардта. Разом зі своїм паном у 1831 році він переїхав до столиці Російської імперії — Петербурга. Таразові в цей час виповнилося 17 років. Він уже навчався живопису у Вільно, де кілька років прожив із паном, а в Петербурзі Енгельгардт віддав свого кріпака на чотири роки в науку до модного на той час майстра Ширяєва. Учитель доручив учневі виконувати найпростіші роботи — змішувати й розтирати фарби, фарбувати стіни, огорожі, підлоги, дахи, хоч Тарак на той час був уже досить вправним художником.

Уночі, після роботи, юний Шевченко любив відвідувати Літній сад, милувався мармуровими скульптурами, замальовував їх. Він хотів стати справжнім художником, мріяв вступити до Академії мистецтв, та дорога туди була закрита, бо він — кріпак. Саме тут ясними літніми ночами Тарак почав віршувати. Він писав про Україну, козаків, недолю батьківщини. Але хлопець не вважав ті перші спроби вартими уваги, тому більшість написаного рвав.

Щоб удосконалювати майстерність живописця, Т. Шевченко вступив у Товариство заохочення художників і дістав можливість відвідувати «рисувальні класи». У Петербурзі він познайомився із земляками: Іваном Сошенком, Євгеном Гребінкою, Василем Григоровичем, а через них — із відомими російськими художниками Олексієм Венеціановим і Карлом Брюлловим. Усі відзначали неабиякий розум Шевченка й «некріпацьку зовнішність». Карл Брюллов хвалив його художні роботи, а надто вірші, які показував йому юнак, і взявся безкоштовно приватно навчати талановитого

кріпака. Невдовзі Тарас став його улюбленим учнем. Це й зіграло з ним злий жарт.

До К. Брюллова, як дуже відомого художника, зверталися вельможі з проханням написати їхні портрети. Якось до нього завітав царський улюблений, пихатий і грубий генерал Клейнміхель. Не зійшовшись у ціні, К. Брюллов передоручив виконати замовлення Т. Шевченкові.

Стосунки із замовником у Тараса не склалися від початку. Генерал його приижував та ще й, на лихо, вважаючи себе красенем, вимагав створити портрет реалістичним. Щоб висміяти пихатого вельможу, Тарас зобразив графа з потворною пікою, жадібно-догідливими очицями й величезним кривим носом. Генерал розлютився й відмовився викупити портрет. Картину генерала забрав цирульник і повісив її як вивіску над перукарнею. Шевченко затер генералові погони та домалював рушник і піну на обличчі. Від відвідувачів не було віdboю!

Але яка ганьба — сміються над улюбленим царя! Розлючений такою Тарасовою витівкою, генерал викупив свій портрет у цирульника аж за 500 рублів, а потім поїхав до пана Енгельгардта з проханням продати йому ненависного художника, щоб потім поквитатися з ним.

Дізнавшись про це, Карл Брюллов намалював портрет письменника Василя Жуковського — вихователя царських дітей, картину розіграли в лотерею, а за зібрані 2500 рублів Тараса Шевченка викупили з кріпацтва.

25 квітня 1840 року на квартирі Брюллова вихователь царевича Василь Жуковський урочисто вручив Тарасові Шевченку його відпускну.

Карл Брюллов.
Портрет В. Жуковського

Відпустка
Т. Шевченка

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- Підготуй повідомлення про навчання Т. Шевченка в майстра Ширяєва.
- Назви сучасників Т. Шевченка, які вплинули на долю молодого митця.
- Перекажи випадок із генералом Клейнміхелем. Як ця подія вплинула на пришвидшення викупу Т. Шевченка з кріпацтва?
- Опиши портрет В. Жуковського роботи К. Брюллова.

ДУМКА

Тече вода в синє море,
Та не витікає,
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацьке,
А думка говорить:
«Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старен'кую,
Молоду дівчину?»

На чужині не ті люде —
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити». Сидить козак на тім боці,
Грає синє море.
Думав, доля зустрінеться —
Спіткалося горе.
А журавлі летять собі
Додому ключами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами.

ПОМИРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

- Який мотив твору? Доведи свою думку, посилаючись на текст.
- Який настрій вірша? Чим він викликаний?
- Від чиого імені ведеться розповідь? Підтверджуй свою відповідь словами з тексту.
- Виразно прочитай перші чотири рядки поезії. Це приклад художнього **паралелізму**. Як наступні рядки пов'язані з попередніми?
- Зверни увагу на образ моря у творі. Спочатку виразно прочитай рядки, у яких море виступає підступною силою, що підбурює козака на нерозважливі вчинки. Потім прочитай ті слова, які показують море як нездоланну перешкоду на шляху повернення козака на батьківщину.
- У поезії використано популярні у фольклорі образи: журавлиній ключ і зарослі тернами шляхи. Що вони символізують?
- Випиши з вірша в зошит постійні епітети. Яку роль вони виконують у творі?
- Поезією «Думка» («Тече вода в синє море») Т. Шевченко започаткував одну з основних проблем своєї лірики — змагання героя з долею. Чому вона для поета така важлива? Відповідь підтверджуй прикладами з його біографії.
- Поясни, які почуття і думки володіли автором, коли він писав свій твір. Відповідаючи, посилайся на вірш.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. У рядку *Лішов козак світ за очі* автор використав фразеологізм **піти світ за очі**, що означає піти так далеко, звідки немає вороття. Склади з ним речення.
2. З'ясуй значення виразу **битий шлях** за лексичним значенням синонімів у реченнях:
 - Битої дороги Довженко не шукав (М. Рильський).
 - Не йди утоптаним шляхом, віддай життя на вищі цілі (Л. Грабовський).
 - Багато дослідників іде по проторованій уже дорозі (І. Драч).

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчи вірш «Думка» напам'ять.
2. Намалюй ілюстрацію до вірша (за бажанням).

ІВАН ПІДКОВА

I

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли пановати.
Пановали, добували
І славу, і волю;
Минулося — осталися
Могили на полі.
Високі ті могили,
Делягло спочити
Козацьке біле тіло,
В китайку повите.
Високі ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави дід'вщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає.
Було колись — в Україні
Лихо танцювало,

Журба в шинку мед-горілку
Поставцем кружала.
Було колись добре жити
На тій Україні...
А згадаймо! Може, серце
Хоч трохи спочине.

Ілюстрація Василя Касіяна

II

Чорна хмара з-за Лиману
 Небо, сонце криє.
 Синє море звірюкою
 То стогне, то виє.
 Дніпра гирло затопило.
 «Анute, хлоп'ята,
 На байдаки! Море грає —
 Ходім погуляти!»
 Висипали запорожці —
 Лиман човни вкрили.
 «Грай же, море!» — заспівали,
 Запінились хвилі.
 Кругом хвилі, як ті гори:
 Ні землі, ні неба.
 Серце мліє, а козакам
 Того тільки й треба.
 Пливуть собі та співають;
 Рибалка літає...
 А попереду отаман
 Веде, куди знає,

Походжає вздовж байдака,
 Гасне люлька в роті;
 Поглядає сюди-туди —
 Де-то бути роботі?
 Закрутівши чорні уси,
 За ухо чуприну,
 Підняв шапку — човни стали.
 «Нехай ворог гине!
 Не в Синопу, отамани,
 Панове молодці,
 А у Царград, до султана,
 Поїдемо в гості!»
 «Добре, батьку отамане!» —
 Кругом заревіло.
 «Спасибі вам!»
 Надів шапку,
 Знову закипіло
 Синє море; вздовж байдака
 Знову походжає
 Пан отаман та на хвилю
 Мовчки поглядає.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, які два періоди історії України змальовано в поемі. Виразно прочитай уривки на підтвердження своїх тез.
2. Який мотив є провідним у першій частині поеми? Відповідь підтверджуй цитатами з твору.
3. Визнач художній образ у першій частині твору, який є символом минулості слави українців. Прочитай ці рядки вголос.
4. Наведи приклад **контрасту** в першій частині поеми.
5. В останніх рядках першої частини Т. Шевченко пише:

Свідок слави дідівщини
 З вітром розмовляє,
 А внук косу несе в росу,
 За ними співає.

Чому стільки гіркоти й смутку звучить у цих словах?

6. Яку подію зображену в другій частині поеми? Користуючись довідковою літературою або інтернет-джерелами, знайди інформацію про Івана Підкову.
7. У другій частині використано **гіперболу**. Знайди й прочитай ці уривки. Яка їхня роль утворі?

8. За текстом поеми назви лицарські чесноти українських козаків. Які стосунки козаків з отаманом?
9. Яка головна думка поеми?
10. Доведи, що «Іван Підкова» — поема.
11. Поясни, які почуття і думки володіли автором, коли він писав свій твір. Назви художні засоби, які використовує поет, щоб досягнути бажаного ефекту.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Запам'ятай синоніми до слова **човен** та відмінності в їхніх лексичних значеннях:

- Човен* — невелике судно.
Байдара — велике судно в Західній Азії та на Далекому Сході.
Байдак — застаріле слово, великий човен.
Байдарка — спортивне судно.
Дуб — діалектне слово, великий човен, видобаний з колоди або зроблений з дощок.
Душогбка — розмовне слово, яким іронічно називали невелике судно.
Чайка — бойове судно запорозьких козаків.
Плоскодонка — човен із плоским дном.
 З кількома синонімами склади речення.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

- Китайка* — щільна, переважно синя шовкова тканина.
Лиман — озеро на півдні України.
Рибалка — тут: птах, який живиться рибою.
Синопт — портове місто в Туреччині на Чорному морі.
Царград — Царгород, давня слов'янська назва Константинополя (Стамбула), колишньої столиці Туреччини.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчися виразно читати поему «Іван Підкова» Т. Шевченка.
2. Накресли в зошиті й заповни таблицю.

Опис зовнішності та риси характеру Івана Підкови

Цитата з поеми

Портрет	А попереду отаман веде

3. За таблицею підготуй повідомлення про отамана козацького війська.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Розглянь репродукцію картини Георгія Меліхова. Кого зображенено на полотні? Який епізод із життя Т. Шевченка відтворено? Як передано хвилювання молодого художника і подив славетного живописця? Склади з однокласниками уявний діалог за картиною.

Георгій Меліхов. Молодий Тарас Шевченко
в майстерні Карла Брюллова

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Проведи історико-літературознавче дослідження. Від учителя дізнайся, які твори писав Т. Шевченко на історичну тему. Прочитай **один-два** з них. Дізнайся, яких козацьких ватажків Кобзар зображував у своїх творах. Якими вони були? У яких визвольних змаганнях брали участь?

Узошиті запиши свої міркування про те, чому у своїх творах Т. Шевченко звертається до подій героїчного минулого нашого народу.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Добери матеріали про навчання Т. Шевченка в Санкт-Петербурзькій Академії мистецтв.

Підготуй повідомлення і виголоси його на уроці.

ПЕРЕВІР, ЧИ СТАРАННО ТИ НАВЧАЄШСЯ

I. Дай усну відповідь на запитання

1. Який твір називають народною піснею?
2. Які твори називають календарно-обрядовими?
3. Які пісні належать до весняного циклу?
4. Чим колядки відрізняються від щедрівок?
5. Які обряди супроводжують жниварськими піснями?
6. Які особливості колискових пісень?
7. Які пісні літературного походження ти знаєш?
8. Розкажи про історію створення Гімну України.
9. Яка головна думка поеми «Євшан-зілля» М. Вороного?
10. Який твір Т. Шевченка присвячено з малюванню морського походу запорожців?

II. Вибери одну відповідь

1. Ой пущу віночок

На биструю воду.
На щастя, на долю,
На милого вроду —
це уривок із пісні

- A** жниварської
B купальської
C русальної
D веснянки

2. В уривку

Ой хто, хто Його пам'ятає,
На поміч Його призыває,
Той із біди вийде ціло,
Охоронить душу й тіло —
мова йде про

- A** Ісуса Христа
B Івана Хрестителя
C Святого Миколая
D Мойсея

3. «Уржі на межі» належить до пісень

- A** жниварських
B купальських

- C** русальних
D веснянок

4. В уривку

Вечірнє сонце, дякую за день!
Вечірнє сонце, дякую за втому.
За тих лісів просвітлений Едем
І за волошку в житі золотому — **використано**

- A** постійний епітет
- B** порівняння
- C** анафору
- D** рефрен

5. У ніч із 13 на 14 січня співають пісні

- A** купальські
- B** русальні
- C** колядки
- D** щедрівки

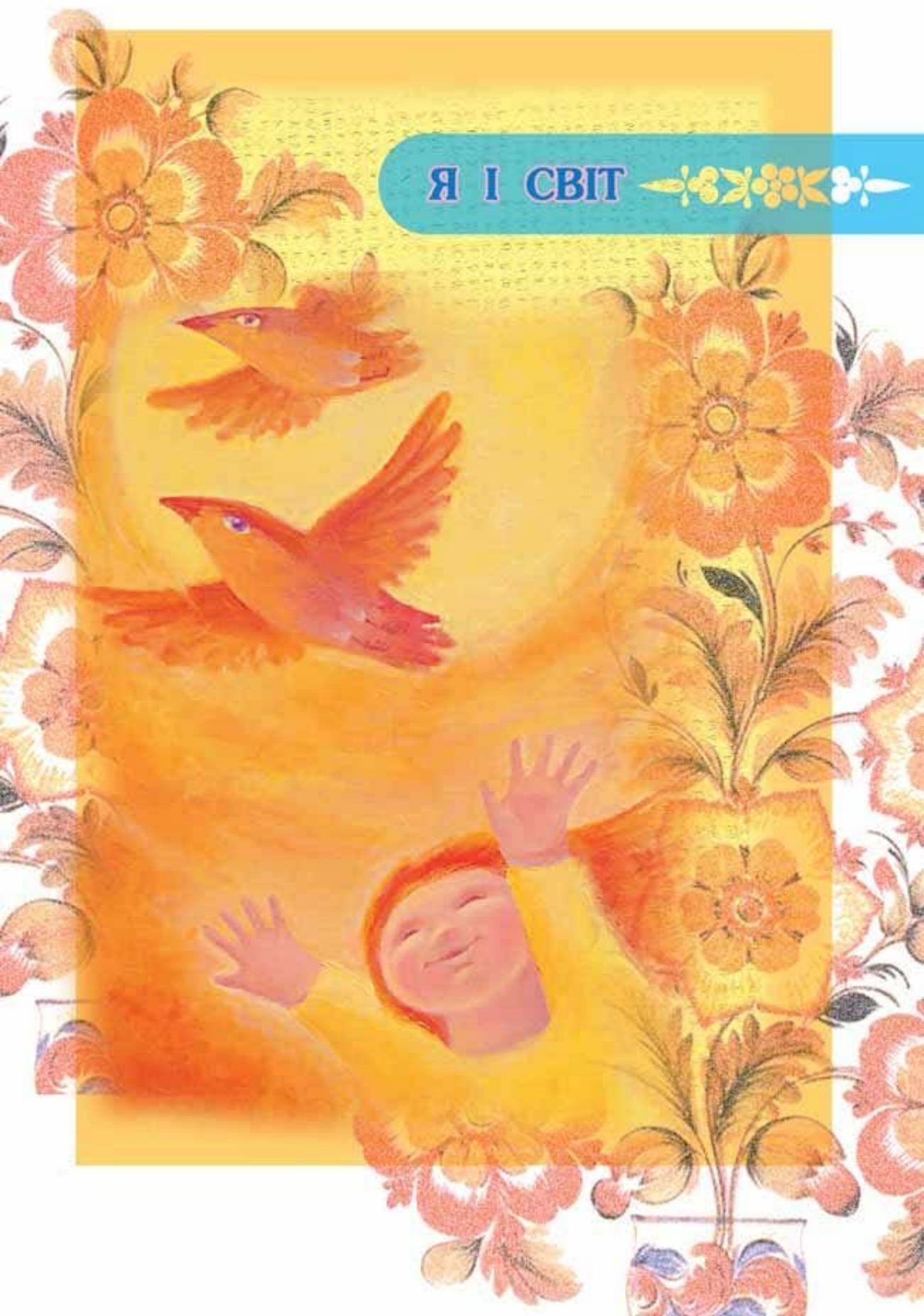
6. НЕ належить до пісень літнього циклу твір

- A** «Нова радість стала»
- B** «Маяло житечко, маяло»
- C** «Ой вінку мій, вінку»
- D** «Ой біжить, біжить мала дівчина»

III. Продовж речення

- 1.** «Заплету віночок» належить до пісень ... циклу.
- 2.** Т. Шевченко написав твори
- 3.** Євшан-зілля в поемі М. Вороного є символом
- 4.** Етапи жниварського обряду такі:
- 5.** Для написання поеми «Євшан-зілля» М. Вороний використав легенду з твору
- 6.** До пісень Українських січових стрільців належить твір

Я І СВІТ

Відомий український мислитель Григорій Сковорода повчав: «Бути щасливим — це значить пізнати, знайти самого себе». Але чи існують прості способи, як пізнати себе? Які життєві правила треба засвоїти на шляху до свого щастя?

Звичайно, якби існували такі дороговкази, то всі відразу засіли б за книжки, щоб їх вивчити. Хоча, навіть опанувавши їх «на відмінно», ти навряд чи досягнеш мети, бо, крім власного Я, є ще й СВІТ — інші люди, з якими ти щодня зустрічаєшся, спілкуєшся.

Навчити премудростей життя завжди допоможе художня література. Її ще називають підручником життя. Письменники, з творами яких ти ознайомишся в цьому розділі, у своїх творах розмірковують над «вічними» питаннями: що робить людину людиною; що таке честь і гідність; якою має бути дружба; що означає бути собою й відповідати за себе; чи повинен кожен із нас відповідати за інших. Ти знайдеш на сторінках художніх творів відповіді на ці та інші важливі для тебе питання. У цьому розділі ти разом з **Лесею Українкою** переборюватимеш життєві негаразди, уболіватимеш за Федька-халамидника, головного персонажа однойменного оповідання **Володимира Винниченка**, тебе зачарує казковий світ **Ірини Жиленко** й приголубить родинний затишок віршів **Станіслава Чернілевського**. Оксана Іваненко розкаже про першодрукаря Івана Федорова. А ще своїми «правилами щастя» з тобою поділиться **Емма Андієвська**.

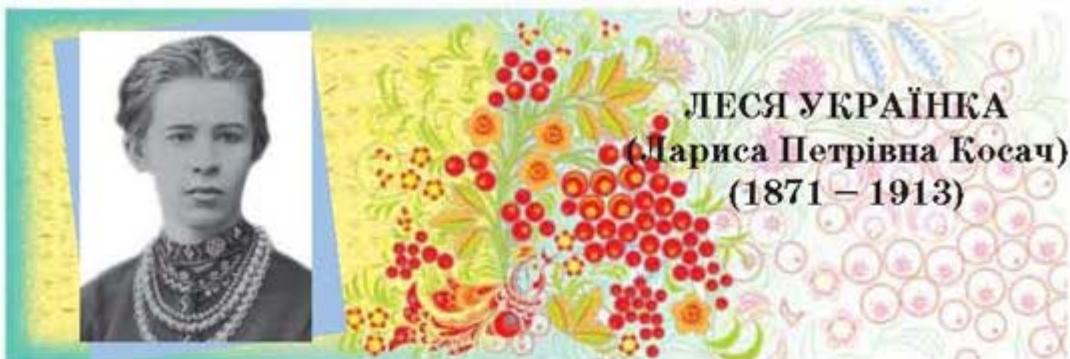
Тож спілкуйся з письменниками, роби свої відкриття, як стати щасливим.

НАВЧАЛЬНИЙ МАРШРУТ РОЗДІЛУ

Леся Українка
Володимир Винниченко
Станіслав Чернілевський
Ірина Жиленко
Оксана Іваненко
Емма Андієвська

Головний і другорядні герої, віршові
розміри ямб і хорей, притча

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

(Лариса Петрівна Косач) (1871 – 1913)

Попрацюй у парі.

Пригадай, що ти знаєш про Лесю Українку та які її твори тобі відомі. Порівняй свої відповіді з відповідями однокласника/однокласниці.

Лариса Петрівна Косач народилася 25 лютого 1871 року в місті Новограді-Волинському. Лесин батько Петро Антонович — юрист, громадський діяч, мама — українська письменниця Олена Пчілка. У сім'ї панували любов, підтримка та взаєморозуміння. Леся сердечно ставилася до своїх батьків, а Олену Пчілку, яка підтримувала її під час тяжкої хвороби й доклада чимало зусиль для освіти доночки, називала «коханою мамою». Особлива дружба змалку поєднувала Лесю з її старшим братом Михайлом, за що їх прозвали «Мишолося».

У родині панувала повага до українського народу, його мови та традицій. Змалечку дітей одягали в національний одяг, що ти бачиш на фотографіях. Портрет юної Лесі з грабельками теж не для простої втіхи: усі діти Косачів уже в ранньому віці долучалися до праці, мали обов'язки по господарству. Ось як пише про свої обов'язки Леся в листі до бабусі: «Нам тепер багацько роботи, бо ми насадили садок, і хоть не всі дерева, як перше, а все-таки треба поливати».

Леся була щедро обдарованою від природи, змалку виявляла виняткові здібності: у чотири роки навчилася читати, мала хист до малювання, грала на фортепіано (уроки музики їй давала дружина видатного українського композитора Миколи Лисенка). Леся перекладала на українську визначні твори російської, грецької, французької, німецької, англійської, італійської, польської літератур. У листі до брата Михайла вона називає письменників, яких

треба перекладати першочергово: Короленка, Гаршина, Серванте-са, Бомарше, Петrarку, Шене, Бальзака, Леконт де Ліля, Валь-тера Скотта, Вольтера, Руссо, Сталь, Сирокомлю, Конопніцьку, Надсона, Некрасова. Про глибокі й різnobічні інтереси Лесі Українки свідчить і той факт, що вона у 18 років для молодших братика й сестричок написала підручник «Стародавня історія східних народів».

Дуже рано в Лесі прокинувся талант поетеси. Свого першого вірша дівчинка написала у восьмирічному віці. Дізнавшись про арешт батькової сестри, улюбленої «тітки Єлі», вона створила поезію «Надія». Через п'ять років під псевдонімом «Леся Українка» надруковано її вірш «Конвалія».

Леся Українка

Маленька Леся з грабельками

Леся з братом Михайлом

У 10 років під час святкування Водохреща Леся дуже застудилася. Відтоді протягом усього життя тривала її запекла боротьба із невиліковною на той час хворобою — сухотами. Доводилося лікуватися в Криму, на Кавказі, у Єгипті. Але ні сильні болі, ні операції, ні місяці нерухомості в гіпсі, які дівчина називала «липкими кайданами», не зламали в поетеси волю до життя. І. Франко про її винятковий талант і силу духу писав так: «Від часу Шевченківського «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте» Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сей слабої, хорої* дівчини...»

* Хірий — хворий.

з листів Лесі Українки

1883 р. до бабусі

У мене іще і досі болить рука ліва, так що нічого не можна робити: ні шить, ні грать, ні держати нічого, тим я так погано пишу. Я перше була дуже слаба, а тепер уже нічого собі, хотіть я ніколи не буваю зовсім здорована, бо завше рука болить. Я перше училась грать і вже нічого собі грала, але тепер через руку перестала.

1888 р. до Драгоманових

Всі мені толкують, що я повинна жити рослинним життям, я стараюсь, але все не можу зовсім обернутись в рослину.

1890 р. до дядька М. Драгоманова

Мені часом здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що натура утяла мені кепський жарт...

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Розкажи своїм батькам, яку роль у вихованні Лесі Українки відіграла її родина.
2. Знайди і прочитай у підручнику, як змалку виявилася виняткова обдарованість маленької Лесі.
3. Прочитай уривки з листів Лесі Українки. Про яку сторінку біографії поетеси ти з них дізнаєшся?
4. Прочитай слова Лесі Українки: *Не можна, гріх бути інвалідом, коли так багато роботи і так мало людей. Треба вийти в люди! / я вийду або під ножем пропаду, а так не зостанусь.* Поясни, яка риса характеру поетеси виявляється в цих словах.
5. З'ясуй за тлумачним словником лексичне значення слова **стоїчний**. Чи може воно бути ключовим для розуміння характеру Лесі Українки? Своє твердження обґрунтуй.

МРІЇ

У дитячі любі роки,
Коли так душа бажала
Надзвичайного, дивного,
Я любила вік лицарства.

Тільки дивно, що не принци,
Таємницю укриті,
Не вродливі королівни
Розум мій очарували.

Я дивилась на малюнках
Не на гордих переможців,
Що, сперечника зваливши,
Промовляють люто: «Здайся!»

Погляд мій спускався нижче,
На того, хто, розпростертій,
До землі прибитий списом,
Говорив: «Убий, не здамся!»

Не здававсь мені величним
Той завзятий, пишний лицар,
Що красуню непокірну
Взяв оружною рукою.

Тільки серце чарувала
Бранки смілива відповідь:
«Ти мене убити можеш,
Але жити не примусиш!»

Роки любії, дитячі,
Як весняні води, зникли,
Але гомін вод весняних
Не забудеться ніколи.

Він, було, мені лунає
У безсонні довгі ночі
І єднається так дивно
З візерунками гарячки:

Мріє стеля над мною,
Мов готичнє склепіння,
А гілки квіток сплелися
На вікні, неначе ґрати.

Од вікна до мене в хату
Червонясте світло впало, —
Чи то вуличнє світло,
Чи то полиски пожежі?

Що се так шумить невпинно?
Навісний, безладний гомін!
Чи в крові гарячка грає,
Чи війна лютує в місті?

Чи се лютий біль у мене
Тихий стогін вириває?
Чи то стогне бранець-лицар,
Знемагаючи на рани:

«Хто живий у сьому замку?
Хто тут має серце в грудях?
Другом будь, зайди на вежу,
Подивись на бойовисько!

Подивись на бойовисько,
Хто кого перемагає?
Чи над лавами ще в'ється
Корогва хрещата наша?

Середньовічний лицар

Коли ні, — зірву завої!
Хай джерелом кров поллеться,
Будь проклята кров ледача,
Не за рідний край пролита!

Ні, я чую наше гасло
Ось воно все голосніше...
Зав'яжть тісніше рани,
Шкода кров губити марне!..»

Так дитячі мрії грали
Між примарами гарячки.
А тепер? — гарячка зникла,
Але мрії не зникають.

І не раз мені здається,
Що сиджу я у полоні
І закута у кайдани
Невидимою рукою,

Що в руці у мене зброя
Неполамана зосталась,
Та порушити рукою
Не дають мені кайдани.

Глухо так навколо, тихо,
Не шумить гарячка в жилах,
Не вчувається здалека
Дикий гомін з бойовиська.

Так і хочеться гукнути,
Наче лицар мрій дитячих:
«Хто живий? Зійди на вежу,
Подивися наоколо!

Подивись, чи в полі видко
Нашу чесну короговку?
Коли ні, не хочу жити,
Хай мені відкриють жили,

Хай джерелом кров поллється,
Згину я від згуби крові.
Будь проклята кров ледача,
Не за чесний стяг пролита!..»

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, про які періоди в житті ліричної героїні розповідається у вірші. Наведи докази своїх тверджень, посилаючись на твір.
2. Розкажи, які риси характеру людей приваблювали ліричну героїню в дитинстві. Чому саме такі особистості викликали в неї симпатії?
3. Як у вірші описано хворобливий стан ліричної героїні? Які художні засоби допомагають автору його передати?
4. Розкажи, які образи виникали в уяві ліричної героїні в мареннях.
5. Опиши, якою ти уявляєш ліричну героїню вірша. Чи схожа вона на тих людей, яких вважає своїм ідеалом? Відповідаючи, цитуй твір.
6. Поміркуй, чому вірш має назву «Мрії». Чи можна його назвати по іншому? Що від цього зміниться?
7. Що автор хоче сказати своїм твором?
8. Які епізоди у творі мають автобіографічний* характер?
9. Поясни, які почуття й думки володіли поетесою, коли вона писала свій твір. Назви художні засоби, за допомогою яких їй вдається досягнути бажаного ефекту.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Червону́стий — трохи червоний, з червоним відтінком. Синоніми: **червонуватий, червонавий**.

Од вікна до мене в хату
Червонясте світло впало... (Леся Українка).

Розрізняй лексичні значення слів!

- **Мріяти** — фантазувати.
- **Мріятися** — марити.

У якому значенні вжито слово **мріяти** в рядках вірша?

Мріє стеля надо мною,
Мов готичне склепіння... (Леся Українка).

* Автобіографічний — той, що відбиває події з життепису автора.

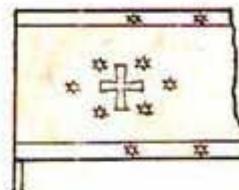
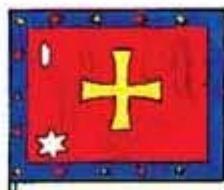
БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Сперечник — тут: супротивник.

Оріжна рука — рука, що тримає зброю.

Бранець, бранка — полонений, полонянка.

Корогвā (хоругва) — прапор, що складається з полотнища і держака.

Зразки корогов

Хрестатий (прокорогву) — хрестоподібний, який формою нагадує хрест.

Бойовēсько — тут: двобій.

Готēчне склепiння — стрільчасте перекриття середньовічного собору, характерне для Західної Європи.

ЯК ДИТИНОЮ, БУВАЛО...

Як дитиною, бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серце біль доходив,
Я собі вставала тихо,
«Що, болить?» — мене питали,
Але я не признавалась —
Я була малою горда, —
Щоб не плакать, я сміялась.
А тепер, коли для мене
Жартом злим кінчиться драма
І от-от зірватись має
Гостра, злобна епіграма, —
Безпощадній зброй сміху
Я боюся піддаватись,
І, забувши давню гордість,
Плачу я, щоб не сміялась.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Епіграма — поезія дошкільного, викривального змісту.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поміркуй, на які дві частини можна поділити вірш. Виразно прочитай кожну з них.
2. Визнач, які риси характеру має лірична героїня. Як характеризують ліричну героїню її вчинки?
3. Накресли в зошиті таблицю і заповни її.

Дитиною		Дорослою	
Риса характеру	Вчинок	Риса характеру	Вчинок

4. Спираючись на записи в завданні 2, усно розкажи, якою ти уявляєш ліричну героїню вірша.
5. Поясни, що з плином часу змінилося в її характері.
6. Що ти думаєш про ліричну героїню вірша? Відповідь обґрунтуй, посилаючись на твір.
7. Прочитай рядки з вірша, у яких виражено головну думку твору.
8. Чи можна сказати, що вірш «Як дитиною, бувало...» має автобіографічні ознаки? Поясни свою думку.
9. Поясни, які почуття й думки володіли поетесою, коли вона писала свій твір. Назви художні засоби, за допомогою яких їй вдається досягнути бажаного ефекту.

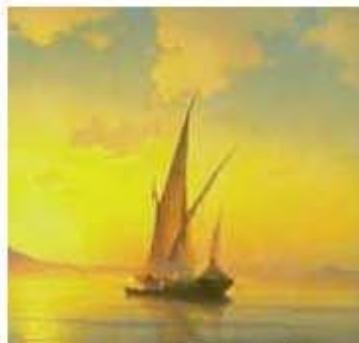

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчи напам'ять вірш «Як дитиною, бувало...».

ТИША МОРСЬКА

В час гарячий полудневий
Виглядаю у віконце:
Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце.
Певне, се країна світла
Та злотистої блакиті,
Певне, тут не чули зроду,
Що бува негода в світі!
Тиша в морі...ледве-ледве
Колихає море хвилі;

Іван Айвазовський.
Неаполітанська затока

Не колишутся од вітру
На човнах вітрила білі.
З тихим плескотом на берег
Рине хвилечка перлиста;
Править хтось малим човенцем, —
В'ється стежечка злотиста.
Править хтось малим човенцем,
Стиха весла підіймає,
Іздается, що з весельця
Щире золото спадає.
Як би я тепер хотіла

У мале човенце сісти
Ідалеко на схід сонця
Золотим шляхом поплисти!
Попливла б я на схід сонця,
А від сходу до заходу,
Тим шляхом, що проложило
Ясне сонце через воду.
Не страшні для мене вітри,
Ні підводні каміння, —
Я про них би й не згадала
В краю вічного проміння.

ПОМИРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Опиши картину природи, яку ти уявляєш, читаючи вірш.
2. Випиши в зошит зорові образи, які використано у вірші. Поясни їхню роль у творі.
3. Випиши з вірша назви кольорів та їхніх відтінків. Які зорові асоціації* вони в тебе викликають?
4. Розкажи, який настрій створює в ліричної героїні ця картина природи. Доведі своєю думкою цитатами з твору.
5. Опиши, якою ти уявляєш ліричну героїню вірша. Назви риси її характеру.
6. Прочитай рядки, у яких звучить тривога, неспокій ліричної героїні. Поясни, чим викликаний такий настрій.
7. Як ти думаєш, якими засобами образотворчого мистецтва найкраще можна передати красу пейзажу поезії Лесі Українки — аквареллю, гуашшю, пастеллю, маслом чи графікою? Поясни, чому ти так думаєш.

СПІВЕЦЬ

Пишно займались багряній зорі
Колись навесні,
Любо лилися в пташиному хорі
Пісні голосні;
Грала промінням, ясним самоцвітом
Порання роса,
І усміхалась весняним привітом
Натури краса.
Гордо палала троянда розкішна,
Найкраща з квіток, —
Барвою й пахом вродливиця пишна
Красила садок.

* Асоціація — це поняття, що виникає при згадуванні іншого. Наприклад, коли кажуть «лімон», ти відразу відчуваєш, ніби з'їв кисле.

А соловейко троянді вродливій
Так любо співав,
Голосом дивним співець чарівливий
Садки розвивав;
Слав до вечірньої зорі прощання,
Що гасло вгорі,
Ще ж голосніше співав на вітання
Поранній зорі...
Вже пролетів, немов пташка зальотна,
Весняний той час, —
Осінь холодная, осінь вільготна
Панує у нас.
Тихо спускається нічка осіння, —
Година сумна;
Місяць холодніє кида проміння;
Здалека луна
Пугача віщого крик — гук єдиний.
Діброва німа.
Де ж соловейко? Де ж спів солов'їний?
Ох, де ж він? Нема!
В вирій полинув, де вічна весна,
Натхнений співець.
Вічно красує там рожа чудесна,
Там теплий вітрець;
Глухо і смутно кругом на просторі,
Мій гаю сумний!
Кинув співець тебе в тузі та в горі,
Тебе й край рідний.
Тиша така тепер всюди панує.
Лиш в листі сухім
Вітер зітха, мов дріада сумує,
Із жалем глухим.
Чом я не маю огнистого слова,
Палкого, чому?
Може б, та щира, гарячая мова
Зломила зиму!
І розлягалась би завжди по гаю
Ясна-голосна
Пісня, й розквітла б у рідному краю
Новая весна.
Та хоч би й крила мені солов'їні,
І воля своя, —
Я б не лишила тебе в самотині,
Країно мою!

Андрій Крилов.
Соловей і троянда

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Визнач провідний мотив вірша.
2. Проаналізуй, як у вірші поєднано різні настрої. Із чим пов'язана зміна настрою? Підтверджуй свої думки прикладами з твору.
3. Наведи приклад художнього паралелізму у вірші. З якою метою автор використовує цей прийом?
4. Прочитай описи природи у вірші. Який образ змальовано в кожному описі?

У вірші Лесі Українки «Співець» описується природа навесні і сумної осінньої пори. Опис природи в літературному творі називається **пейзажем**. Він часто служить для передачі настрою героя.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

У вірші Леся Українка використала не зовсім звичні для сучасної української мови прикметники: **багряній**, **холодная**, **вічна**, **гарячая**, **новая**. Таку форму прикметників письменники вживають для вираження вроčистості, емоційної піднесеності або наслідування мови фольклорних творів. Їх називають **повна нестягнена форма прикметників**.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

- Лéшно — яскраво.
 Багру́ний — густо-червоний.
 Порáння (роса) — ранкова, яка буває вранці.
 Натóра — природа.
 Вродлèвиця — красуня.
 Красила — прикрашала.
 Вільгттний — не обмежений дотриманням законів, правил, зобов'язань; вільний.
 Дріада — німфа, покровителька дерев.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчись виразно читати вірші Лесі Українки «Тиша морська» і «Співець».
2. Поділися своїми враженнями з рідними та друзями про вірші Лесі Українки.
3. Випиши з вірша «Співець» у зошит **по два** епітети, порівняння та персоніфікації.
4. **Завдання для допитливих.** Прочитай твір Оскара Вайльда «Соловей і троянда». Порівняй його з поезією «Співець» Лесі Українки. Поясни, що мають спільне, а чим відрізняються ці два твори.

Володимир Кирилович Винниченко народився 26 липня 1880 року в місті Єлісаветграді (нині м. Кіровоград). Рід Винниченків походив із Полтавщини. Коли у XVIII столітті заселялися південні території України, пан, який мав землю в Єлісаветградській губернії, виміняв Винниченків і ще дві родини за п'ять мисливських собак.

Хоч через роботу батькам ніколи було приділяти увагу дітям, короткі миті спілкування з ними на все життя запам'яталися малому Володі. Він уже дорослим згадував: «Гарно, затишно, любо до того під теплим, сильним боком тата, що хотілося тоненько, тоненько з захватом і щастям запищати». Саме батьки подарували хлопчикові талант, тонке сприйняття краси, загострене відчуття справедливості й бунтівливу вдачу.

Володя навчався спочатку в сільській народній школі. Легко й непомітно для рідних вивчив грамоту, мав тільки відмінні оцінки. Ось як про нього розповідає приятель Ю. Тищенко: «Будучи од природи до всього цікавим, а до того ще й талановитим, без особливих труднощів іде він першим учнем протягом усього часу вчення в школі».

Щоб вирвати сина з бідності, батько вирішив дати йому добру освіту, тому й віддав після закінчення школи на навчання в Єлісаветградську гімназію. 60 рублів на рік — великі на той час гроші! — давав старший брат, який працював робітником у друкарні. Протягом першого року навчання в класичній гімназії десятирічний Володя довів усім, що він найкращий учень. Перший клас гімназії закінчив на «відмінно».

Але його обурювало зневажливе ставлення до нього учнів-паничів, спілкування вчителів та учнів російською мовою. І відреагував на ці порядки малий бунтівник по-своєму: розмовляв тільки українською, всюди підкреслював, що він мужицький син.

Правда, знайома історія? Так само виявляв свою незгоду з існуючими порядками інший гімназист — Іван Франко.

Наступного року, щоб висловити свій протест проти припинення прав, Володя відмовився вчитися, сподіваючись, що його відрахують із гімназії. Але хлопця залишили на другий рік на повторне навчання. Почалося протистояння учня Винниченка з учителями. У 7 класі він згуртував частину гімназистів у боротьбі за свої права. Юнаки хотіли виступати перед простими людьми й розкривати їм очі на їхнє безправне становище. Гімназійне начальство на такі дії відреагувало, як годиться, — Винниченка відрахували з гімназії після закінчення 7 класу.

Пізніше Володимир Кирилович здобув освіту, став активним борцем за права простого народу.

ЗІ СПОГАДІВ ПРО В. ВИННИЧЕНКА

...Над ворітами подвір'я була дерев'яна скриня, в якій любив сидіти малий та слідкувати за тим, що робилося навколо, не будучи поміченим ніким. І коли хтось із дітей вертався з чимось істівним, за чим посыала чужа маті, то малий Володимир, граючись у Солов'я-Розбійника, зненацька вистрибував зі своєї скованки й вимагав данини. Він ніколи не забирав усього, а тільки невелику частину. І це не від жадності до ласощів, але для того, щоб показати свою силу, владність. Коли бідний данник починав плакати, Соловей-Розбійник вертав йому відіbrane, давав потиличника й відпускав.

Сусідських дітей тримав трохи в терорі, бо був дуже сильний для свого віку й вольовий, упертий.

ГОЛОВНІ ТА ДРУГОРЯДНІ ГЕРОЇ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

Читаючи оповідання «Фед'ко-халамидник», ти звернеш увагу, що всі події розгортаються навколо хлопчика, з яким тісно пов'язані всі інші герої. Розглянь схему: у центрі уваги письменника протягом усього твору перебуває Фед'ко.

Із ним спілкуються інші герої оповідання, через їхні взаємини всебічно розкривається характер Федька. Отже, він — головний герой твору, а всі інші — другорядні. Ім автор приділяє значно менше уваги.

Головним називають героя, який діє протягом усього твору і характер якого розкрито найповніше. **Другорядними** називають героїв, які сприяють висвітленню характеру головного героя.

ФЕДЬКО-ХАЛАМИДНИК

Це був чистий розбишака-халамидник.

Не було того дня, щоб хто-небудь не жалівся на Федька: там шибку з рогатки вибив; там синяка підбив своєму «закадишному» другові; там перекинув діжку з дощовою водою, яку збирали з таким клопотом.

Наче біс який сидів у хлопцеві! Усі діти як діти, — граються, бавляться тихо, лагідно. Федькові ж, неодмінно, щоб битися, щоб що-небудь перевернути дотори ногами. Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці.

Наприклад, таке. Ліплять хатки з піску. Перед будинком, де жив Федько, була незабрукована вулиця і там завжди грузли в піску коні. Після дощу цей пісок ставав липким і вогким, — для будування хаток нема краще. Поставиш ногу, обкладеш її піском і виймай потихеньку. От і хатка. Хто хоче, може навіть димаря приробити. Коло хати можна тин виліпити, а за тином натикати сінинок — і сад є.

А між хатками іде вулиця. Можна в гості ходити одне до одного.

Федько теж ліпить. Але раптом встане, подивиться-подивиться і візьме та й повалить усе чисто — і своє, і чуже. Ще й регочеться.

А як хто розсердиться або заплаче, так і штовхана дастя. Битись з ним і не пробуй, — перший по силі на всю вулицю. Враз тобі дастя підніжку, зімне, насяде і пита:

— Ну? Наживсь на світі? Говори!

Як той каже, що наживсь, то милує; а як пручаеться — іще б'є.

Або пускають хлопці змія.

Плац великий, — ні будинків, ні магазинів, розбігтись єде. І вітер там раз у раз найкращий.

От заносять змія.

Федько сидить у себе на воротях, як Соловей-Розбійник на дереві, і дивиться. Він усе любить або по кришах лазити, або на воротях сидіти. Ворота високі і там ніби скринька така зроблена. В тій скриньці й засіда Федько.

— Пускай! — кричить той, що держить.

Змій виривається, але зразу ж козиряє і б'ється об землю.

Федькові досадно: дурні, хвіст короткий! Але він сидить і не кричить нічого. Його думка зовсім інша.

Хлопці догадуються і прив'язують до хвоста ганчірку. Тоді змій плавно й легко здіймається вгору. Приємно держати його! Вітер чудесний, тільки розсotуї нитки та дивись, щоб на вузликах добре зв'язані були. Змій кокетує і хитає головою то в той бік, то в другий, наче комусь шепче на вухо то з одного боку, то з другого. А як дирчатки ще начеплені, аж дух радіє! Цілий день би стояв, та держав, та дивився вгору. Небо високе-високе, синє та холодне. А змій у ньому білий-білий, хилиться, хвостом злегка водить, наче плава, наче йому душно і він ліниво обмахує себе віялом. І ледве-ледве чутно ллється од його дирчання дирчаток. Не тільки бачиш, а й чуєш. Так, наче Гриць або Стьопка там угорі і тягне за нитку, балується там і дирчить униз.

Нитка вже дугою пішла. Ех, погано путо зроблено! Як добре зробити путо, нитка не дасть дуги. Ну, та нічого — розсotуї далі. Нитка ріже руку, але то дурниця. Змій все далі й далі в'ється в небо, стає менше та менше.

— Телеграму давай!

Пускається телеграма. Біленський папірчик начіплюється на нитку і підсовується трошки вгору. Вітер підхоплює — і пішла телеграма. Ось зачепилася за вузлик і пручаеться, виривається, от трохи не крикне вниз: «не пускають!». Але тут треба шарпнути нитку. Вітер знов підхоплює, і попливла знову вгору біла вісточка. Ось уже вона недалеко, вже вона в тому місці, де навіть Гаврик не може бачити нитки. Ось-ось змій прочитає телеграму.

Але тут всі разом чують крик і переводять очі зі змія на землю. Іде Фед'ко. Іде і кричить. Він міг би підійти тихенько, так що й не почув би ніхто, — але Фед'ко того не любив. Він ще здалеку кричить:

— Ану, гей там, давай сюди змія!

Буде однімати. Фед'ко іде змія однімать.

Руки в кишені, картуз набакир, іде, не поспішає. Але тікати і не пробуй, Фед'ко усяку собаку випередить.

Хлопці починають швидко зсotувати нитки. Але що то поможе?

— Давай змія! — підходить близче Фед'ко.

Гаврик кривить губи і хмикає. Стьопка зблід, але хутко зсotує нитки, зиркаючи на Фед'ка.

Спірка піdnімає з землі камінь і кричить:

— Ану, підйди! Ану!

Але Фед'ко навіть рук не виймає з кишені і таки підходить.

— Давай сюди змія!

Тут він уже виймає руки з кишені, бо Спірка затуляє собою Стьопку і піdnімає руку з каменем. Але сам Фед'ко каменя не шукає, він тільки дивиться за Спірковою рукою.

— Даєш змія?

— А це твій змій?

— Однімута й буде мій.

— Овва! Задавака! Так і провалю голову, тільки підйди.

— Ану, бий!

Фед'ко навіть груди підставляє, так наче йому тільки того й хочеться, щоб його вдарили каменем. Чуб йому стирчком виліз з-під картуза, очі хутко бігають.

А Стъопка зсотує, а Стъопка зсотує! Змій тільки диркає далеко вгорі та шарпається і не розуміє нічого, що там сталося внизу, чого його так скоро тягнуть назад.

— Ну, бий же! Ех, ти! — боїться... Я он без каменя, на вас трьох.

— Льонька, Ва-а-сько! — раптом кричить Спірка. — Сю-да-а!.. Фед'ко змія однімає!

Але Фед'ко вмить зривається з місця, налітає на Спірку, ловко підставляє ногу й кида його на землю. Тут же підскакує до Стъопки, хапа нитку і рве її до себе. Нитка тріскає, змій диркає. Гаврик плаче, а Фед'ко намотує нитку на руку і помалу задом іде додому. Вигляд унього гордий, Спірка й Стъопка кидаються на нього, очі аж горять, штурляють каміння, але Фед'ко тільки угинається й регоче.

— Халамидро! Ну, не попадайся ти на нашій вулиці! Босявка! Зараза!

А Фед'ко все йде та й іде. Змій уже його.

Але тут, буває, візьме й зробить несподіване. Коли вже хлопці далеко і не можуть йому нічого зробити, він раптом вертається і віддає змія. Навіть принесе ще своїх ниток і дасть.

— Натвого змія! Думаєш, мені він потрібний? Схочу — зроблю з цілого листа. Тато з типографії принесе червоної бумаги, так он якого зроблю...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Прочитай **портрет** Фед'ка. Чи є в ньому головна (домінуюча) **художня деталь*** і яка саме?
2. Портрет Фед'ка розкриває риси його характеру чи тільки подає опис зовнішності героя?
3. Яке перше враження може скластися про Фед'ка, судячи з його прізвиська — халамидник?
4. Знайди й прочитай авторську характеристику Фед'ка.
5. Поясни, як характеризують героя його вчинки. Відповідаючи, спирайся на твір.
6. Що про нього думають люди? Підтверджує відповідь цитатами з твору.
7. Як ти думаєш, якщо Фед'ко забирає у хлопців змія, то навіщо згодом його повертає та ще й приносив ниток?
8. Розкажи, яке в тебе склалося враження про цього хлопчика.

* Художня деталь — це така подробиця, яку використовують для того, щоб глибше змалювати картину чи образ, підкреслити важливість чогось.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Халамедник — пустун, бешкетник, шибеник, шалапут, паливода, палисвіт.

Автор пише про Федька: Це був **чистий** разбишака-халамидник.

У якому лексичному значенні вживається в реченні слово **чистий**?
Вибери один із запропонованих варіантів:

1. Який не має за собою вини, невинний.
2. Остаточний, повний, цілковитий.
3. Чисто, дбайливо вбраний, прибраний, охайній, чепурний.
4. Нічим не зіпсований, не забруднений, свіжий.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Сінёнка — стеблинка від сіна.

Пото — ланцюг; тут: пристосування в конструкції змія.

Зсувати — скручувати.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Порівняй статтю про дитячі роки В. Винниченка, спогади про нього та оповідання «Федько-халамидник». Знайди **два** докази того, що «Федько-халамидник» має ознаки автобіографічного твору.
2. Перекажи уривок двічі: перший раз від імені Федька, другий — від імені Спірки. Поглянь на зображені події очима різних персонажів твору.
3. Передбач, як можуть розгорнатися далі події. Фантазуючи, спирайся на ті висновки, що ти зробив/зробила про характер Федька.
4. Прочитай наступну частину оповідання і перевір свої здогади.

Але так не часто буває. Частіш кінчається тим, що хлопці біжать додому, жаліються, а їхні тато чи мама ідуть до Федькової матері і теж жаліються. А Федькові ввечері вже прочуханка. Але й тут Федько не як всі діти поводиться. Він не плаче, не проситься, не обіщає, що більше не буде. Насупиться й сидить. Мати лає, грозиться, а він хоч би слово з уст, сидить і мовчить.

Приходить тато з роботи. Він стомлений і сердитий. Руки сиві од олова літер, які він складає в друкарні. Щоки теж ніби оловом налиті, худі-худі, а борода на них така рідка, що видно крізь неї тіло.

— Що? Вже знов? — питает він, глянувши на Федька. Федько ще більш насуплюється й починає колупати пальцем кінець столу. А мати розповідає.

— Правда то? — питает батько у Федька.

Федько мовчить.

— Кому ж я говорю? Правда те, що мати каже?

— Правда, — тихо одмовляє Федько.

— Скидай штани.

Фед'ко мовчки встає, скидає штанці й чекає, похиливши голову.

Батько здіймає з себе ремінь, кладе Фед'ка на стілець і починає бити.

Фед'ко здригується всім тілом і шарпа ногами.

— Лежи!! — кричить батько.

— А кляте ж яке! А кляте! — сплескує руками мати. — Хоч би ж попросило тата, хоч би заплакало. Камінь, а не дитина! Сибіряка якийсь...

Вибивши «сибіряку», батько виймає з кишені дві або три копійки й дає йому.

— То тобі за те, а це за те, що правду говориш...

Фед'ко витирає слізки, що виступили з очей, бере гроші й ховає в кишеню. Він за ремінь не сердиться, — він розуміє, що так і треба. Але й три копійки бере, бо, справді, не брехав. Якби він схотів, то міг би одбрехатися, але Фед'ко брехати не любить.

Не любить також Фед'ко й товаришів видавати.

Батько й за це Фед'ка хвалить, а мати так само сердиться.

— Так-так, потурай йому, давай йому гроші, давай. Він навмисне робитиме бешкет, щоб правду сказати. Розумний батько, вчить сина. Замість того, щоб повчить його за те, що покриває других, він хвалить...

— Нічого, стара... За все бить неможна. За щобити, а за що хвалити...

— Так-так! Хвали його, хвали...

А найбільше Фед'кові доставалося за Толю. Толя був син хазяїна того будинку, де вони жили. Це була дитина ніжна, делікатна, смирна. Він завжди виходив надвір трошки боязко, жмурився від сонця й соромливо посміхався своїми невинними синіми очима. Чистенький, чепурненський, він зовсім не мав нахилу до Фед'кових забав. Але цей халамидник неодмінно спокушав його, і бідненський Толя приходив додому задріпаний, подраний, з розбитим носом. Мати його, жінка чула й теж делікатна, трохи не вмівала, бачачи таким свого Толю.

— Де ти так убраєшся?! Хто тебе так? — жахалась вона. Толя плачує казав, що він не винен, що Фед'ко призвів на те.

В той же вечір батько Фед'ків допитував уже «сибіряку».

— Ти лазив з Толею дратъ горобців?

— Лазив.

— Ти порвав йому штанці?

— Він сам порвав. Не вміє лазити, а береться. Хай не лізе.

Але тут вмішувалась мати:

— Та як ти смієш так говорити? То дитина благородна, ніжна, а ти, мужиченя, з ним так, як з Стьопкою. Та через тебе нас з кватирі виженуть... Щоб ти не смів підходити до його, мурло ти репане. З свинопасами тобі грatisь, а не з благородними дітьми. Нешастечко ти моє! І за що мене Бог покарав таким сибірякою... А батько нічого йому й не скаже, роби, синку, що хочеш, бий дітей, хай нас виженуть з кватирі...

Батько мовчить і хмуро дивиться в вікно. Надворі вечір. З вікон хазяйського дому ледве чутко вибиваються звуки ніжної музики. Тепло і затишно там. Батько Толин десь походить собі по просторій хаті, задумливо слухаючи музику. Тут же, мабуть, Толя, чистенький, ніжний, з щічками, як проскура. Мати грає. Ні сварок у них, ні бруду, ні клопоту. Пожильці їм знесуть плату за квартири, мужики за землю грошей привезуть, їх ніхто не вижене з квартири, хоч би Толя як обидив Федька.

— Скидай, сучий сину, штани! — раптом грізно звертається батько до Федька.

Федько з-під лоба дивиться на тата.

— За віщо? — ледве чутно питает він.

— За те, що водишся з благородними дітьми. Я тобі, паршивцю, скільки раз казав: не смій з панами водитися. Не кумпанія вони тобі.

— Та я з ним не водюсь, він сам лізе.

— Жени його під три чорти од себе... Яка він тобі кумпанія?.. Лягай!

Федько лягає, але батько так б'є, що мати зостається зовсім невдоволена.

А на другий, третій день Федько знов спокушає Толю. І спокушає якраз в такий момент, коли ні одному чоловікові в голову б того не могло прийти.

Скажімо так. Надворі буря, дощ ллється з неба такими патьоками, наче там тисячі Федьків перекинули тисячу діжок з водою. Хмари аж сині, кошлаті, так і розрізують їх зеленяви блискавки. Грім тріскає з такою силою, що аж посуд дзвенить у шафах.

Толя, притаївшись біля вікна, дивиться на вулицю. Пусто, нема нікого, все поховалось. Тільки з гори біжить цілий потік брудної води з бульками. Дощ січе воду, камінь, стовпчики. З ринв цілі водоспади спадають в палісадник. Темно, сіро, страшно. Мама у себе в покої лежить з пов'язаною головою — вона не виносить бурі і завжди хворіє.

Толя теж заховався б кудись, але мама заборонила йому сидіти біля вікна і через те Толі страшенно кортить ще посидіти й подивитись.

У, який буйний та брудний потік біжить по вулиці! І де він береться завжди?

Трах-так-так! — лускає грім і лямпа в ідалльні дзвенить.

Толя тихенько хреститься й блідніє, але од вікна одійти не може.

І раптом він бачить щось надзвичайне. На вулиці, в самому потоці, під дощем, мокрі, без шапок бредуть Федько, Стъопка і Васька. Вони позакачували штанці аж до живота, пацають ногами, сміються, щось, видно, кричать, їм весело і любо! Вода, мабуть, тепла, а дощ, як душ у бані, так і обливає їх. Ось Федько підставляє лице під дощ, ловить краплі ротом. Які у них смішні мокрі голови!..

Васько щось найшов у воді. Що то?.. Підкова. Федько ховає в торбинку. Вони знов назирають гвіздків, підков, залізячок! А Федько раз найшов навіть п'ять копійок!

Толя стає у весь згіст на вікні і маха руками, щоб його побачили. Але хлопці не дивляться на вікно. Вони пацають ногами, бовтаються, грім тріщить у них над головами, але їм то й за вухом не свербить. Хмари над ними такі страшні, що дивитись моторошно, а їм те якраз і мило,— дощ, значить, ще довго буде.

Ось вони пританцюють, мабуть, співають:

Іди, іди, дощiku,
Цебром,
Цебром-цебрицею
Над нашою пшеницею.

Ідощ іде їм на голову, на плечі, на руки. Сорочки поприлипали дотіла, потік біжить-біжить, грім тріщить.

Але Толі грім уже не страшний. Толя й сам би побіг на вулицю. Він ще дужче маха руками, але постукати боиться, бо мама почує.

Нарешті, Фед'ко помічає Толю і починає махати рукою, закликаючи до себе. Васько і Стъопка теж вимахують, показують підкови, гвіздки, пацають ногами, підскакують. Васько падає і сідає просто в воду, Фед'ко і Стъопка рягочуться, а Васько за ними.

Толя раптом зстрибує з вікна, швидко скидає черевички, закачує штанці і тихенько вибігає в сіни, з сіней на ґанок. На ньому бархатові курточка й штанці,— жалко їх. Але хлопці вже коло ґанку і кричать:

— Іди, не бійсь! Дош теплий.

— Та йди! От баба, мнеться... Раз — два!

Толі холодно і страшно, але він не хоче, щоб його звали бабою. Він сходить з ґанку і обережно іде до хлопців. Ніжні, випещені ніжки його спотикаються, брудний потік залива бархатові штанці, дощ враз вимочує акуратно зачісане волосся і курточку. Спершу від цього холодно, але потім робиться так славно, мило. Толя од приємності аж вищить і паца ногою по воді. Хлопці теж кричать і, схопившись за руки, біжать униз. Толя посередині.

Ввечері Толя хворий, гарячий лежить у постелі, а Фед'ка кладуть на стілець і луплять.

Наставала весна. Сніг зробився жовтий і брудний, а лід на річці такий, як намочений сахар. Потім почали текти річечки по вулицях і стала парувати земля на сонечку.

Раз під вечір Стъопка, Грицик, Спірка та інші хлопці пускали кораблики по вулиці.

В цей час вийшов Толя на ґанок і дивився на них. Він сам не пускав, бо йому строго заборонено було гратись з вуличними хлопцями, але стояти на ґанку можна було.

Раптом звідкись прийшов Фед'ко. Кожушок його був весь мокрий, чобітки аж порижили од води, шапка в болоті. Але він весь сяяв і махав величезною палицею, яка була вдвое більша за нього.

— Хлопці! Аде я був! — закричав він ще здалеку.

Всі кинули кораблики й підбігли до нього,

— Аде? Аде?

Фед'ко ловко заткнув палицю в купу мокрого снігу, зняв шапку і витер піт.

— Ху! От так наморився, братця! Ну, так і робота була.

— Та де ж ти був? Яка робота?

— На річці був. Там таке-е!.. Крига йде страшенно. Базарний міяток знесла к бісу. Он як! Ми ловили дошки... Я такого дуба витягнув, що ой-ой-ой!

Хлопцям аж дух захопило... А вони й не знали!

— Та брешеш? Правда?

— Піди подивись. Сидять тут, кораблики пускають... Я завтра у школу не піду, зранку на річку збираюсь...

— Як у школу не підеш? А батько?

— От штука! Візьму та й не піду. Здоров, Только!

Толя чув усю розмову і йому страшенно кортіло розпитатись, як там на річці крига йде. Але він терпіть не міг, як йому цей Фед'ко говорив «Толька». Наче він йому товариш. Толя одвернувся й нічого не сказав, немов не чув Фед'ка. Але так було цікаво послухати, як крига йде на річці, що він зараз же повернувся знов і сказав:

— Здоров! Ти був на річці?

— Був.

— Здорово йде?

— Біжи подивись, як мама пустить,— посміхнувся Фед'ко й одвернувся від Толі.

Толя почервонів,— як він сміє насміхатись, мурля погане! Як пожаліється татові, йому зададуть!

А Фед'ко розказував тим часом далі:

— Вся річка йде. Страшенно так суне та тріщить... А на-ро-о-ду на березі, повно! Один хлопець хотів поїхати на кризі, та злякався, а я завтра поїду.

Толя хотів іти додому, але, зачувши ці слова, навіть зійшов униз до хлопців.

Хлопці теж були вражені,— от скажений цей Фед'ко! Там, десь, дивились страшно, а він полізе туди.

— Та на саму кригу полізеш?

— Атож куди! От і палиця вже є,— показав Фед'ко на застремлену палицю.— Весело на кригах! Я бачив, як торік їздив Антошку... Та я тоді не достав палиці... Гайда завтра разом? Га?

Спірка й Стъопка почухались: у школу треба.

— Е, в школу! Один день пропустимо, от біда велика!

Толі страшно було слухати такі розмови, але він не мав сили одійти.

Хлопці почухались і таки рішили йти завтра до річки. Умовились, що всі троє зійдуться на цьому самому місці рівно о восьмій годині.

Коли Фед'ко прийшов на другий день на призначений пункт, він застав там Спірку, Стьопку і... Толя. Толя був увесь закутаний у шарфики, з-за яких визирав тільки кінчик носа та оченята. Оченята йому були якісь чудні, не то винуваті, не то злякані.

Фед'ко Толі здивувався.

— А ти чого? Може, теж з нами?

Толя трошки почервонів і сказав:

— Я тільки підійду, подивлюсь, а потім піду в школу.

— Іди, дивись, — згодився Фед'ко і почав витягати з снігу палицю. Він її склав туди ще вчора ввечері.

Палиця чудесна була! На кінці гостра, ще й з гвіздком, як устромиш у кригу, не посковзнеться. Книжки Фед'ко прив'язав собі на живіт і закрив кожушком. Смішно було дивитись, що він став такий пузатий.

— Наче твій тато... — сказав Спірка Толі.

То була правда, сам Толя це бачив, але йому все ж таки досадно стало. «Тато»... Зовсім не «тато», а «папа». А потім, що ж тут такого, що у його папи більший живіт, ніж у інших тат? Бо його папа багатий, от і все.

Толя ім нічого все ж таки не сказав, він був хлопчик делікатний, вихований. Фед'ко, той, якби зачепили його тата, зразу б грубості почав говорити, а то й битись поліз би.

А Толя навіть щось сказав до Спірки. Але Спірка не чув, бо вони в той час підійшли до спуску з гори. Тут уже не до балачок, — стало видно річку. Повені ще не було, але яка стала чудна річка! Вся сіра, покопирсаня, ряба. На березі комашнею стоять і ходять люди. Сонце хитро виглядає з-за парового млина. Галки кудись летять довгими рядами і кричать. А як блищить кінчик хреста на Богоявленській церкві! Ух, гарно!..

— Ану, наввипередки! — раптом закричав Фед'ко і як вихор зірвався з місця.

Стъопка й Спірка заверещали й побігли за ним.

Толі теж хотілось і заверещати, і побігти, і навіть фіцнути так само ногою, як зробив Стьопка. Але він того не міг зробити: кричати на вулиці не личить благородним дітям, бігти ж трудно, бо кожушок його такий довгий та тяжкий, а на ногах глибокі калоші. Та ще на спині ранець з книжками.

Толя тільки дивився, як миготили ноги Спірки та Стьопки. Ось Стьопка загубив книжки. Зупинився, підхопив, знов фіцнув і полетів за передніми.

Толя нагнав їх аж коло самої річки. Зближка річка здавалась ще чуднішою. Видно було, як помалу, тяжко йшла крига. Лід тріщав, лускався, крижини лізли одна на одну, чисто було схоже на те, як женуть великий гурт волів. Вся сіра маса худоби сунеться помалу, але деколи один віл вилізе на другого, і тоді в тому місці починається гармідер, воли налізають один на одного, стоять, круться, аж поки ті, що почали гармідер, не проштовхнуться наперед.

По всьому березі стоїть народ. Хлопці живжиками просуваються поміж дорослими і безперестанку кричать дзвінкими, веселими голосами. Скільки тут школярів, які завтра скажуть учителю, що ім у цей день «голова боліла» і вони не могли прийти «в клас»!

Арічка все суне і суне вперед. Крижини з мокрим рипом трутися одна об одну. Вони такі поважні та старі, аж жовті. Звідки вони припливли сюди? І куди попливуть? От сісти б на одну з них і їхати на ній десь далеко-далеко. Кругом другі крижини, їх треба одпихати, щоб не лізли на цю, а то як налізуть, то потоплять. Добре, як встигнеш перестрибнути на другу, а як шубовснеш? А вода, ух, чорна, глибока та холодна, аж пищить.

Але знаходяться смільчаки, що стрибають на крижини і їдуть на них якийсь час. Десятки хлопчачих очей з заздрістю слідують за молодцями. А молодці візьмуть та ще й ногами потопають по льоду, от, мовляв, крига яка, не провалиться. Деякі з них перестрибують на другі лідяки і навмисне зупиняються на самому кінчику над чорно-синьою, густою водою.

— Ану, ти там! Хочеш раків половить? — кричить хто-небудь з дорослих на молодця. — Злізай на берег!.. Шубовсне в воду, витягай його...

Молодець ніби не чує, але, потопавши на кризі, сходить на берег.

Толя часто подивлявся на Фед'ка: ну, що ж він не йде на кригу? Фед'ко щось говорив Стьопці і Спірці і показував на річку головою.

Толя підійшов ближче і почав слухати.

— ...А то що! Стрибають тут... — говорив Фед'ко. — Подумаєш, яка штука! Ні, нехай хто на той бік по кризі перейде, от буде герой!

— Ну, на той бік! — покрутив головою Стьопка, — як затре кригою, що будеш робити?

— А ти на другу! — блиснув очима Фед'ко. — А з тої ще на другу!.. От зроби так! Зробиш? Га?

— А ти зробиш?

— Може, й зроблю...

Толі страшенно хотілось подивитись, як Фед'ко буде стрибати з крижини на крижину. Він пострибає і, розуміється, злякається й почне плакати: його знімуть з криги, а всі потім будуть з його сміятися. Хай не задається.

— Ні за що не зробиш! — сказав Толя Фед'кові, киваючи на річку.

ПОМИРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Знайди і прочитай у першому й другому уривках оповідання речення, які вказують, що Фед'ко любить, а чого не любить. Як ці деталі розширяють твоє уявлення про цього персонажа?
2. Проаналізуї два епізоди: батько карає Фед'ка за скаргою інших батьків і після нарікань Толиних батьків. Чи однаково ставиться батько до Фед'кової поведінки в кожному випадку? Чому він так робить?

3. Поясни, що «притягувало» ніжного, делікатного, смирного Толю до шибайголови Федька.
4. Чи можна вважати в кожному епізоді, коли Толині батьки звинувачували Федька, Толю невинним? Свою відповідь обґрунтуй.
5. Поясни, чому Толя не зізнається батькам у своїх вчинках.
6. Знайди і прочитай епізод від слів *Зовсім не «тато», а «лала»* до слів *битись поліз би*. Чи не здається тобі дивною реакція кожного хлопчика, коли заходить мова про тата? Як цей епізод характеризує кожного з них?
7. Поясни, як ти розумієш лексичне значення слова **благородний**. Яку людину називають благородною?
8. В оповіданні Толя вважає себе благородним, Фед'кова мати каже, що він благородна дитина. А на твою думку, Толя був благородним?
9. Прочитай портрети Толі та Федька. Чи відображають описи зовнішності характери героїв? Свої висновки доведи.
10. Поясни, як характеризують Толю його вчинки. Відповідаючи, посилаєшся на твір.
11. Розкажи, яке враження в тебе склалося про Толю. Чому ти робиш саме такі висновки?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

В оповіданні є кілька **пейзажів**. Ось один із них:

Надворі буря, дощ ллеться з неба такими патьоками, наче там тисячі Фед'ків перекинули тисячу джок з водою. Грім тріскає з такою силою, що аж посуд дзвенить у шафах.

Ти вже знаєш, що в описах автор часто вживає порівняння, метафори: **білий, як сніг, летіти соколом**. Але щоб яскравіше уявити певне явище, можна використовувати складні речення, друга частина якого містить **порівняння**.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Сибірука — злочинець, каторжанин.

Чолий — вразливий, чутливий.

Драїти горобців — руйнувати їхні гнізда.

Проскіра — маленькі хлібці з гладенькою білою шкоринкою, які використовують під час православного богослужіння.

Ранва — труба, через яку стікає вода з даху будинку.

Палісадник — невеликий садок перед будинком.

Літако — гарно, добре.

Фицати, пацати — вдарити ногами.

Жевжик — про жуваву, метку, прудку людину.

Лідякё — шматки льоду.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Накресли в зошиті таблицю й заповни її. Що ти можеш сказати про хлопчиків за портретною характеристикою?

Портрет Фед'ка

Портрет Толі

--	--

2. Вишиши в зошиті слова, якими називають Фед'ка батьки, друзі, знайомі. Як вони характеризують ставлення інших людей до хлопчика?
 3. Передбач, як можуть розгорнатися далі події. Фантазуючи, спираєшся на ті висновки, що ти зробив/зробила про характер Фед'ка і Толі.
 4. Прочитай наступну частину оповідання й перевір свої здогади.

Фед'ко мовчки подивився на нього й нічого не сказав. А Толя бачив, як у Фед'ка навіть губи побіліли, а очі стали такі чудні, гострі, коли він вдивлявся в кригу. Ага! Мабуть, боїться.

— Ану, спробуй! — знов сказав Толя. — Ти ж хвалився, що будеш єздити на крижинах. Ану!

А крижини сунули та сунули. Іноді вони розривалися і між ними робилась чорна, страшна латка води. В тій воді плавали солома й трісочки. І солома, і трісочки крутились і десь зникали,— так вертіло там воду.

— А давай об заклад, що перейду на той бік! — вмить звернувся Фед'ко до Толі.

— Ба не перейдеш!

— Ну, давай! Об що йдеш! Як перейду, даси мені свій ножик, що з костяною ручкою. А як не перейду, я тобі дам свого чижика. Хочеш?

Толі зовсім не хотілось чижика,— навіщо йому чижик? — але він згадився.

— Ну, добре! Давай руку. Спірка, перебивай.

Спірка перебив, і Фед'ко став тісніше підперізуватись, оддавши Стъопці свої книжки.

— Тільки ви мовчтє... — тенором сказав усім Фед'ко.— А то, як побачать, що я хочу переходити на той бік, то не пустять. Нехай думають, що я хочу коло берега походити.

— Добре!..

Фед'ко підперезався, взяв у руку палицю, спробував її й насунув щільніше шапку.

— Ну, гляди ж! — промовив він до Толі якимось чудним голосом і пішов просто на кригу.

— Фед'ко пішов! Фед'ко пішов! — закричали хлопці, які вже давно зачіпали його, щоб ішов на кригу.

Фед'ко стрибнув на лід і, наче пробуючи його, потопав ногами. Крижина добра була, товста, міцна.

Фед'ко потрошки наблизився до другої, походив і палицею зміряв, чи товста. Потім озирнувся до берега і раптом стрибнув на другу крижину.

Спірка, Стьопка й Толя дивились за ним з заміранням серця.

— А куди ти там? — закричав до Фед'ка якийсь робочий збоку. — Куди понесло тебе? Вертайсь назад!

Але Фед'ко, мов не чуючи, підбіг на край своєї крижини і знов став тикати під нову крижину. Та була зовсім тонка. Спробував надушити її палицею, — угинається. А позаду кричати і махають руками, щоб вертався. Фед'ко вибрал іншу — ця товща. Розбігся і стрибнув. Крижина тільки злегка хитнулась і заспокоїлась.

— Та що він, сказився, паршивець! — закричали вже інші на березі. — Куди його потягла нечиста сила? Ейти, вертайся сюди зараз.

— Ну, дивіться на цього одурілого хлопця!

— Та біжіть, стягніть його, сукінного сина!

Але бігти було вже пізно. Фед'ка несло вниз, і він був уже на середині. Він часом оглядався, піdnімав на палиці шапку, весело крутив нею і кричав щось. Розібрati не можна було, що він саме кричав, але чути, щось веселе і завзяте.

— Та чий він? — питалися кругом.

— Фед'ко, Івана-типографчика син. Халамидро звісне.

— Ну й пробий голова... Ач, яке виробляє! Ах, ти ж Боже наш!

А Фед'ко, справді, щось надзвичайне виробляв на річці. Він то повз на животі по тонких крижинах, то впирався палицею і перестрибував через водяні латки, то бігав з кінця в кінець криги, не маючи виходу. Здавалось, ось-ось налетить на нього ота кучугура криги, зітре, зімне й сліду не зостанеться од комашинки-хлопчика. Але комашинка, якимсь чудом, ловко видряпувалась на самий гребінь кучугури, скоренько з'їдждала з неї і бігла знову, з крижини на крижину.

На березі було тихо. Хлопчики завмерли з роззвяленими ротами і широкими очима. Старші хвилювались і пильно слідкували за кожним рухом «шибеника». Як той щось замнеться, так всі зараз затурбуються, деякі починають кричати всякі поради:

— Вправо, вправо бери, сукин син!

— Куди вправо? — махає на порадника другий рукою. — Там вода, хай жде, друга крижина підпліве... Не рушся, стій на місці!

На щастя, Фед'ко не може чути ніяких порад і щасливо добирається до берега.

Хлопчаки починають од щастя пищати, боротись, кидати каміннями у кригу. Дорослі легше зітхають і, хитаючи головами, лають Фед'ка-халамидника. Але в лайках нема ні зlostі, ні досади. Ловкий хлопчак, що й говорити. Як брався, собака, га?

Фед'ко з того боку махає надітою на палицю шапкою. Той берег пустий, бо туди не можна пройти з вулиць — чиєсь мури і тини.

— А як же він назад добереться? Невже знов по крижинах?

— А так і є, він знов на крижинах!

Справді, Фед'ко стрибнув на крижину, потім на другу, і знов на березі всі притихли, слідкуючи за одчаяним хлопцем. Ніхто вже не кричав порад, ніхто не лаявся, тільки не зводили очей з маленької комашинки, яка дряпалась, бігла серед страшних сірих крижин, стрибала, метушилася. Така маленька комашинка, а як вона ловко, безстрашно обдурювала величезні шматки льоду, що з тріском лізли на неї, немов збирались розчавити нахабне живе створіння. Як це створіння топтало ту сіру купу криги і ще навіть часом вимахувало своєю малюсінькою паличкою.

— Ну, й шибеник! — зітхав хто-небудь, як Фед'ко видряпувався з скрутного місця.

А «шибеник» все біжче й біжче присувався.

Ось уже недалеко. Видно вже, як швидко оченята його бігають на всі боки, вишукуючи місце, де перестрибнути. Найшов. Уперся палицею. Палиця сприснула. Ударив дужче в лід і знов уперся. Стоїть добре. Раз! — і вже на другій крижині. Жилаве, чортове хлопча. Стриба, як кішка.

І от хлопча уже на березі. Круг його крик, писк товаришів. От це молодець, так молодець. От як треба!

— Ну, щастя твоє, що ловкий! — качають головами дорослі. Але не лають і не сердяться, — що говорити такому зайдиголові!

Толя аж задихався, дивлячись, як Фед'ко перебирається по крижинах. Оченята йому розгорілися, серце билось міцно і гаряче. Нічого там страшного нема, на тих крижинах. А зате як інтересно, як весело! Отби взяти та собі побігти. Тільки скинуть калоші, а то в них важко. То зовсім не трудно. Узять у Фед'ка палицю, встремляти у лід і стрибати. Велика штука!

А коли Фед'ко вийшов на берег, коли його отовпили хлопці і з радістю та захватом дивились на нього, як на героя, Толя почув, що він теж може перейти. І не тільки може, а от візьме й перейде!

І він, нічого нікому не кажучи, хутенько скинув калоші, струсив ранець з плеч на землю і підійшов до Фед'ка.

— Дай мені свою палицю! — сказав він.

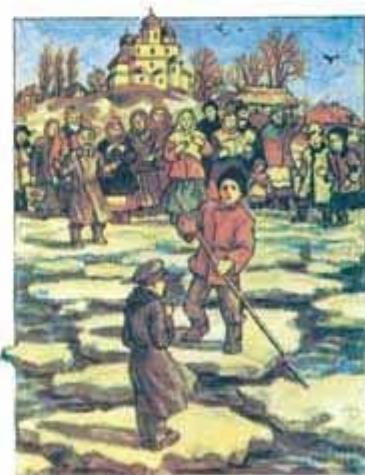
Фед'ко здивовано подивився на панича.

— Нащо тобі?

— Я теж хочу йти на той бік.

— Куди?

— На той бік.

Ілюстрація
Людмили Ільчинської

Спірка й Стьопка так і фіркнули. Але Фед'ко не засміявся.

— А як упадеш у воду?

— Не бійсь, не впаду. Давай!

— Лучче не треба, Только... Ти не вмієш.

— Овва! Ти один умієш. Ну, давай палицю. Що, може, жалко?

— На... — стиснув плечима Фед'ко, — тільки гляди...

Толя взяв палицю і пішов на кригу.

— А куди знов? Чого? Хто? — раптом закричали люди, побачивши Толю на льоду.

Але Толя, так само, як Фед'ко, побіг далі і стрибнув надругу крижинку. В цей час насунула ціла купа льоду й одрізала Толю від берега.

Толя опинився сам серед страшних, холодних крижин, які всі ворушились, лізли одна на одну, тріщали, крутились.

На березі щось кричали, бігали. Толя розтерявся: хотів бігти назад, але не можна — перед ним ціла смуга води. А ззаду суне величезна скеля льоду. Вона наче спеціально хоче налізти на Толю, так весь час напирає на його кригу.

Толі зробилось страшно. В руки стало якось дуже холодно, ноги ослабли і сковзались по льоду. Хотілось упасти на лід, притулитись до нього всім тілом і кричати, кликати на поміч.

Але він і те боявся зробити. Тільки стояв і тихенько став плакати.

А люди на березі хвилювались, кричали, радились, як вирятувати Толю, і не знали, що зробити, бо кожний радив одне, другий друге, третій третє. Всі йшли рядом з крижиною, на якій стояв і плакав Толя, кричали, махали руками, кудись когось посилали. А Толя тим часом все плив далі. Він уже випустив палицю з рук і хукав на червоні пальці, обливаючи їх сльозами.

Деякі з дорослих пробували зайти по крижинах з другого боку, але крига угиналається, ломилася під ними, і один швець навіть трохи не впав у воду.

В цей час звідкись уявся Фед'ко. Він, як тільки Толя розтерявся на льоду, і всі побачили, що злякався, — десь зразу зник. Його навіть хотіли вилаяти, що призвів панича до такої біди. Але Фед'ко як під кригу пішов.

— Ага! Злякався! Шибеник чортів, навчив хлопця та й утік.

Усі вже знали, що Толя хазяйський синок, а деякі навіть побігли за його папою.

І от, коли всі метушились, бігали і не знали, як вирятувати Толю, несподівано з'явився Фед'ко. В руках йому була довжелезна палиця, в яку він почав забивати гвіздка, раз по раз заклопотано подивляючись на Толю. Спірка й Стьопка всіма силами старались помагати йому.

Ну, гвіздок забитий, держиться добре.

— Ану, гей, дайте дорогу... З дороги ж!

Всі розступились на крик. А диви, знов цей шибеник!

Але він з палицею, чи не рятувати панича збирається?

— Ти куди, халамидро?

— Дорогу!.. Ану, дайте дорогу!

Фед'ко прорісся крізь юрбу, вибрав крижину і стрибнув.

— Держись, Только! Я зараз буду коло тебе! Держись, не бігай, стій на місці!

Толя, забачивши Фед'ка, захвилювався і хотів бігти йому назустріч, але приказ Фед'ка зупинив його.

Хвілин через п'ять Фед'ко вже був на Толиній крижині.

— Ну, давай руку... Іди за мною. Тане бійсь, іди сміливо. Палицю візьми та впираєшся. Ну, так... Держись... Стій... Я перестрибну, а ти підожди...

— Ой, не ходи!.. Я боюсь... — ухопився за нього Толя.

— Та стій! От дурне... Я перестрибну і присунудо тебе свою крижину, а ти перейдеш... Бо сам же не перестрибнеш...

Фед'ко перескочив, підбіг на край своєї крижинки і вперся палицею в сусідню купу льоду. Крига зашарудила й підсунулась до Толі.

— Тепер переходь сюди!.. Ну, от бачиш... Тепер іди на цей край. Іди сміливо, не бійсь... Ставай тут. Стій, не бійсь. Я піду назад, підштовхну тепер до берега...

Фед'ко перебіг на другий кінець крижини і тільки хотів упертись палицею в дно річки, як раптом під ним почувся тріск, крихка крижина розламалась надвое, і Фед'ко зник з льоду.

Всі так і замерли.

Але Фед'ко не потерявся, він ухопивсь руками за кригу і зо всієї сили пнувся, щоб його не знесло. Але на латкуводи, яка сталася від цього, вже сунула нова крига. Вона знесе Фед'ка.

Толя побачив це і з криком забігав по крижині.

— Толю! Толю! — кричав Фед'ко.— Подай мені палицю свою... Подай палицю... Я вилізу.

Але крижину в цей час підбило до берега і Толя, як стріла, вилетів з неї.

Стъопка, Спірка й інші хлопці кинулись до Фед'ка і протягнули йому палицю. Фед'ко весь посинів уже і хотів взятись за палицю, але рука не слухалась, заклякла.

А підійти до нього не можна, бо крижина угинається, заливається водою і може розломитись знов.

— Стъопка, ляж на лід та підсунься до мене,— прохрипів Фед'ко.

З берега дорослі щось кричали, але хлопці їх не слухали. Стъопка ліг і став підсуватись до Фед'ка.

— Зайдіть там з криги, хто лишній,— крикнув Стъопка, озирнувшись.

Але в цей час один з хлопчиків подав Стъопці шворку, зв'язану з поясів. Стъопка кинув її Фед'кові.

— Хватай, Федю! Хватай... Швидше, Федю, бо крига йде.

Фед'ко протягнув руку, але знов ухопився нею за лід.

— Не можу... — прошипів він, — руки не держать, упаду...

І раптом вхопив зубами за шворку, набрав повен рот, міцно стиснув зуби і мотнув головою, мовляв: «тягни!».

Стьопка, хлопці й дорослі з берега почали тягти Фед'ка.

— Держись, Федю, держись, нічого... Ех, держись ще трошки! Браво!

Фед'ко був весь синій од холоду і того, що держався зубами за пояс. Але, як тільки витягнули його на тверде, він став на ноги і почав швидко-швидко топати й махати руками. Вода лилася з нього, зуби йому цокали, але він на те не вважав.

— Нічого, не перший раз, я цієї зими три рази на льоду провалювався. Треба тільки бігати.

Але йому не дали побігати. Десять узялись папа й мама Толі, а з ними мати Фед'ка, Толя, побачивши їх, затрусилося і з криком та плачем кинувся до них.

— Папочко!.. Мамочко!.. Я не винен, я не винен!..

Але папа й мама не дали йому говорити. Схопивши його під руки, шарпнули і потаскали додому.

Мати Фед'кова теж схопила Фед'ка і так торсонула, що з того аж бризки посипалися.

— Додому, іроде! Ось я тобі покажу! — і знову так потягнула, що Фед'ко мусив бігти за нею. Такою блідою й лютую Фед'ко ніколи не бачив свою матір.

А попереду батьки тягли Толю, який весь час спотикався, щось кричав і голосно плакав. Батьки йому щось одповідали і шарпали так, що Толі кілька разів спадала з голови шапка.

Раптом вони зупинились і підождали Фед'ка з матір'ю.

— Він був на льоду? — грізно звернувся батько Толин до Фед'ка. Фед'кові було дуже холодно, зуби йому не переставали стукати, все тіло боліло од шарпання матері, але він все-таки встиг помітити, що у батька Толиного аж сліна запеклася на губах, а очі налились кров'ю. А Толя з жахом задирає голову то до мами, то до папи і жалібно говорив:

— Я не винен, я не винен...

— Мовчи! — крикнув до нього батько, і знов повернувся до Фед'ка:

— Був він на льоду?

— Був... — цокаючи зубами, сказав Фед'ко.

— Неправда! Неправда! — ще жалібніше із страхом забився Толя. — Я не хотів іти, а вони мене потягнули на річку. А потім Фед'ко узяв і пхнув мене на кригу... Спитайте всіх... Я не винен...

Фед'ко аж труситись перестав і подивився на Толю. А мати Фед'ко-ва так і спалахнула.

— Ох, Боже ж мій! Та що ж ти собі думаєш, люципере ти! Та батько ж з тебе три шкури здерє, та він же на тобі живого місця не оставить. Чом тебе чортяка не вхопила там у воді, ти, ідоляко!

Івона зо всієї сили ударила Фед'ка по голові. Фед'ко аж упав на одне коліно і закрив руками голову. Мати знов хотіла вдарити його.

— Підождіть, Іванихо! — зупинив її батько Толин і підняв Фед'ка.

— Встань... Чекайте, Іванихо... Я хочу спитати його... Фед'ку, я вірю тобі, я знаю, що ти ніколи не брешеш, не бреши й тепер: говори, ти потягнув Толю на річку?

Фед'ко трусився, коліна йому зігнулися і хилитались на всі боки. Він мовчав.

— Говори ж, падлюко! — торсонула його мати.

Фед'ко глянув на Толю,— той великими, повними страху й тоски очима дивився прямо на нього. Сльози текли йому по щоках і зупинялися в куточках рота. Толя машинально злизував їх язиком і все дивився на Фед'ка з чеканням чогось страшного.

— Ну, говори ж, Фед'ку! — нетерпляче сказав батько Толин.

Фед'ко одвів очі од Толі, похилився і тихо сказав:

— Повів...

— І пхнув його на кригу?

— Пхнув...

— Паршивець же ти! — крикнув Толин батько і сильно хляснув Фед'ка по лиці. А потім повернувся до Фед'кової матері і сказав:

— Надіюсь, що на цей раз чоловік ваш покарає його, як слід... Інакше, лучче очистіть мені кватирю.

Фед'кові знов упала з голови шапка, як ударив його Толин батько. Він підняв її й подивився на Толю. Але Толя тулився до матері, яка милувала вже і жаліла його.

А ввечері, коли мав прийти батько Фед'ків з роботи, Фед'ко кашляв і облизував гарячі губи. Йому було страшенно жарко.

— Ага, бухикаєш, кашляєш, ідоле? — обзвивалась од печі мати. — Підожди, підожди, візьме тебе чорт... Ось нехай ще батько приде та погріє ще ременем. Що, єсть жар?

— Єсть... —тихо одповів Фед'ко, а сам придивлявся, як в очах його стояли дивні жовті й зелені плями.

Коли батько прийшов і мати стала йому розказувати, Фед'кові в очах уже було зовсім жовто і голова була страшно тяжка й гаряча; така була тяжка, що не можна було держати її на плечах і хотілось покласти чи на стіл, чи на землю, чихоч у піч — аби покласти.

Мати говорила, але Фед'ко навіть не слухав і не пам'ятав вже нічого. Він тільки, як крізь сон, бачив, що татуньо чогось страшенно став лютий, такий лютий, що аж говорити не міг і тільки хапався то за горло, то за ремінь.

Потім Фед'ка поклали на стілець і били вже, як слід. Але Фед'ко й на цей раз навіть не скрикнув. Тільки, як батько пустив на мент руку, якою держав його, Фед'ко впав додолу й не рушався.

— Встава-ай!! — ревнув батько й шарпнув сина за руку; але рука була така гаряча, а лице сина було таке дивно спокійне, що батько кинув ремінь і нахилився до Фед'ка. Фед'ко вже нічого нечув і не бачив.

А через три дні він лежав мертвий. Разів зо два він приходив до пам'яті, питав, чи били Толю, щось бурмотів і знов падав непритомним. А в непритомності когось просив, комусь грозився і все чогось допитувався у Толі.

Батько й мати не одходили від його постелі, трусились і мовчки боролись зі смертю. Але смерть поборола.

На четвертий день Фед'ка ховали. На кладовище йшли хлопці зо всіх сусідніх вулиць. Спірка, Стъпка й Гаврик плакали навзрид.

А Толя тихенько виглядав із вікна. Мама йому строго наказала не виходити до вуличних хлопців.

А йому було цікаво подивитись, як будуть ховати Фед'ка-халамидника.

Коли Фед'кова труна сховалась за рогом вулиці і не було вже нікого видно, Толя одійшов од вікна, перекрутівсь на одній нозі й побіг грatisя з чижиком.

Цього чижика він сказав Фед'ковій матері віддати йому, бо він його виграв у Фед'ка.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Чи справдилися твої припущення, які події можуть відбутися в останній частині оповідання? Обміняйся враженнями із сусідом за партою.
2. Коли Фед'ка підбивали на те, щоб він перейшов по кризі через річку, у нього навіть губи побіліли, а очі стали такі чудні, гострі, коли він вдивлявся в кригу. Яку роль відіграє **портрет** у цьому епізоді — змальовує зовнішність чи розкриває внутрішній стан героя? Обґрунтуй свою відповідь.
3. Пригадай портретну характеристику Фед'ка на початку оповідання. Головними (домінуючими) деталями портрета персонажа були руки в кишенах і картуз набакир. На яку рису вдачі натякають ці деталі? Назви кілька епізодів на доказ своєї думки.
4. Визнач, який епізод в оповіданні є найнапруженішим. Виразно прочитай його.
5. Якщо Фед'ко завжди говорив тільки правду, то чому він обманув Толиного батька?
6. Толя знов, що Фед'ко врятував йому життя. Чому він обрехав свого рятівника? Як цей вчинок його характеризує?

7. Поясни, як увиразнює характери Толі й Федька їхня поведінка на кризі та під час розмови з батьками.
8. Прочитай уривок з оповідання: *Разів зо два він приходив до пам'яті, питав, чи били Толю, щось бурмотів і знов падав непритомним. А в непритомності когось просив, комусь грозився і все чогось допитувався у Толі*. Поясни, що найбільше непокоїло Федька перед смертю.
9. Чи усвідомив Толя свою вину в смерті Федька? Чи відбулося його духовне очищенння? Які художні деталі наприкінці оповідання дають тобі можливість зробити такий висновок?
10. Розкажи, як ти ставишся до Федька і Толі.
11. Поясни, як ставиться до хлопчиків автор. Обґрунтуй свою відповідь.
12. Зроби припущення, чи змінилася б доля Федька, якби Толя сказав батькам правду.
13. Як би ти вчинив/вчинила на місці Федька в епізоді на річці, знаючи, що через Толю завжди тільки неприємності?
14. Як, по-твоєму, складеться життя Толі? Яким він стане, коли виросте?
15. Що тебе найбільше вразило в оповіданні?
16. Які важливі питання (проблеми) порушує автор у творі?
17. Яка головна думка оповідання?
18. Доведи, що твір «Федько-халамидник» — оповідання.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Накресли в зошиті таблицю й заповни її.

Федько		Толя	
Яким сприймають люди	Яким є насправді	Яким сприймають люди	Яким є насправді

2. Прочитай на с. 236 пам'ятку про послідовність характеристики персонажа художнього твору. Підготуй усну характеристику Федька або Толі (на вибір).

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

В. Винниченко був не тільки талановитим письменником, активним громадським діячем, а ще й прекрасним художником. Користуючись інтернет-джерелами, знайди репродукції його художніх полотен. Поясни, як ці картини доповнюють твое уявлення про багатогранність таланту митця.

СТАНІСЛАВ
ЧЕРНІЛЕВСЬКИЙ
(Народився 1950 р.)

Станіслав Болеславович Чернілевський народився 6 липня 1950 року в селі Жван на Вінниччині. Сім'я була багатодітна. Хлопчик рано залишився без батька, тож довелося здобувати середню освіту в школах-інтернатах. Перебуваючи далеко від родини, завжди сумував за мамою, родинним теплом і затишком. Уже з четвертого класу почав віршувати, ділився на самоті з учнівським зошитом своїми думками та переживаннями.

Після школи юнак закінчив Вінницький педагогічний інститут і працював учителем. Але увесь час мріяв про кінематограф. Київський театральний інститут імені І. Карпенка-Карого допоміг йому здійснити це бажання: він здобув фах кінорежисера і працював на Одеській та Київській кіностудіях, а також телеканалах.

Найвідоміша збірка поезій С. Чернілевського — «Рушник землі». Він — лауреат літературної премії імені Василя Симоненка (1987 р.).

ВІРШОВІ РОЗМПРИ: ЯМВ І ХОРЕЙ

Попрацюй у парі.

Пригадай ознаки віршованої мови. Порівняй свої відповіді з відповідями однокласника/однокласниці.

З п'ятого класу ти вже знаєш, що для віршованої мови характерне повторення в певній послідовності наголошених і ненаголошених складів, що утворюють стопу.

Стопа — поєднання наголошеного й одного або двох ненаголошених складів.

Хорей — це двоскладова стопа з наголосом на першому складі (— ˘).

Ямб — це двоскладова стопа з наголосом на другому складі (˘ —).

Щоб визначити віршовий розмір поетичного твору, треба запам'ятати таку послідовність дій:

1. Поділи слова на склади.
2. Постав над словами наголос, пам'ятаючи, що службові частини мови не наголошують.
3. Напроти рядків вірша запиши схематично наголошенні й ненаголошенні склади (**—** — наголошений, **U** — ненаголошений).
4. Установи закономірність повторення груп складів.
5. Визнач віршовий розмір — ямб або хорей.
6. Полічи, скільки стоп міститься в кожному рядку.

Наприклад:

Тे-xo, тे-xo сн^g i-да,
Б-лий сн^g, ла-па-тий,
Мè у дв^gр ско-р^gш пі-дàм,
Взь-ме-мо ло-па-ти.
M. Познанська

—	U	—	U	—	U	—
—	U	—	U	—	U	
—	U	—	U	—	U	
—	U	U	U	—	U	

СТОПИ

Зі схеми видно, що в більшості стоп наголос завжди падає на перший склад. Отже, робимо висновок, що вірш написано двоскладовим розміром — хореєм. Зверни увагу, що іноді в стопі можуть бути обидва ненаголошенні склади, як, наприклад, в останньому рядку цієї поезії.

ТЕПЛОТА РОДИННОГО ІНТИМУ

Теплота родинного інтиму.
Ще на шибах досвіток не скрес.
Встала мати. Мотузочком диму
Хату прив'язала до небес.
Весело і з ляском серед печі
Полум'я гуляє по гіллю.
Ковдрою закутуючи плечі,
Мати не пита, чому не сплю,
Вже однак зникає гіркотина,
Не катує серце печія.
Знову я — малесенька дитина,
Мати знає більше, аніж я.
Матері розказувати не треба,
Як душа світліє перед днем
В хаті, що прив'язана до неба
Світанковим маминим вогнем.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

- Яким ти уявляєш ліричного героя вірша? Відповідь підтверджуй цитатами.
- Поясни, чому ліричний герой каже: *Знову я — малесенъка дитина.*
- Зверни увагу на слова *зникає прокотина, не катує серце печія*. На які роздуми про минуле ліричного героя вони натякають?
- Що відчуває ліричний герой у материній хаті? Чому він каже, що його душа світліє перед днем? Використовуючи прийом усного малювання, опиши його душевний стан.
- У яких побутових деталях для ліричного героя втілюється теплота родинного інтуму?
- У вірші використано кілька образів-символів: хата, небо, вогонь, «Розшифруй» їхнє значення для вираження провідного мотиву поезії.
- Чи можна сказати, що вірш має автобіографічне звучання? Обґрунтуй свою думку.
- Зроби припущення, які почуття й думки могли володіти автором, коли він писав свій твір. Назви художні засоби, за допомогою яких йому вдається досягнути бажаного ефекту.
- Зверни увагу, що у вірші звичайні слова створюють незвичайні образи. Які картини виникають у твоїй уяві?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

У вірші читаємо: *Ще на шибах досвіток не скрес*. Яку картину ти уявляєш, прочитавши це речення? Опиши її.

Слово **скреснути** має кілька лексичних значень. Із запропонованих варіантів вибери його доречне лексичне значення:

- Звільнятися від криги (про річки, озера).
- Те саме, що воскреснути (про людину).
- Спалахувати.

Склади **три** речення зі словом скреснути в різних лексичних значеннях.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Інтем — інтимна обстановка, інтимні стосунки.

Інтемний — особистий, задушевний.

Шаби — віконне скло.

Досвіток — світанок, передранок.

Печіу — пекучий біль.

ЗАБУЛА ВНУЧКА В БАБИ ЧЕРЕВИЧКИ...

Забула внучка в баби черевички...

Дитячим сміхом бризнувши в зело,

За повелінням вікової звички

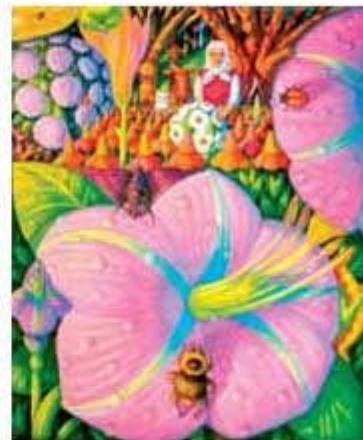
Перекотилося літо за село.

Махнуло рученятко в бензовозі
І курява вляглась після коліс,
А бабка все стояла на дорозі,
Хустинкою торкаючись до сліз.

І вийшли в небо зорі-жаровички,
Ітихома бабка посеред села
Малесенькі дитячі черевички
У спорожнілу хату занесла.

Лягла собі, і світло не світила.
Торкнулась черевичків перед сном —
Госінь їй тихенько опустила
Горіховий листок перед вікном.

Євген Лещенко,
Добрий вечір, бабусю...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Назви, де й коли відбуваються зображені в поезії події. Відповідь підтверджуй цитатами з твору.
2. Розкажи, який епізод із життя бабусі зображене у вірші. Використовуючи усне малювання, розкажи про стосунки бабусі та внучки.
3. Поясни, що відчуває бабуся після розставання з онукою. Відповідь підтверджуй цитатами.
4. Зверни увагу: у вірші немає слів *зажуритися*, *печалитися*, *тужити*, які могли б передати переживання старенької, але читач відчуває її смуток. Поясни, як поет зумів виразити її душевний стан. Виразно прочитай рядки з вірша на підтвердження своїх суджень.
5. Поміркуй, чому у вірші кілька разів згадано внуччині черевички. Що символізує ця художня деталь?
6. Зроби припущення, які почуття й думки могли володіти автором, коли він писав свій твір. Назви художні засоби, задопомогою яких йому вдається досягнути бажаного ефекту.
7. Який настрій викликає в тебе цей вірш? Чому?
8. Аналізуючи вірші С. Чернілевського, ми можемо розмірковувати над тим, про що в них розповідається (тобто зміст). Ми можемо також робити висновок, як вони написані (тобто стиль автора). С. Чернілевський прагнув, щоб стиль віршів був задушевним і зворушливим. Як ти думаєш, чи вдалося йому цього досягнути? Поясни свою відповідь, аналізуючи образи та художні засоби віршів.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчися виразно читати вірші С. Чернілевського.
2. Запиши в зошит перші два рядки першої строфі вірша «Забула внучка в баби черевички...» та визнач його віршовий розмір.

ІРИНА
ЖИЛЕНКО
(1941 – 2013)

Ірина Володимирівна Жиленко народилася 28 квітня 1941 року в Києві. У той рік почалася Велика Вітчизняна війна, але вона її не пам'ятає — була надто маленька. Перше, про що яскраво згадує, — повоєнний квартал неподалік від Ботанічного саду, затишок старих київських дворів, мансарди й дерев'яні веранди.

Іринка змалку росла без батька, виховували її мама та дідусь із бабусею. У повоєнний час не розкошували: одна сукенка сіренького, практичного кольору, «бурки» на ноги — ось і все вбрання. Але поетеса пригадує куплені бабусею на базарі ядучо-малинові стрічки, у яких дівчинка здавалася собі «королевою з кіно». Перші вірші Іринка почала писати у вісім років. На зріст маленька: у сьомому класі була схожа на четвертоокласницю, але в дитячих іграх нічим не поступалася хлопцям.

Після закінчення школи І. Жиленко навчалася в Київському університеті імені Тараса Шевченка, працювала в редакціях газет і журналів.

ЗІ СПОГАДІВ ПРИНИ ЖИЛЕНКО

По пальцях можна перерахувати наші кольорові враження. Адже навіть кіно було чорно-білим. Так, кольорів було замало. Але ж... золоті кульбабки і лілові бузки Ботанічного саду, багряні жоржини палісадів і синє київське небо. А китайські ліхтарики? А кульки і паперові квіти? Як щікаво було жити!

Доволі часто доводиться мені повторювати: «Мене любили». Так, у дитинстві я постійно відчувала на собі людську доброту. Це тому, — гадала я тоді, — що всі люди добрі. Тепер же підозрюю, що немалу роль у ставленні людей до мене зіграла і я сама. Була я весела, послужлива, чесна, не лізла за словом у кишеню. Дивилася на людей довірливо, мовби казала: «Я знаю, ти хороший». Люди це відчували і справді були «хороші».

...Коли до зали ввійшов... дід, страшний, з білою бородою, з торбою і палицею — скоїлась веремія. Крик, плач, дітлашня тікає, ховається, кличе мам. Я — не злякалась, одна-єдина. Дід підійшов до мене і сказав: «От молодець! За те, що не плачеш, — на тобі подарунок!» І рев одразу вщух — що таке «подарунок», ми вже знали. І почалося свято, якого я не забуду ні на цьому, ні на іншому світі, — мое найперше новорічне свято.

ЖАР-ПТИЦЯ

Сусідка моя — чарівниця —
годувала надвечір родзинками
у клітці золоту Жар-Птицю
з очима-намистинками.
І як воно трапилось —
хто його зна —
та тільки дверцят не замкнула вона,
Рвонулась на волю чудесна Жар-Птиця,
і враз освітилась
казково столиця.

Летіла все вище, так гарно, так вільно,
як в найзолотішім, найкращім мультфільмі.
Дорослим і дітям
яснішали лиця:
«Як хорошо жити
під сонцем Жар-Птиці!»
І тільки ота трьохсотлітня Ґава,
яка себе називала Павою
(старезна, без ока, та ще й кульгава),
знайшла Жар-Птицю непристойно яскравою.
І вся вороняча орава
зчинила люту стрекотняву:
«Вона яскра-яскра-яскрава!
Таку чужу нескромну птицю
тримати годиться тільки в клітці!»
Вже третій день — нема Жар-Птиці.
І людям посмутніли лиця.
О, не сумуйте, її нема,
бо — розумієте? — зима.
Жар-Птиця ж — птаха екзотична,
південна, до снігів незвична.
Ну, от і простудилася трішки.

Аліна Лавленко.
Жар-Птиця

Лежить вона терпляче в ліжку,
п'є молоко, клює родзинки,
чита «Барвінок» і «Мурзилку».
Пішли на лад у неї справи.
І скоро знов злетить вона
на злість лихим, кульгавим Гавам,
на новорічну радість нам!

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Назви, коли й де відбуваються події, зображені у вірші. Відповідь підтверджуй цитатами з твору.
2. З'ясуй, як у поезії поєднано реальність і фантастику. Виразно зачитай цитати, що підтверджують твої висновки.
3. Поясни, чому Жар-Птиця не може жити в клітці. Яке її призначення? Відповідь підтверджуй цитатами з вірша.
4. Випиши в зошит слова, якими охарактеризовано Жар-Птицю. Що вона символізує?
5. Який настрій у тебе пробуджує розповідь про цю фантастичну птаху? Чим ти можеш це пояснити?
6. Назви, хто у вірші протиставляється Жар-Птиці. За якими ознаками?
7. Якою ти уявляєш ліричну героїню вірша? З якими почуттями вона розповідає про Жар-Птицю? Якими словами передає їх автор?
8. Чи у звичайному житті ти можеш зустрітися з Жар-Птицею та Гавою? Як саме?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Сталий вираз **спіймати жар-птицю** стосовно людини означає стати везучим, досягти чогось значного.

Слово **гава** має два лексичні значення. У вірші це птах. А коли кажуть гава про людину? Коли кажуть ловити гав? Поясни значення цього фразеологізму. Склади й запиши з ним речення.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Екзотечний — дивовижний, чудернацький.

Кульгавий — людина, яка має пошкоджену ногу або ногу, коротшу задругу.
«Барвінок» і «Мурзилка» — дитячі журнали.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Підготуй повідомлення про дитячі роки І. Жиленко.
2. Навчися виразно читати вірш «Жар-Птиця».

У спогадах І. Жиленко про дитинство знайди пояснення того, чому у віршах вона змальовує світ прекрасним і казковим.

ПІДКОВА

Була зима. Ішов зелений сніг.
За ним — рожевий. Потім — фіалковий.
І раптом протрюхикав на коні
Дідусь Мороз. І загубив підкову.
Та не просту. А золоту. Таким,
на місяць схожим, серпиком лежала, —
аж розгубились в небі літаки,
кричали: «Мама!» —
Й крильцями дрижали.
А я знайшла. Сказала їй: — Світи
тут, на вікні. Щоб все мені збулося! —
Зійшлися і роззявили роти
сімсот розязав. Стоять вони і досі...
Круг них світився то зелений сніг,
то голубий, то ніжно-фіалковий.
Вони стояли вперто, день при дні, —
зачарувала їх моя підкова.
Що ж, покладу підкову в чемодан,
куплю я шубу. А тоді поїду
в Лапландію. Хоч трішки і шкода,
вже так і бути — віддам підкову Діду.
Оце і все. А сніг звичайним став.
Легкий і рівний, пада, пада, пада...
Роти закрили всі сімсот розязав.
І розійшлися... І полягали спати.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Протрюхікати — про коней: бігти дрібною риссю.

ПОМИРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, символом чого, за народними уявленнями, є підкова.
2. Що створює відчуття казки у творі? Відповідь підтверджуй цитатами з тексту.
3. Дізнайся з довідкової літератури або з інтернет-джерел, що символізують кольори, згадані у вірші. Яка їхня роль у творі?

4. Які висновки можна зробити з того, що *зійшлися і роззявили роти сімсот роззяїв?* Що їх захоплювало? Який художній засіб використано в цих рядках?
5. Якщо лірична героїня знала, що підкова притягує щастя, то чому вона вирішила повернути її Дідові Морозу?
6. Поясни, чому зникла казка. Що змінилося після повернення ліричною героїнею підкови?
7. Якою ти уявляєш ліричну героїню вірша? Відповідаючи, спирайся на твір.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. Як треба розуміти вираз *аж разгубились в небі літаки, кричали: «Mama!»?*
2. Яке лексичне значення має слово **рівний** у рядках вірша *А сніг звичайним став. Легкий і рівний, пада, пада, пада...?*
 1. Який нічим не відрізняється від інших у чому-небудь, однаковий.
 2. Який має один колір, однобарвний.
 3. Який не має нерівностей, западин і підвищень, гладенький.

ГНОМ У БУФЕТИ

Ти знаєш, у нашому домі,
в старому буфеті, давно
живе мій добрій знайомий —
старенький буфетний гном.
Він знов ще дідуся хлоп'ям,
а маму — малим дівчатком,
гукав пустунам: «Ай-яй!»,
слухняним давав шоколадки.
Замкнувши буфет на гачок,
золотить на свята сервізи.
Багре його ковпачок
за склом серед вазочек різних.
Він любить какао пить,
смоктати м'ятні гостинці.
Так довго і солодко спить
в старій музикальній скриньці.
Навчився він чे�мних манер
в одної маркізи з фарфору.
Сказала маркіза: — Тепер
дружити із вами не сором.
Ви просто — франтом, хоча
втягніть у петлицю троянду.

І прошу до мене на чай
разом з цвіркуном-музикантом.
Століття, і друге, і третє, —
прислухайся! — чуєш? — завжди
клопочеться гном у буфеті,
бурмоче, зітха, шарудить,
і тупа, і плямка в куточку,
і дзвонить в буфетні шибки.
І в довгі засніжені ночі
нашіптує дітям казки.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

- Яким у вірші описано гнома? Прочитай рядки, у яких звертається увага на деталі його одягу, смаки й уподобання.
- Як довго живе гном у буфеті? Підтверджуй свою відповідь рядками з вірша.
- Буфетний гном у вірші — представник потойбічних добрих сил, здатних оберігати людину. Знайди підтвердження цієї думки у вірші.
- Гном живе в буфеті, спить у старій музикальній скриньці, його ковпачок червоніє серед вазочек. Що символізують ці деталі? Свою відповідь обґрунтуй.
- Знайди у вірші рядки, які вказують на аристократичну* суть поетично-го героя.
- Що символізує гном?

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Багру́ний — темно-червоний.

Марк'за з фарф́ ту — фарфорова статуетка знатної дами.

Франт́м, *франт* — модник, вишукано одягнений чоловік.

Петл́ця — обшита нитками або нашивна петелька на вилогах пальта, піджака.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- Навччися виразно читати вірші «Підкова» й «Гном у буфеті» І. Жиленко.
- Визнач віршовий розмір вірша «Підкова», користуючись пам'яткою на с. 236.
- Випиши з вірша «Гном у буфеті» **два-три** епітети.
- До поезії І. Жиленко, яка тобі сподобалася найбільше, намалюй ілюстрацію (за бажанням).

* Аристократечний — знатний, родовитий, шляхетний, благородний.

Оксана Дмитрівна Іваненко народилася 13 квітня 1906 року в Полтаві. Тато майбутньої письменниці — творча людина, випускник Київського університету святого Володимира, був редактором газети, мама працювала вчителькою в дитячому притулку. Як згадувала Оксана Дмитрівна, у неї було щасливе дитинство. У родині панували любов, повага одне до одного, доброзичливість і творчість. До Іваненків часто приходили мамині учні, і тоді маленька Оксана включалася в репетиції літературно-музичних вечорів, читання казок, підготовку до уроків. З дванадцяти років дівчинка почала давати уроки дітям і сама невпинно вчилася.

Шістнадцятирічною, вона вдень працювала вихователькою в дитячому будинку, а ввечері навчалася в Полтавському інституті народної освіти. Але такий ритм життя її не обтяжував, навпаки — до всього бралася заповзято, все робила з вогником. Саме в ці роки Оксана Дмитрівна почала писати для дітей. Одного разу, згадувала письменниця, завідувачка дитячого будинку замкнула її у своєму кабінеті й сказала, що випустить звідти тільки тоді, коли Оксана напише п'есу для дитячого ранку. Відтоді юна письменниця на всі дитячі свята писала сценарії, а коли їй виповнилося 24 роки, читачі ознайомилися з першою збіркою її дитячих творів.

Усе життя О. Іваненко було пов'язане з дітьми. Довгий час вона працювала головним редактором дитячого журналу «Барвінок», багато творів написала для юних читачів.

ЗІ СПОГАДІВ ОКСАНИ ІВАНЕНКО

У нас у дома висів великий портрет Кобзаря, і, ще не розуміючи цілком змісту, я вже знала «Реве та стогне», «Заповіт», «Садок вишневий коло хати», тому що їх завжди співали і вдома дорослі, і мамині учні. Щороку в березні в Шевченківські дні влаштову-

вали ранки та вечори. У мене особисто був величезний репертуар для гімназичних свят. Але, крім особистих «номерів», я знала напам'ять усе, що готували мамині молодші школярі, старші учні батька... Репетиції часто відбувалися у нас дома — батько, завзятій театрал, ще зі студентських років закоханий у Заньковецьку та інших корифеїв українського театру, вкладав у ці підготовки до свят весь запал, — це було щось невід'ємне од життя всієї сім'ї.

Писати я почала дуже рано, як тільки вивчилася читати, а читала я з чотирьох років... На щастя, у дома ніхто не звертав уваги, що крім ігор «у ляльки», я дуже любила писати повісті. Псувала на своє писання безліч паперу... і в шість років вирішила видавати свій журнал. Він називався «Гриб». Мій журнал, правда, після кількох номерів «прогорів»... Але я продовжувала писати нескінчені повісті.

У нас була велика бібліотека. Бібліотека містилася в маленький літній кімнаті, і щоліта ми з братом починали її впорядковувати, але поринали в читання, і тому так нам і не вдалося її упорядкувати. Бібліотека — це було наше володіння.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Підготуй повідомлення про дитинство О. Іваненко.
2. Розкажи, які обставини сприяли потягу майбутньої письменниці до літературної творчості.

Попрацюй у парі.

Розкажи, що ти знаєш про перші друковані книжки в Україні. Хто був їх майстром? Порівняй свою відповідь із відповідю однокласника/однокласниці.

ДРУКАР КНИЖКОК НЕБАЧЕНИХ (Скорочено)

Тобі присвячую оцю нехитру повість
Про друкаря небачених книжок.
Книжки — це наша праця, наша совість,
Цілющої води живий струмок.
Не знаю досі, де твоя могила,
Чи ти в боях, чи в катівнях поліг,
Та я робитиму, поки в руках є сила,
Усе, що ти в своїм житті не встиг...

Присвячується
Володимиру
Татаринову

МАКСИМ ГРЕК

— Книги — це ріки, що напувають всесвіт, — почув диякон глухий голос старця. Другий голос роздумливо, але твердо повторив за ним:

— Книги — це ріки, що напувають всесвіт.

Диякон не насмілився постукати і схвильовано відійшов у кінець сіней. Під цією низенькою стелею він здавався особливо високим. Коли будували монастир, мабуть, хотіли, щоб стеля нагадувала своїм склепінням небо, але занадто низько спустили її над головами людей.

Слова, що почув диякон, пройняли до серця, наче пронизали його. Книги. Як він часто думав про них, особливо після того, як померла його дружина і він лишився самотнім з малим сином. Він прагнув знайти якусь вищу втіху. Досі книги були скарбом небагатьох. Місяці й роки переписувалася кожна книга, ретельно оздоблювалася художнім орнаментом, заставками, кінцівками. Її оправляли в розкішну оправу, часто з коштовними каменями. Це все показувало любов і повагу до книги. Але хто міг придбати її, таку дорогу? Тільки багаті монастири, церкви та заможні бояри, що інколи віддавали за бажану книгу і землі, і села. А скільки людей ждало читати і не мало змоги! Як часто диякон думав над цим.

Дверцята келії відчинилися. Трохи схиливши голову, щоб гостроверха з хутром шапка не зачепила стелі, бо він також був високий, вийшов цар Іван Васильович. Він пройшов на подвір'я, зосереджений і замислений, не звернувши уваги на диякона, який низько схилився перед ним.

Двері келії лишились відчинені. У сутінках біліла одна довга вузька борода. Старець стояв у кутку худий, схожий на святих, мальованих на монастирських іконах.

— Це ти, Іване? — спітив він тихо. — Іди ближче, сідай!

Диякон майже з побожністю наблизився до старого і поцілував руку, яка важко підвелася, щоб поблагословити його.... Перед ним був той не-примирений славетний учений, відомий Максим Грек...

— Сідай, Іване, — повторив Максим. — Ми говорили з царем про книги. Так, книги — це ріки, що напувають всесвіт. Мое життя проходило з книгами. Я переписував, перекладав, тлумачив книги. Я виправляв помилки, що їх робили несвідомо переписувачі і цим затмарювали їхній високий зміст. Та єдиний спосіб уникнути цих помилок і дати всім людям читати книги — це друкувати їх... Я вже розповідав тобі про Яна Гутенberга, що перший винайшов друкарський верстат і, виливши з свинцю літери, складав їх у слова, а, намазавши чорною фарбою, на верстаті притискував до паперу. Його були перші спроби. Потім інші люди, наділені святым даром, робили ще краще. Як суха земля конає від спраги і жадає животворної води, так людські душі жадають знання.

Старий бачив, що диякон, затамувавши подих, слухає, і це втішало його. Як йому все життя хотілося передати тим, хто оточував його, всі свої знання, свої думки! Ніколи не був він честолюбцем та сріблолюбцем.

За те й незлюбили його ситі, пишні архіереї, ченці з багатих монастирів-вотчин. Цього молодого диякона Івана Федорова помітив Грек своїм проникливим поглядом чорних пломенистих очей. Йому до вподоби було високе ясне чоло, світлі, допитливі й розумні очі, вправні великі руки, що любили ремесла і тесляра, і палітурника. Іванові охоче розповідав старець про своє життя, про людей, що стрівав на довгому, заплутаному і невторованому шляху.

Іван стежив за кожним рухом Максима Грека.

— Пам'ятай, Іване, — промовив той, — стару притчу про таланти. Одержані два чоловіки по таланту. Один ледачий та лукавий закопав його, а другий повернув його з прибутком. Коли маєш тихист до чого, плекай його, вирощуй. Дорожчий хай він тобі буде за багатство, за втіхи мирські, щоб не був ти подібний до мужа лукавого, а віддав його в стократ більшим на службу людям.

ПЕЧАТНИЙ ДІМ

Давно не бачив маленький син Івашко свого батька Іvana таким бадьорим, таким задоволеним, таким діяльним. Як прийшов він тоді з Кремля від царя, так і почалось інше життя. З ранку до пізньої ночі зайнятий він. Доручив йому сам цар — тільки подумати: сам цар! — збудувати «Печатний дім», де друкуватимуть безліч книжок.

При «Печатному домі» будують і «Справну палату». Там виправляють книги, з яких будуть друкувати. Радяться у всьому з зовсім старим Максимом Греком, з митрополитом Макарієм. Скрізь встигає Іван Федоров. Скільки ще роботи! Але якої роботи — цікавої, живої, потрібної.

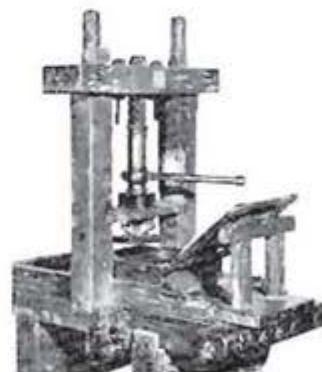
Цар Іван також приходить на «Печатний двір», показує йому проста людина Іван Федоров перші спроби, показує верстали, шрифти, різне друкарське приладдя. Приязно дивиться цар Іван на першодрукаря. Велику справу робить найперший друкар. Імені його не забудуть нащадки.

СВЯТО КНИГИ

Це сталося навесні 1564 року, понад чотириста років тому. Цей день можна прирівняти до великої перемоги, до найсвітлішого свята всього народу. Іван Федоров подав цареві першу книгу, надруковану в «Печатному дімі» «повелінням і коштом» самого царя. Ця книга звалася «Апостол».

В. Перевальський.
Іван Федоров

Друкарський
верстат

Як у казці-легенді, переказував народ, простий «ярижка» здобув книгу цареві.

Стопи книг, однаково великих, однаково гарно оправлених у темну шкіру з тисненням, були перед царем. Скільки людей читатимуть їх! Не тільки в церквах лежатимуть вони, як колишні рукописні, важкі, дорогі, недоступні для більшості людей, а зможуть їх купити, читати і не такі вже багатії.

Цар із задоволенням хвалить прекрасний чіткий шрифт, чорний і червоний, чудесні малюнки, заставки.

Малюнки були різноманітні. Їх надруковано дуже багато, кожен розділ починається розкішною заставкою, в якій перепліталися квіти, трави, плоди. Візерункові великі літери починали текст. Жодна переписана книга на Русі ще не була так багато ілюстрована. Це видання аж ніяк не поступалося перед виданням італійських й інших західноєвропейських майстрів... Добре ознайомившись з їхніми роботами, Іван Федоров з великим художнім смаком зробив по-своєму так, як змогли зробити тільки на його батьківщині, і орнамент, і літери...

З любов'ю дивиться великий дужий Іван Федоров на справу своїх рук і, як любиме дитя, тримає книгу на міцних широких долонях.

«Апостол» І. Федорова.
XVI ст.

ПОМИРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, яким був час, про який розповідається у творі. Свою думку підтверджуй цитатами.
2. Розкажи, що ти дізнався/дізналася про Івана Федорова. Виразно прочитай уривки твору, які підтверджують твої висновки.
3. Прочитай портрет Івана Федорова. Яку інформацію про людину дають тобі такі художні деталі, як *пломенисті очі, високе ясне чоло, світлі, допитливі й розумні очі, вправні великі руки?*
4. Прочитай і прокоментуй речення з першого розділу твору: *Старий бачив, що диякон, затамувавши подих, служає, і це втішало його.*
Чому Іван Федоров слухав Максима Грека, затамувавши подих? Чому така його увага тішила старця?
5. Прочитай уривок, у якому розповідається, як виготовляли рукописні книжки. Порівняй цю розповідь зі статтею у Вступі. Перекажи, яким був шлях рукописної книги від автора до читача.
6. Поясни, чому Максим Грек хотів, щоб книги друкували. Назви **дві** найголовніші причини цього бажання і підтверджь свою думку цитатами з тексту.
7. Назви, хто винайшов друкарський верстат. Як змінився після цього процес виготовлення книжок?

8. Максим Грек дав Івану Федорову настанову: *Коли маєш ти хист до чого, плекай його, вирощуй*. Як першодрукар виконував повчання старця?
9. Відомо, що Іван Федоров працював з ранку до ночі. Чому така важка праця не стомлювала його?
10. Виразно прочитай уривок із твору: *Скільки людей читатимуть їх! Не тільки в церквах лежатимуть вони, як колишні рукописні, важкі, доролі, недоступні для більшості людей, а зможуть їх купити, читати і не такі вже багатії*. Знайди та прочитай у тексті уривок, у якому ця думка перев'юється з міркуваннями Івана Федорова.
11. Прочитай опис першої друкованої книжки Івана Федорова. Зроби висновок, як ставився першодрукар до виготовлення книжки.
12. Передбач, як могли розвиватися далі події, описані у творі. Прочитай наступні розділи.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Прочитай речення з повісті О.Іваненка: *Як суха земля конає від спраги і жадає животворної води, так людські душі жадають знання*.
З наведених нижче прикладів добери синоніми до слова **жадати**.

- Слабкий теж хоче бути сильним, прагне бути схожим на свого товариша (Є. Гуцало).
- Вчитися! О, цього бажала вся душа його (Б. Грінченко).
- Юрко вже волів не снідати (Лесь Мартович).

Зверни увагу, що слово **жадати** має відтінок урочистості.

Склади і запиши в зошит речення зі словом **жадати**.

Розрізняй лексичні значення слів!

Талан — доля.

Талант — обдаровання, хист.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Дијкон — духовна особа, що допомагає священику в церкві.

Ярёжка — жартівливо-звеважлива назва російської абетки, застосованої до української мови. Тут — зневажлива назва друкаря.

Калія — кімната, у якій мешкають ченці в монастирі.

Пломенестий — палкий, полум'яний.

Теснення — видавлювання на палітурці певних зображень.

ЕРЕТИКИ

Іван Федоров і його помічник Петро Мстиславець з таким же запалом і натхненням друкували інші книги, а над ними вже збиралася гроза. Наче хмари, що раптово затмрюють погожий день, починають рости, громадитися, спускатися низько над землею і давити повітря, так рос-

ло і дужчало невдоволення бояр та вищих церковників, які були з ними заодно. Ширилися плітки, злостиві чутки навколо друкарні...

— Іде це видано, щоб книги не рукою богохоязливою переписувалися, а на верстаті бісівському робилися?

— Що робити? — питав Петро Мстиславець. — На майданах та вулицях уже й пройти не можна. Кажуть уже вголос, що ми з бісівського гнізда. Цареві не до нас. Перед ним бояри один одного оплутують, скрізь змови, страти. Треба нам звідси їхати.

Опускає Іван Федоров голову з довгим хвилястим русяним волоссям на свої міцні руки. Як близкуче почалася робота, яким вогнем запалило його душу! І невже це все покинути?

— Ще й нас самих, як єретиків, схоплять та стратять, — роз'ятрює серце Петро Мстиславець.

— Я боюся, тату, — шепоче маленький синок Івашко, притуляючись до батька.

Іван Федоров оглядає замисленими, повними турботи очима друкарню. І каже:

— Так, треба з Москви їхати.

Сумно складає Петро Мстиславець дошки гравюр, велику рамку фронтиспісу «Апостола», форми для виливання літер, матриці. Це можна взяти з собою. І з невимовною печаллю дивляться обидва на друкарський верстат. Він лишиться тут. Хай бережуть його учні, що навчилися у першодрукарів.

Ніколи в житті не забуде Іван Федоров і маленький його Івашко тої гіркої ночі, коли збиралися лишати Москву.

З клунками за плечима, з довгими палицями в руках, тримаючи за руку Івашка, що в темряві спотикався і падав, пробиралися перші друкарі вузенькими покрученими вуличками Москви. На їхньому возі лежало небагате майно та дорогоцінний скарб — матриці, шрифти, книги.

На Красній площі зупинились, оглянулися, вклонилися низко на всі сторони.

— Прощавай, Москва! Прощавай, Кремль!

У СТАРОВИННОМУ МІСТІ ЛЬВОВІ

На пагорках, оточених високою міцною стіною від нападу ворогів, височів Львів — місто, що його збудував для сина Лева у XIII столітті князь Данило Галицький.

Перехрестилися подорожні, в'їхали в міські ворота. Відразу у хлопців аж очі розбіглися. Скільки людей, який гомін навколо! І люди в різних чудових вбраннях, несхожих на їхній московський одяг.

— Ой, сорочки які вишиті! — шепочуть хлопці, дивлячись на барвисте українське вбрання дівчат.

Українські, польські, єврейські, грецькі, вірменські, німецькі слова, слова багатьох інших мов лунають на вулицях. А вулиці рівні, зелені, а будинки кам'яні, чисті.

— Куди це ми потрапили? — питає Івашко.

Іван Федоров знат, що Львів — велике і багате місто, де ведуть торгівлю купці з різних країн, де багато монастирів і церков, де живе сила ремісників. Знат він, що має місто пільги і привілеї від польських королів і за це королі мають від міста немало грошей. Городяни міста Львова обирали собі самі міського голову — «бургомістра».

З цікавістю глянули на великий кам'яний будинок з баштою — ратушу, там засідали бургомістр і радники. Хлопці дивувались левами перед будинком.

Нічого, що такий довгий шлях. У такому місті, напевно, потрібна робота друкаря. Хлопці вже ладні забути всі прикрості шляху, тільки б швидше побігти на величезний львівський ринок, де, мабуть, є все, чого тільки могло заманутися людині: і східні товари — барви тканини, килими, — і вина, і хутра з півночі, і різна зброя, і овочі, і ласощі — усе, усе!

На вулицях Львова, на його майданах, а особливо на ринку, завжди було повно люду, а в той день було ще й свято.

— Може, це тільки в свято так? — спитав Івашко, але не встиг почути відповіді і замовкі.

Саме повз них проходила зараз незвичайна процесія.

— Дивись! Хлібина! — захоплено вигукнув Гринь.

Перед великою лавою людей несли корогву, а поряд з нею, надовгій палиці, величезну дерев'яну пофарбовану хлібину.

— Це іде цех пекарів, — пояснив якийсь доброзичливий стариганчик у довгих панчохах і купецькій широкій, але куцій чи то кофті, чи то жупанчику з коміром, оздобленим хутром.

За пекарями йшли кравці з своєю корогвою та з величезними ножицями, якими можна краяти одяг велетню. Далі — шевці з черевиком, мабуть, з ноги того ж велетня. За ними — гончарі, ковалі, теслярі, цирульники.

Ремісники об'єднувались тут по цехах.

На свята цехи проходили містом, кожен під своїм прапором і знаком свого ремесла.

— Тату, а друкарі тут є? — спитав Івашко.

Той же стариганчик, очевидно якийсь дрібний купець, похитав головою. Та батько усміхнувся своєю доброю посмішкою:

— Будуть і друкарі. А ми з тобою хто?

Цікавий стариганчик устряв у розмову. За кілька хвилин подорожні зі своїм возом вже повертали на Підзамче. Квартал, де жили купці та ремісники.

У Львові оселився перший друкар.

У лютому місяці 1574 року, через десять років після надрукування першої книги у Москві, вийшла у Львові перша друкована книжка на Україні.

Художньо і тонко була вона зроблена. Майстер перевершив своє перше видання, хоча «Апостол» львівський був подібний до московського. Та нічого дивного в цьому не було. Друкував львівського «Апостола» той самий першодрукар Іван Федоров. Але було в книжці дещо відмінне. Нові малюнки, інша післямова. Новий малюнок самого апостола Луки. Цікавою і новою була в книзі сторінка, де з лівого боку красувався герб старовинного міста Львова з левом посередині, а з правого — герб самого друкаря: кутник — необхідний прилад для друку і вигин річки, адже «книги — це ріки, що напивають всесвіт». Це був знак, що відображав його працю на все життя. Під малюнком — підпис: «Іван Федорович, друкар Москвитін».

А про самого друкаря, про його поневіряння, про його незламну віру в своє покликання читачі дізнавалися з післямови...

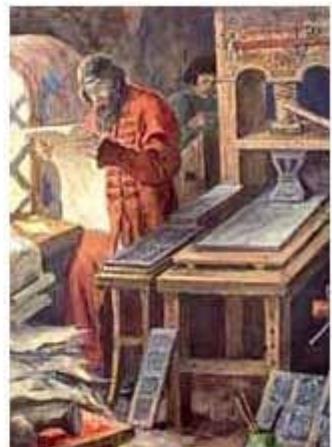
Післямова — це була звичайна річ у старовинних книжках. У післямові розповідалося, де, коли та як виготовлена книга.

Післямова львівської книги нікого не всплавляла, вона тільки мала розповісти всьому світу про важкий труд та перешкоди на шляху друкаря. Пристрасно й палко написав Іван Федоров цю післямову. «Сія повість, відкіля почалася і як зробилася друкарня ця».

Він писав, що друкарня почалася в Москві з наказу царя і великого князя Івана Васильовича, писав про все, що ми тут розповіли.

Він написав про те, як прийшовши до Львова, ходив до багатих купців, ставав перед ними на коліна, проливав слези, прохаючи допомогти заснувати друкарню. Він певен був, що у Львові, старовинному українському місті, відгукнуться на його заклик, дадуть йому можливість розповсюджувати «слова істинні» в друкованих книжках. З паперей церков закликав збирати кошти. Він був певен, що найскоріше ті, що стоять на чолі духовництва, схопляться за цю справу. Але «великі світу цього» байдужі залишилися до його заклику. Він був певен, що й купці охоче подадуть допомогу, бо матимуть з цього велику вигоду для себе. Але купці вважали його за непрактичного дивака — та й годі.

Бідні люди, міщани міста Львова, православне «братство» відгукнулися на палкий заклик Івана Федорова. По копійці збирали вони кошти, щоб міг він відкрити свою друкарню і випускати книги. І про це написав Іван Федоров у своїй післямові.

О. Моравов,
Іван Федоров

Він закінчував скромним проханням до читачів: «А нам недостойним хай просять прощення за те, що дерзнули почати... А якщо в чому погрішність буде, Бога ради виправляйте, благословіть, а не кляніть, бо писав не Дух Святий і не ангел, але така ж грізна і тлінна рука, як і у всіх інших неумудреніх...»

Книга вийшла. Прекрасна книга, вперше надрукована на Україні...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи однокласникам, чи підтвердилися твої припущення про подальші події.
2. Книги — це ріки, що напувають все світ, — казали цар і Максим Грек. Якщо таке велике значення книги в житті людини, то чому Іван Федоров мусив тікати з Москви після того, як надрукував першу книжку?
3. Розкажи, що нового з цих розділів ти дізнався/дізналася про час, у який жив Іван Федоров.
4. Прочитай речення: *Наче хмарі, що ралово затьмарюють погожий день, починають рости, громадитися, спускатися низько над землею і давити повітря, так росло і дужчало невдоволення бояр та вищих церковників, які були з ними заодно.* Назви художній засіб, який використав автор, щоб передати настрої в Москві.
5. Знайди та прочитай опис Львова. Яким ти уявляєш з опису це місто в давнину?
6. Розкажи, про які порядки у Львові довідалися Іван Федоров із сином, щойно приїхавши туди.
7. Поясни, чим відрізнявся московський «Апостол» від львівського. Прочитай про їхні відмінності в тексті твору.
8. Порівняй умови, у яких першодрукар працював у Москві та Львові. Що було схоже, а чим вони відрізнялися? Зроби висновок.
9. Передбач, чим, на твою думку, може закінчитися твір. Прочитай наступні розділи.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. У творі читаємо: *Ніколи в житті не забуде Іван Федоров і маленький його Івашко той гіркої ночі, коли збирались лишати Москву.* Яке лексичне значення має слово **гіркий** у цьому реченні?
 1. Який виражає горе, страждання.
 2. Який має своєрідний ідкий, різкий смак.
 3. Негативні переживання, які завдають страждань.
2. Прочитай речення: *Львів — велике і багате місто, де... живе сила ремісників.* До слова **сила** добери синоніми з наведених речень. Які з цих синонімів уживають у розмовному мовленні?

- Бачу я навкруг велику землю, багато племен і родів (С. Скляренко).
- Повернулися Сердюки з купою практичних новин (О. Гончар).
- Рій думок, тривожні запитання лізли в голову (М. Стельмах).
- Навколо сосон — тьма-тьмуща (В. Земляк).
- Маса вражень гнула своїм тягарем додолу (В. Гжицький).

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Еретек — людина, що не дотримується загальноприйнятого вчення.
Жупан, *жупанчик* — верхній одяг.

Дерзнати — наважитися, посміти.

Роз'утрювати серце — непокоїти, хвилювати, тривожити.

Фронтеспис — ілюстрація, розташована перед титульним аркушем книги на лівій сторінці.

Розглянь у підручнику зображення «Апостола» Івана Федорова (с. 114).
Покажи на ньому фронтиспис.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Склади простий план до всіх прочитаних розділів.
2. Перекажи прочитаний уривок повісті від імені Івана Федорова.
3. Передбач, чим закінчиться твір. Щоб перевірити свої припущення, прочитай закінчення.

НАЙПЕРШИЙ БУКВАР

Його вже пізнали і шанували люди. Пізнали його пристрасну вдачу і добру душу. Просили його позичити гроші — він позичав, не вистачало у нього на його корисну справу — і він не боявся позичити, аби тільки не зупиняти роботи. А він не зупинявся, нові й нові задуми народжувалися у голові й серці.

— Івашко, — казав він синові, — от вивчив я тебе читати, тому що зі мною ти змалку коло книг ще рукописних був, а тепер і ці великі друковані книги тобі зрозумілі. Та чи ж можливо у маленькому дитячому віці таку книгу подолати? Треба для дітей виготовити книги, щоб змалку вчилися читати і щоб легко їм було не тільки вчитись, а й в малих слабких рученях тримати. — І додав сміючись: — От одружишся ти, будуть у тебе діти, мої онуки, і згадаєш, що дід для них перший буквар надрукував.

Львівське братство зраділо, коли почуло про новий задум цієї надзвичайної і такої простої, своєї людини. Бо хоч прийшов він із Москви, але всію діяльністю показав, що там рідні люди і єдиний у них шлях.

Іван Федорович Москвитін, так всі звали його у Львові, сам сів за редактування граматики. І от як написав він про це у післямові до букваря: «Скоротивши до найменшого, склав я для швидкого навчання дітей... і, якщо труди мої виявляться достойними вашої милості, прийміть їх з любов'ю. А я охоче готовий працювати і надіншими угодними вам книгами».

Найперший на всій Русі та Україні буквар для дітей надрукував Іван Федоров у Львові у 1574 році.

Хотів він й інші книжки друкувати, та коштів більше не було, борги росли. Іван Федоров пробує всілякими способами вибитися з скрутного становища, але дедалі більше заплутується в боргах, усітях, що розставляють хитрі лихварі.

Та доля — як та ріка, що коливає хвилі своєї то вище, то нижче.

Саме тоді, коли вже й не знов, що робити, одержує Іван Федоров запрошення від князя Костянтина Острозького приїхати в його маєток Острог для заснування друкарні.

Хвіля знову підноситься вгору. Знову ясніє чоло невтомного друкаря, і з помічником своїм Гринем іде він до князя. Син Іваша уже дорослий, уже одружився і лишився працювати у Львові. А за той час, що жив Іван Федоров у Львові, протягом двох років Гринь вчився мальарству, різьбярству на сталі у майстра художника Пилиповича, друга Івана Федорова, та столярному ремеслу, і платив за навчання Гриня сам Іван Федоров.

ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ

Двадцять п'ять міст, десять містечок, близько семисот сіл мав у своїх володіннях князь Костянтин Костянтинович Острозький, воєвода Київський, і одержував прибутку щось із мільйон червоних злотих на рік. Рід князів Острозьких був відомий з давніх-давен. Прародітком князя Костянтина був знаменитий Фед'ко Острозький, який боровся за незалежність Русі проти Польщі та Литви...

Ніякими особистими надзвичайними властивостями не відзначався його праправнук, хіба лише тим, що володів незчисленними багатствами і через це мав владу, силу і право. Він не перейшов у католицтво, обставини зробили його родовий замок в Острозі центром культурної діяльності на Україні, а він сам стояв на чолі знаменитої Острозької Академії.

Князь Острозький запросив до себе досвідченого друкаря Івана Федоровича Москвитіна.

Радісно було побачити друкареві, що в Острозі зібралися найученіші люди України — Лукаріс, Смотрицькі — Герасим, батько, та син його Максим, Дем'ян Наливайко — брат славетного потім Северина Наливайка. Князь влаштував в Острозі школу, з якої хотів зробити вищу на зразок Польської Академії. Звали її «трьохязичним ліцеєм», бо вчили в ній по-слов'янськи, по-грецьки і по-латині. Ця Острозька Академія була першою спробою організувати вищу школу на Україні.

Перш за все князь бажав надрукувати Біблію церковнослов'янською мовою. Це була величезна і складна справа.

З новим запалом уявся він до роботи в Острозі. Дарма, що посивіло волосся у друкаря, що нема вже той сили, яка була замолоду. Зате є досвід і глибокі знання.

Друкування Біблії — це була знаменна подія в усьому слов'янському світі, це був величезний труд. Над Біблією працювали найвидатніші уми на Україні. І Іван Федоров, перший друкар, також брав участь у звірці списків, у доборі кращих. Але найбільше часу треба було йому віддавати безпосередньо друкарні.

Біблія ще довгі роки була неперевершеним мистецьким твором завдяки своїм шрифтам, верстці, друкові, великий кількості заставок та різних художніх прикрас. Це все виконав Іван Федоров. І, крім герба князя Острозького, крім віршів на його честь, був надрукований у книзі і скромний герб старого друкаря Івана Москвитіна...

ЧАЮ ВОСКРЕСІННЯ З МЕРТВИХ

Високий дід зі срібним хвилястим волоссям і зі срібною довгою бородою поступав у майстерню львівського палітурника Івана Друкаревича, так прозивали тепер сина Федорова Івана.

Вибігли маленькі діти, вибігла моторна весела жінка Тетяна.

— Іванко, Іванко, біжи стрічай! Батько приїхали!

Діти з цікавістю поглядають на підводи: чого це навіз дід? Трохи розчаровані відходять. Чорнявий дядько Гринь, що приїхав з дідом і міцно, як з братом, поцілувався з їхнім татом, зносить з підвод книжки... Самі книжки. Але тато обережно, з пошаною бере їх тремтячими від хвилювання руками. А мати навіть не насмілюється доторкнутись.

— Це дід ваш надрукував ці книжки, — шепоче вона дітям.

— Це дід ваш склав і надрукував для вас буквар, який ви вчите, — каже батько.

— Дав князь книги розповсюдити, — пояснює Гринь, — а більше нічого Й не дав.

Але дід спокійно усміхається.

— Нічого, Гриню, ми й самі тепер зуміємо налагодити нашу друкарню. А князеві Острозькому налагодив справу і більше не потрібний, — додає він, і гіркий сум на якусь мить з'являється в глибоких очах.

Тільки один вечір, може, й посидів дід з онуками, але ніколи вони не забудуть того вечора та надзвичайних дідових оповідань і про Москву, і про свої мандрівки.

А вже другого дня зранку, — ніби Й не сиве волосся, не сива борода, — узявся дід до роботи. Треба викупити свій верстат, свою друкарню, що заставив колись львівським купцям. Треба вже покладатися тільки на свої сили, а не на ласку

Герб
Івана Федорова

примхливих панів, що забирали сили й уміння, а потім, самі одержавши за це славу і шану, викидали його геть.

Знову з упертістю й енергією, дивною в його роки, заходився Іван Федоров коло своєї друкарні. Адже його знали й шанували у Львові, його знали і в інших містах України і поза Україною. Правда, не було головного — грошей. А тут ще князь Острозький наклав арешт на друкарське майно Івана Федорова: боявся, мабуть, що буде конкурент його острозькій друкарні.

Та це не зупинило старого. З Гринем почав обладнувати все спочатку.

Але новий удар долі підстерігав його.

Найвірнішим помічником був унього Гринь, який щехлопчиськом бавився колись з сином Івашком. Той самий Гринь, якого він на свої кошти вчив у теслярів, у художника, якого власноручно вчив друкарського мистецтва. На старість це була права рука Івана Федорова.

Але останнім часом ходив чогось Гринь занепокоєний, сердитий. Може, йому набридли нестатки, бідне життя, а місто спокушало на гарні легкі заробітки, розваги та втіхи.

«Ta чого мені свій вік коло старого дивака нидіти? — думав Гринь. — Що з того, що я з ним умову маю? Хіба мені очі зав'язані?»

А тут, дізнавшись, що він уже вправний друкар, не раз засилали до нього і підлещувалися, обіцяючи золоті гори, ті самі купці Мамоничі, що колись перетягли до себе Й Петра Мстиславця.

І от якось, повернувшись додому після невдалих відвідувань купців, Іван Федоров побачив, що Гриня немає в друкарні, не повернувся він і увечері, і на ніч, і на ранок... Зрадливо втік від свого вчителя.

Гірко і боляче стало старому. Він відчував, що сили вже не ті, що з роботою справлятися важко. Але хай не радіють заздалегідь католики-езуїти, що ненавидять завзятого друкаря Москвитіна. До останньої хвилини не кине він кувати свою зброю! Не загасить вогню, що запалив унього талант.

Він не занепав духом і був нагороджений за це. Якось увечері постукали в його низеньку хатинку.

— Батьку! Прости! Прости мене, грішного, ніколи вже не розлучуся з тобою! — Гринь кинувся перед ним навколошки і припав устами до любих рук свого вчителя.

Старий усміхнувся і міцно притис його до себе.

З новим піднесенням узялися вони за книжки. А тут саме і лихварі дали в позичку грошей.

— Ні, цей Москвитін неабияка людина, йому можна довірити.

Знову замовляли папір, готовували шрифти, обладнували друкарню. Та роки, повні тривог, поневірять, горіння і невтомної праці, далися відзначки. Він захворів. Мусив лягти в ліжко. І раптом почув, що сил уже нема. Гринь, розгублений, нещасний, стояв коло нього. Лихварі, почувши про важку хворобу друкаря, як шуліки, налетіли і описали все його майно. Перший друкар помирає у страшних злиднях.

— Не сумуй, Гриню, — казав він помічникові. — Як ті річки, потекли книжки мої по всіх усюдах, напувають розум людський. Чув я, в Москві мої учні друкують книги. Знаю я, що й тут не загине справа.

Гринь плакав, і син Іван, і маленькі онуки, що гаряче любили свого дивного, незвичайного діда, — усі плакали. А з сусідніх кімнат вже виносили майно першодрукаря один з лихварів.

5 грудня 1583 року помер першодрукар Іван Федоров. Його поховали у Львові. Син Іван і Гринь поклали плиту на могилі і вирізьбили на ній слова:

«Воскресіння із мертвих чекаю.

Друкар книг, перед тим небачених.

Іван Федорович, друкар Москвитін...»

А посередині його знак — кутник і вигин ріки: книги — це ріки, що напувають всесвіт.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Чи підтвердилися твої припущення про подальші події? Поділися з однокласниками, чим тебе вразив прочитаний твір.
2. Знайди в тексті підтвердження тези про те, що люди в давні часи шанобливо ставилися до книжки.
3. Поясни, чому Іван Федоров вирішив друкувати книжку для маленьких читачів. Знайди й виразно прочитай цей уривок.
4. Розкажи детально про осередок науки й освіти в Острозі.
5. Острозька Біблія стала справжнім шедевром друкарського мистецтва. Якщо це так, то чому Іван Федоров повернувся з Острога без винаходи князя?
6. Прочитай народне прислів'я: *Я на його хлібом, а він на мене каменем*. Який епізод у повісті ілюструє це прислів'я? Перекажи його близько до тексту.
7. Розкажи, який висновок можна зробити з життя Івана Федорова.
8. Прочитай епіграф до твору. Яку думку він передає? Як епіграф пов'язаний із розповіддю про І. Федорова?
9. Чому автор так назвала твір? Що вона хоче цією назвою сказати?
10. Як ти ставишся до Івана Федорова? А як автор ставиться до нього?
11. Зроби припущення, які почуття й думки могли володіти письменницею, коли вона працювала над твором.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. За пам'яткою на с. 236 пригадай, у якій послідовності аналізують літературного персонажа. Охарактеризуй образ Івана Федорова.
2. Прокоментуй вирізьблені на могилі першодрукаря слова.

**ЕММА
АНДІЄВСЬКА**
(Народилася 1931 р.)

Емма Іванівна Андієвська народилася 19 березня 1931 року в місті Сталіно (нині м. Донецьк). Її тато був хіміком-винахідником, мама працювала вчителем біології. Мама, предки якої належали до українського козацького роду, відчуvalася свого коріння, тому й дочку виховувала байдужою до рідної мови, культури, традицій. Дівчинка до шести років навіть не чула української мови.

Коли почалася війна, Еммі виповнилося десять років. Вона пам'ятає, як у 1943 році радянські спецслужби вбили її батька, щоб він не виказав своїх винаходів німцям. Мама, боячись розправи, перед наступом радянських військ подалася на Захід. Так Е. Андієвська опинилася в еміграції*. Жила у Франції, США, від 1961 року — у Німеччині, у місті Мюнхені. У 1957 році письменниця закінчила Український Вільний Університет, 40 років працювала на радіо «Свобода».

Е. Андієвська належить до найвідоміших письменників української діаспори**. Вона любить писати для дітей. У 2000 році вийшла збірка її творів під назвою «Казки». Вона цікаво побудована: оповідь у ній ведеться від імені шакала й консервої бляшанки. Шакал розказує казки із сумним закінченням, а бляшанка — зі щасливим. Кожну оповідь обое коментують та пояснюють її мораль по-своєму.

Попрацюй у парі.

Поясни, що ти знаєш про казку як жанр. Яка відмінність між народною й літературною казкою?

Порівняй свою відповідь із відповіддю однокласника/однокласниці.

* Еміграція — переселення зі своєї батьківщини в іншу країну, зумовлене певними причинами.

** Діаспора — представники народу, які проживають за межами батьківщини.

КАЗКА-ПРИТЧА

На наступних уроках ти продовжиш знайомитися з казками, але не звичайними, а казками-притчами. Ти прочитаєш дві казки-притчі — «Казка про яян» і «Говорюча риба». У них, як зазвичай у казках, є розповідь про фантастичні події, але ці події змальовано так, щоб підвести читача до розуміння повчання (мудрості, моралі) твору. Заради цього повчання твір і був написаний. **Притча** — коротке оповідання алгоритичного змісту з яскраво вираженою мораллю (повчанням).

Так у казці-притчі «Казка про яян» автор зображує країну яянів, їхню байдужість до всього довкола себе, щоб передати читачеві повчання: людина-егоїст*, яка думає тільки про себе, приреченна на одноманітне, нещікаве життя. Тільки відкривши світ інших людей, вона наповнить своє життя новим смыслом існування.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Розкажи, які обставини змусили родину Е. Андієвської покинути Україну.
2. Письменниця виховувалася в сім'ї, у якій зневажали все українське. Звідки ж виросло її шанобливе ставлення до України, української мови й культури? Відповідаючи, спирайся на біографічні матеріали.
3. Дай визначення жанру притчі. Чим притча відрізняється від казки й оповідання?

КАЗКА ПРО ЯЯН

Колись пастушок, переплигуючи зі скелі на скелю за козою, що відбилася від решти, посковзнувся й упав у глибочезне провалля. Коли він розплющив очі, то побачив, що лежить на площі великого міста, яке складається з вузьких довгих веж, що їх кожен буде на свій лад, бо ці вежі весь час завалюються.

Пастушок підійшов до найближчого чоловіка, який порпався з кельмою серед купи каміння, й запитав, що це за місто, хто його мешканці й чи не можна було б щось попоїсти, бо він дуже зголоднів, наче кілька днів пролежав без їжі. Однак на запитання пастушка ніхто навіть не глипнув у його бік, дарма що козопас обійшов мало не все місто. Врешті вже зовсім зневіривши, що хтось дасть йому тут бодай окрайчик хліба, пастушок набрів на кволого дідуся, що порався біля найнижчої, напівзруйнованої вежі, й повторив своє запитання.

— Тут живуть самі яяни, — відповів нарешті старий. — Кожен яянин знає тільки своє «я» і тому запитань іншої людини просто не чує. Я ж по-

* *Егоїст* — людина, що ставить над усе особисті інтереси.

чув тільки тому, що мене здолали немощі, і внутрішні підпори, які досі тримали мене, як вони тримають усіх яян цього міста, передчасно струхлий завалилися, як і моя вежа, направити яку мені бракує сил.

— Я вам охоче допоможу, — радісно вигукнув пастушок, — аби тільки трохи щось попоїсти.

— Яянові годі допомогти, — скрущно мовив дідок. — Ніхто не може догодити яянові, бо тільки він сам усе знає і вміє, і то найкраще.

— Але ж людина мусить їсти, аби втриматися при житті!

— Усі тут харчуються власним «я». Коли воно вичерпується, яяний умирає, проте «я» кожного із яян таке невичерпне, що всі тутешні мешканці майже вічні. Мене опали немощі тільки тому, що я чужинець і справжнім яяним так ніколи й не став, хоч і прожив тут майже весь свій вік. Я ледве пам'ятаю, що на початку свого життя під час сварки на кораблі, де я виконував обов'язки юнги, я випав за борт і опинився у цьому місті.

— Але я зовсім не хочу ставати яяним!

— За рогом моєї вежі лежать кельми для новоприбулих, бери собі якусь і починай будувати свою вежу.

— Невже з цього міста немає виходу?

— Ще на початку, коли я щойно сюди потрапив, я здібав одного юродивого, який сидів біля каміння цієї вежі, котру я оце марно будую. Він повідав мені, що місто має сім брам і з кожної можна вийти, хоча досі жоден мешканець цього міста не міг відчинити брами з тієї простої причини, що ніхто з тутешніх населенників не спроможний вимовити коротесенького слова, що відчиняє ці брами.

— Яке ж це слово?

— Це слово знають усі яяни: звичайнісіньке «ти». Але коли хтось із яян, — а це стається так рідко, що про це ходять лише легенди, — отож коли хтось із яян пробує вимовити «ти», в устах яянина це чомусь завжди обертається на «я», і тому брами не відчиняються.

— Я спробую, — мовив пастушок. — Ходімо разом, бо я тобі дуже вдячний на пораду, в мене померли батьки, і я хотів би подбати про тебе.

— Я вже застарий, і ноги вже не тримають мене.

— Я візьму тебе на плечі, і ми разом подамося далі.

— Я не пристосований до іншого світу, і час, відпущеній мені вищими силами, добігає кінця.

— Я хочу, аби ти бодай перед смертю дихнув свіжим повітрям, — мовив пастушок, обережно садовлячи собі старого на плечі й простуючи до найближчої брами.

Перед брамою він низько вклонився й промовив:

— Вельмишановна брамо, чи була б ти така ласкава й випустила нас на волю, бо тільки ти можеш нас випустити.

І брама вперше за все своє існування навстіж відчинилася, адже ніхто до неї так не промовляв, хоч цього вона чекала відтоді, як її вставили в мури цього міста, і пастушок побачив себе серед знайомих скель.

— Тепер ти бачиш, який гарний цей світ! — вигукнув козопас і торкнувся старого, аби обережно зсадити його з плечей наземлю. Та замість дідуся він намацав тільки мішок, по гузир наповнений самоцвітами.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, за яких обставин пастушок потрапив у країну до янів.
2. Поясни, чому мешканців країни називають янами (з двома літерами я).
3. Зроби висновок про те, яким було населення країни.
4. Поясни, чому завалювалися вежі, які будували яні. Відповідь підтверджуй цитатою з твору.
5. Намалюй у зошиті схему. Допиши біля стрілочок, якими рисами характеру наділені яні. Кожну з них підтверджуй їхніми вчинками.

6. Чому мешканці казкового міста були «майже вічні»? Відповідь підтверджуй цитатою з твору.
7. Розкажи, що допомогло кволому дідуєві почути пастушка. Прочитай, як про цю свою здатність оповідає старенький.
8. Розкажи, як дідусь із пастушком змогли вибратися з країни янів.
9. Порівняй опис місцевості на початку притчі і в кінці. Що, на думку письменниці, робить світ прекрасним?
10. Поясни, що символізує в притчі заповнений самоцвітами мішок.
11. Зроби припущення, чому персонажі твору не мають імен.
12. Чого навчила тебе ця притча? Яка її мораль?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. У творі Е. Андієвська пише: *Пастушок підійшов до найближчого чоловіка, який порався з кельмою серед кули каміння*. Здогадайся про лексичне значення слова **порпатися** із синонімів у наведених нижче реченнях.
 - Вона возилася коло чогось у сторожці-кухні (С. Васильченко).
 - Командир вовтузився біля недавно одержаних автоматів (О. Гончар).
 - Христя довбається над мережкою (Ланас Мирний).
 - Зіпсувався мотор. Шофер длубався в ньому аж до вечора (Ю. Мокрієв).
 Поясни, у якому стилі мовлення доречно вживати слова цього синонімічного ряду.

2. Прочитай цитату з притчі: *Однак на запитання пастушка ніхто навіть не глипнув у його бік*. Із наведених нижче речень добери синоніми до слова **глипнути**.

- Погляну я в твоє віконце (*Леся Українка*).
- Хочеться хоч подивитися на свій край на милий (*Т. Шевченко*).
- Варвара Григорівна злісно блимнула на чоловіка (*М. Стельмах*).

3. Яке лексичне значення слова **податися** в реченні *Ми разом подамося далі?*

Вибери правильну відповідь із запропонованих варіантів:

1. Схуднути, виснажитися від горя, туги, хвороби, змарніти.
2. Переставати сперечатися з кимсь, іти напоступки комусь, поступатися.
3. Починати відхід, від'їзд, відліт з якого-небудь місця, відправлятися.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Кальма — будівельний інструмент у вигляді невеликої лопатки для мурування стін, настилання бруківки тощо.

Квітлий — слабкий, немічний. **Юртдивий** — божевільний, безумний.
Здѣбати — перестріти, зустрінути. **Гузёр** — місце, де зав'язують мішок.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Це завдання — наш із тобою маленький секрет. Його можеш нікому не показувати.

На аркуші паперу намалюй уже знайомий тобі багатокутник зі словом Я всередині. Проаналізуй свої риси характеру. Запиши їх на аркуші біля Я і допиши випадки, у яких ці риси характеру виявлялися. Проаналізуї запи-си й подумай, чи можеш ти назвати себе егоїстом. Якщо так, склади план дій, як ти позбавлятимешся від поганих звичок, які роблять тебе егоїстом.

2. Навколо тебе — безліч цікавих людей. Обери однокласника (члена родини, друга тощо), якому ти хочеш сказати добре слова, висловити своє захоплення ним. Для цього намалюй на красивому аркуші паперу багатокутник, напиши всередині слово ТИ та все, за що ти обрану людину цінуєш. Поговори зі своїм візаві* про те, що вас об'єднує.

* *Візаві* — той, хто напроти тебе.

ГОВОРЮЩА РИБА

У великих водах, що існують від віків, серед табунів мовчазної риби, у шанованих риб'ячою громадою батьків народилася балакуша риба. Спочатку, коли риба була маленькою, засмучені батьки сподівалися, що з віком, як їхня дитина вбиратиметься в луску, це мине, як минають дитячі хвороби, але час ішов, риба ставала великою і пружкою, на ній полискувала вже луска, як викута з найліпшої дамаської криці, а балакущість риби не тільки не зникала, а навпаки, набрала такої вправности, що батькам уже незручно стало признаватися, що вони належать до одної родини.

Балакуша риба, яка, крім балакучості й доброго серця, була ще дуже молодою, не розуміла, чому сумують батьки, коли так приємно говорити, адже яка розкіш вимовити слово, а тоді дивитися, як воно кольоровими бульбашками рухається крізь воду. Одного разу навіть підсліпуватий хижак, що доживав віку на дні, на свій сором, не розгледівши, що то не черв'як, спокусився цими бульбашками й проковтнув кілька. Але бачачи, як батька й матір убиває неслава, що випала на їх долю, якось, коли сонце пронизало води до дна, засвітивши коралові кущі, де так добре було гратись у скованки й гукати на весь голос в коралові діри, жахаючи батьків і сусідів, балакуша риба попрощалася з блакитними водоростями, де жила її рідня, і, війнувши хвостом, попливла шукати іншого табуна.

Але і в іншому табуні говорючій рибі не знайшлося співрозмовника. Хоч і скільки їм риба розповідала пригод, хоч і скільки показувала, як легко й приємно говорити, вистачає тільки розтулити рота, і голос так і стелиться по воді, всі риби, що траплялись на дорозі говіркої риби, мовчки затулялися плавниками й тікали, і скоро до найвіддаленіших закутків великої води стало відомо, що балакуша риба, говорячи без упину, заважає риbam зосерeditися, а це порушує гідність риб'ячу. Тому вся рибна громада після ще глибшої, ніж звичайно, мовчанки, яка відрізняє риб від інших створінь, у присутності старого риба, який славився справедливістю й мудростю, розглянувши справу балакущої риби, ухвалила безслівний присуд, який був намальований верховодами на верхніх верствах води, бо всі риби малюють, коли вже не можна порозумітися мовчанкою, щоб балакущу рибу видалили з води.

Балакуша риба саме гналася за виводком оселедців, щоб розповісти їм жарт, коли мовчазні виконавці вироку, затуляючись плавниками, щоб їх не оглушило, підпліли до говорючої риби і, взявши на спини, одним махом внесли її на берег. Там вони її поставили на ноги, і, вручивши листок, де було намальовано, що їй назавжди заборонено користуватися водяним царством, зникли в глибині.

З цих пір риба стала жити на березі. Спочатку вона трохи побоювалася оточення. Усе тут було нове, зовнішньо нібито великої різниці не помічалося, але крізь кущі не можна було проплисти, і в повітрі, яке так нагадувало глибину, вимовлені слова не лишали за собою найменшої бульки. Крім

того, на березі існували рибалки. Балакуща риба не раз бачила їх знизу, нехтуючи забороною.

Тільки крізь воду рибалки виглядали інакше, вони насамперед ніколи не розмовляли й не рухалися, а тепер риба на власні очі бачила, як вони не лише розмовляють, як вона, а й бігають, і напевно серед них можна було знайти не одного співрозмовника.

Як їй хотілося, щоразу, як рибалки виrushали в море, підійти й привітатися, однак кожного разу їй щось заважало завести знайомство, і риба ходила по березі й розмовляла сама з собою.

Можливо, вона так і дожила б віку, якби одного дня, проспавши у холодку довше, ніж звичайно, не побачила недалеко від себе рибалку, що відбився від гурту і лагодив човен, нарікаючи на долю. Почувши так близько від себе розмову, говорюча риба не втрималася. Будь-що будь, вирішила вона і, зірвавшись на ноги, підійшла до рибалки.

— Дай Боже здоров'я, — привіталася риба.

— Дай Боже, — відповів рибалка.

— Що ти робиш? — спитала риба.

— Я лагоджу човен, а ти що робиш?

— Я шукаю співбесідника, — озвалася риба.

— Гаразд, — мовив рибалка, — я іду на три дні ловити рибу. Сідай у мій човен, ти мені розповідатимеш, щоб я не заснув, та я попереджаю тебе, що я не говіркий.

— Нічого, — відповіла риба, — аби ти слухав, я говоритиму за двох.

З цього часу вони подружили. Риба допомагала рибалці вибирати добре місце для ловитви, розповідала, що діється на воді й під водою, а рибалка ділився з нею турботами. Невдовзі риба знала не тільки ймення й уподобання усіх його дітей і жінки, а й як виглядає у рибалки в хаті й на подвір'ї, чим він журиється і що думає. Інколи, коли щастливо добре продати вилов, рибалка приносив пляшку вина, і вони удвох розпивали її по чарці, приємно гуторячи. Так однієї місячної ночі, коли хвилі були гладенькі, як пляшка, яку вони щойно викинули з човна, рибалка відчув, що ліпшого приятеля, ніж говорюча риба, в нього нема й ніколи не буде, і, сказавши, що його дім — її дім, попросив, щоб риба конче прийшла до нього у гості, бо такого приятеля він мусить показати своїй родині.

— Якщо ти не нехтуєш моїм домом, — закінчив рибалка, — то завтра я чекаю тебе на обід.

— Я не нехтую твоїм домом, — відповіла риба, — адже ми приятелі, все, що мое, то й твоє, тільки я ніколи не ходила до селища, і я не певна, чи знайду твою хату.

— Це так легко, — відповів рибалка, — ти лише прав слід он на той пагорбок, а звідти йди прямо. Перша оселя, яка трапиться на дорозі, і буде моею хатою. Я тобі вийду назустріч, але навіть якби мене щось затримало, йди просто до середини, тебе вже чекатимуть.

Єдине тільки прошу тебе, не проспи або не забудь нашого домовлення, бо я покличу знайомих і велю жінці зготувати обід, і, коли ти не прийдеш, я дуже сумуватиму й думатиму, що ти не хочеш переступити порогу моєї хати.

— Я прийду, — сказала риба.

— Я чекатиму, — пообіцяв рибалка.

Наступного дня, ледве сонце вийшло з води, як риба підхопилась і, протерши бризками очі, випростала плечі.

— Я йду до рибалки в гості, — сказала риба сонцю. Та сонце нічого не відповіло. Воно тільки одягло рибу в небачену червону луску, аж по воді сипнули іскри, й піднялося угору.

— Я йду до рибалки в гості, — вимовила риба й пішла берегом.

— Сьогодні мій найліпший приятель прийде до нас у гості, — сказав рибалка жінці, — приятель, якого ще не носила земля. Дивись, щоб усе було найліпше приготоване. Готуй щедро, не жаліючи, все, що в нас є в хаті, постав на стіл, а я ще збігаю докуплю наїдків і напоїв, бо мені тих, що є, відається замало, а все, що мое, те і його, тож не посором мене перед лицем його.

— Ти зовсім уже здурів, — вигукнула жінка, — вічно у тебе приятелі та приятелі, ти б ліпше дбав, чи ми можемо звести кінці з кінцями!

— Якщо мій приятель прийде, — нагадав рибалка, не слухаючи жінки, — скажи, що я зараз прийду, нехай він заходить до хати, я тільки за ріг і назад.

— Якщо твій приятель прийде, — вигукнула жінка, — та рибалка вже був далеко і не чув її слів, що заповнювали собою усе подвір'я, аж горобці ніколи не засиджувалися на цямрині колодязя, і по дорозі, якою прямувалася гостя до рибалчиної хати, докотився їх відгомін до риби, ще заки їй стало видно оселю свого приятеля.

— Помагай Біг, — сказала риба,угледівши на подвір'ї рибалчіних дітей і жінку.

— Говорюча риба! — закричали в один голос діти, але жінка grimнула на них, щоб вони не галасували й не заважали поратися, бо їй і так ніколи вгору глянути, а тут іще недолугий чоловік запрошує таких приятелів, для яких мало що не з ніг треба збиватися, аби додогдити.

— Помагай Біг, — привіталася риба ще раз, вже трохи голосніше, та жінка, яка з ранку до вечора не стуляла щелепів, так багато говорила сама, що не почула, як біля неї риба говорить.

— Дивні звички мають люди, — подумала риба, — вони не вітаються й не помічають інших. Спробую ще раз, якщо мене й цього разу не почують, доведеться повернатися на берег і чекати на рибалку.

— Помагай Біг, — мовила риба, заходячи наперед, щоб жінка її помітила. Але жінка нахилилася, щоб підкинути дров, де в неї варився на відкритому вогні обід, і риба побачила, що її намагання марні.

— Нема ради, — зітхнула риба, — тут усі такі заклопотані. Може, я колись іншим разом завітаю сюди. Певно, я прийшла не в пору, тож нічого не вдієш.

— Бувайте, — вирішила риба й вигнула хвіст, щоб іти. Саме в цю мить жінка обернулася, шукаючи ганчірки, щоб зняти з полум'я казанок зі стравою, що бігла, і її погляд упав на рибу.

— Ще цього не вистачало, щоб на подвір'ї жива риба валялася, — вигукнула жінка. — Нещастя мое, доброго я маю чоловіка, який навіть вилову не здатен донести до хати, не розтрусили половину по дорозі!

— Я — не вилов, — обізвалася риба, — я говорюча риба. Я приятель вашого чоловіка, і мене запрошено до вас у гості.

Та жінка від власної балаканини не почула риб'ячих слів.

— От і буде доповнення до обіду, — зраділа вона, беручи рибу на ніж і кидаючи її на сковорідку.

— Я риба, — тільки встигла вигукнути риба, хапаючись за серце, як ій потемніло в очах, і вона зашкварчала на пательні.

— Щось довго нема мого приятеля, — мовив рибалка, повернувшись додому з пляшками в веселих наличках і пакунками. — Я купив все, що мої очі бачили, й гадаю, приятель утішиться.

— Тобі тільки й думки, що приятель, — сказала жінка. — На щось іншого в тебе нема ні часу, ні очей. Ти вже хоч би пильнував вилову, а то розтрусили на подвір'ї найліпшу рибу. Добре, що я вгледіла та засмажила, інакше пропало б добро.

— Я не розтрушував риби, — заперечив рибалка.

— Як це так не розтрушував! — вигукнула жінка, — ти лишив на подвір'ї таку рибу, що я ледве з нею впоралася.

— Риба! — вигукнув рибалка, пригадавши, що він забув сказати жінці, що його приятель — риба, й кинувся до сковорідки.

— Чи ти здурів, — сказала жінка, — чого ти так кидаєшся. Можна подумати, що ти ніколи в житті не бачив смаженої риби.

Глянув рибалка на сковорідку, але смажені риби всі одинакові, і рибалка не візнав свого приятеля. Балакуща риба відрізнялася від інших тільки голосом, без якого вона стала такою, як і решта її братів і сестер.

Довго чекав рибалка на свого приятеля, та балакуща риба не з'являлася. Вже й діти полягали спати, і рибалки почали лагодитися на ніч на ловитву, а риба все ще не йшла. Рибалка кілька разів виходив на дорогу, думаючи, що, може, риба не може знайти його оселі, однак риби не було ні на дорозі, ні на березі, де вони удвох розпивали вино, вирушаючи на ніч в море. Хоч і скільки питав рибалка перехожих рибалок, чи не бачили вони його приятеля, говорючої риби, яку він запросив до себе в гості, забувши попередити жінку, що його приятель — риба, йому нічого не міг відповісти, та й люди тільки похитували головами, чуючи про говорючу рибу, а згодом почали й цуратися. Бо щоразу, повертуючись з

моря, рибалки розповідали, як замість їхати з ними на ловитву, рибалка ходить по березі й гукає свого приятеля, а коли витягнуть з вилом сіті на пісок, він припадає до кожної риби і на колінах благає, щоб вона сказала йому хоч одне слово.

— Шкода мені рибалки й говорючої риби. На мою думку, тут провина рибалки, може, навіть більша, ніж його жінки.

— Титак гадаєш? — позіхнув шакал, якому не хотілося розмовляти.

— Але найбільше мені шкода навіть не рибалки й не риби, а заклопотаної жінки, що не почула риб'ячого голосу.

— Я не погоджуся з тобою. Рибалка просто сплохував, бо з тим, що носиш удуші, не вільно ні з ким ділитися, окрім хіба найближчого приятеля. А жінка не була чоловікові приятелем уже хоча б тому, що він ніколи негуторив із нею так, як із рибою. Зрештою, не виключено, що жінка його просто ніколи й не слухала.

— Не доцільно шукати скарбу там, де ти його не закопав, — вела своєї бляшанка. — Саме тому з усіх потерпілих мені найбільше шкода жінки, яка не почула голосу говорючої риби. Риба загинула — це сумно. Однак кожен мусить раніше чи пізніше вмирати. І, як на мене, горе рибалки з приводу загибелі приятеля навіть сумніше, ніж сама смерть риби. Та вмирати, за все життя не почувши голосу риби, — це справді найгірше, що може трапитися людині.

— Може, в наступному втіленні жінка цей голос почує, — нехотя докинув шакал.

— Сумно, що вона не почула цього голосу в цьому житті, — не поступалася консервна бляшанка. — А сум, як відомо, має довгі ноги...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Вислови припущення, чому головним персонажем притчі автор обрав рибу.
2. Поясни, чому говорюча риба покинула свою рідні і її викинули риби з іншої водойми. Відповідаючи, цитуй відповідні уривки з твору.
3. Розкажи, якою була дружба рибалки й риби. Наведи докази з притчі на підтвердження своїх слів.
4. Прочитай уривок із притчі: *Наступного дня, ледве сонце вийшло з води, як риба підхопилася і, протерши бризками очі, випростала плечі.*
— Я йду до рибалки в гості, — сказала риба сонцю. *Та сонце нічого не відповіло. Вона тільки одягло рибу в небачену червону луску, аж по воді силнули іскри, й піднялося угору.*
Визнач художню деталь, якою авторка попереджує про наступні трагічні події.
5. Поясни, як сталося, що рибалка не зміг уберегти друга. Чи докладав він для цього зусиль?

6. Як характеризують говорящу рибу її вчинки? Що про неї думають оточуючі? Що про неї думаєш ти?
7. Прочитай подані нижче уривки з притчі. Яка тема їх об'єднує? У кожній фразі підкресли ключові слова, які пояснююватимуть одне з повчань притчі.
- — Сідай у мій човен, ти мені розповідатимеш, щоб я не заснув, та я попереджаю тебе, що я не говоркий.
 - Нічого, — відповіла риба, — аби ти служав, я говоритиму за двох.
 - — Якщо мій приятель прийде, — нагадав рибалка, не слухаючи жінки, — скажи, що я зараз прийду...
 - Якщо твій приятель прийде, — вигукнула жінка, — та рибалка вже був далеко і не чув її слів...
 - — Помагай Біг, — привіталася риба ще раз, вже трохи голосніше, та жінка, яка з ранку до вечора не стуляла щелепів, так багато говорила сама, що не почула, як біля неї риба говорить.
 - Тажінка від власної балаканини не почула риб'ячих слів.
 - — Риба! — вигукнув рибалка, пригадавши, що він забув сказати жінці, що його приятель — риба...
8. Прочитай, які докази наводить шакал, а які — бляшанка. Хто, по-твоєму, має рацію? Поясни, чия думка тобі близчча і чому.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Дамаська краця — найміцніша сталь.

Заки — доки.

Паталня — сковорода.

Сплахувати — припуститися помилки; схибити.

Гуттрев — розмовляв, говорив.

Налічки — етикетки, наклейки.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Склади простий план казки-притчі «Говорюча риба» та запиши його в зошит.
2. Прочитай розмову між двома людьми, які прочитали притчу «Говорюча риба».

— Мені здається, що ця притча проте, що люди невміють почути одне одного. Тому вони часто відчувають себе самотніми.

— А я думаю, що притча про те, що за буденними клопотами люди втратили здатність дивуватися з чогось незвичного.

Наведи приклади з твору, якими кожен з учасників розмови міг би підтвердити свою точку зору.

ПЕРЕВІР, ЧИ СТАРАННО ТИ НАВЧАЄШСЯ

I. Дай усну відповідь на запитання

1. Який твір називають притчею?
2. У чому проявлялася стойність характеру Лесі Українки?
3. Які твори написала І. Жиленко?
4. Хто написав оповідання «Федъко-халамидник»?
5. Хто є головним героєм твору «Друкар книжок небачених»?
6. У якому творі якого письменника розповідається про егоїстів, що думають тільки про себе?
7. Який віршовий розмір називають ямбом?
8. Який віршовий розмір називають хореєм?
9. Хто з письменників, творчість яких вивчалася в цьому розділі, належить до української діаспори?
10. Хто автор вірша «Теплота родинного інтиму...»?

II. Вибери одну відповідь

1. **Будь проклята кров ледача, не за чесний стяг проголошує ліричний герой вірша**
A «Мрії» Лесі Українки
B «Підкова» І. Жиленко
C «Співець» Лесі Українки
D «Забула внучка в баби черевички...» С. Чернілевського
2. **У вірші «Гном у буфеті» І. Жиленко розповідається про**
A казкове перетворення людини в гнома
B гнома як охоронця родинного затишку
C сірого вовка і гнома
D боротьбу гнома зі злом
3. **У житті важливо, щоб тебе могли почути – така головна думка твору**
A «Казка про яян» Е. Андієвської
B «Друкар книжок небачених» О. Іваненко

- В** «Федько-халамидник» В. Винниченка
Г «Говорюча риба» Е. Андієвської

4. Протиставлено високі моральні якості простої людини підлості панича у творі

- A** «Казка про ян» Е. Андієвської
Б «Друкар книжок небачених» О. Іваненко
В «Федько-халамидник» В. Винниченка
Г «Говорюча риба» Е. Андієвської

5. Дід Мороз, Жар-Птиця, гном — персонажі творів

- А** Лесі Українки
Б І. Жиленко
В Е. Андієвської
Г С. Чернілевського

6. Про працю Івана Федорова задля просвіти й культури розповідає твір

- А** «Казка про ян» Е. Андієвської
Б «Друкар книжок небачених» О. Іваненко
В «Федько-халамидник» В. Винниченка
Г «Говорюча риба» Е. Андієвської

III. Продовж речення

1. Прочитай уривок.

Ріки любії, дитячі,
Як весняні води, зникли...

Ці рядки написано віршовим розміром

2. Про враження від перебування в Криму розповідає ліричний герой твору Лесі Українки

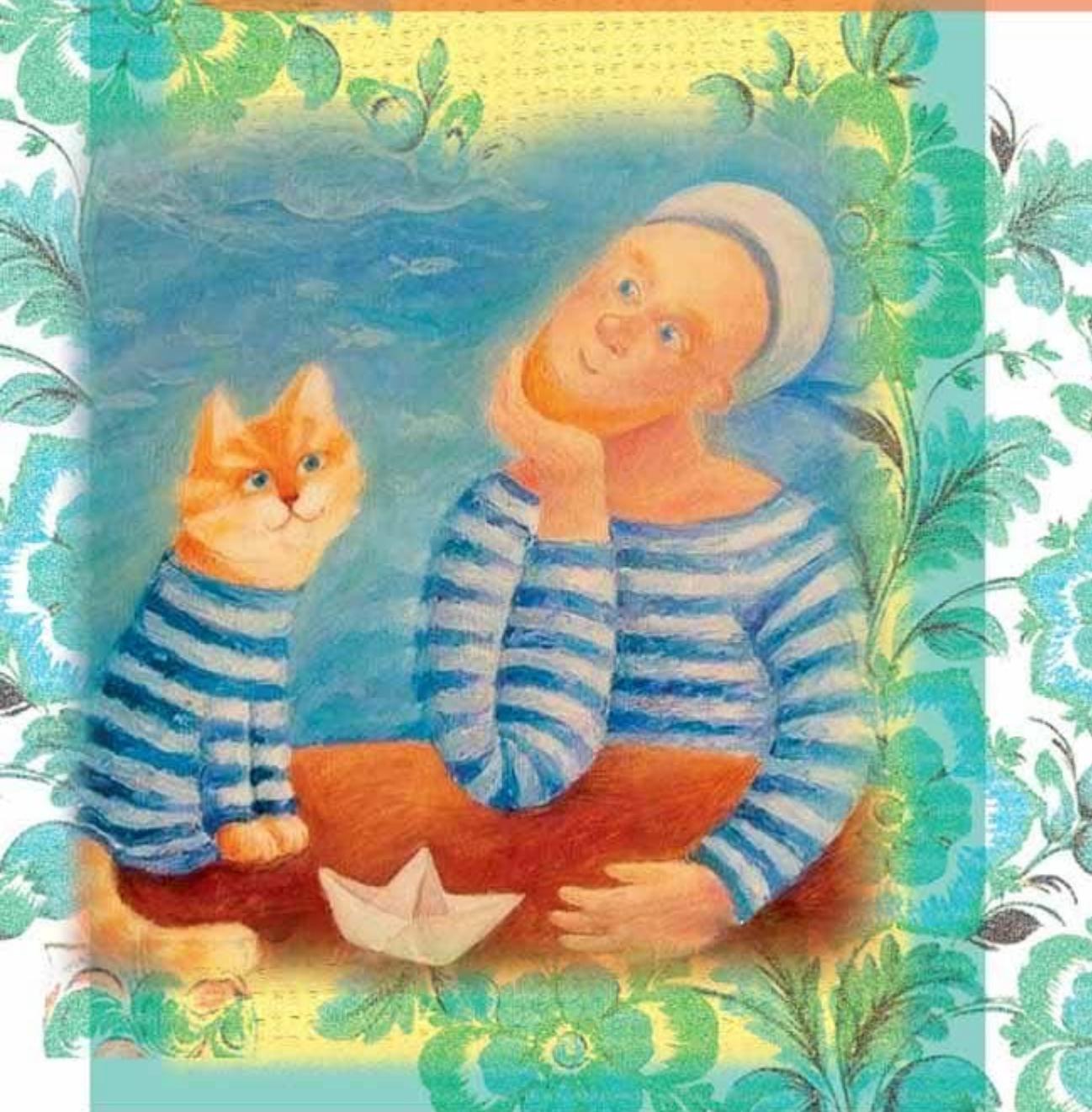
3. Мотив вірша «Забула внучка в баби черевички...» С. Чернілевського —

4. Головна думка притчі «Казка про ян» Е. Андієвської —

5. Події у творі «Друкар книжок небачених» О. Іваненко відбуваються в час, коли

6. Відчайдушність, непередбачуваність, шляхетність і здатність на самопожертву поєднуються в характері головного персонажа твору

ПРИГОДИ І РОМАНТИКА

Немає хлопчика чи дівчинки твого віку, які б не мріяли про далекі мандрівки, незвичайні пригоди, нові відкриття й славу першовідкривачів.

Але чи треба їхати за тисячі кілометрів, щоб знайти незвідане? Виявляється, ні! Усіх допитливих цікаві пригоди чатують на кожному кроці. Це може бути кукурудзяне поле або намет на березі звичайнісінького озера неподалік від села, міський пляж чи київська малометражна квартира. Звичайний запорожець може перетворитися на часоліт, а сусід — обернутися в уяві на небезпечного шпигуна.

Розплутуючи таємниці, малі дослідники проходять крізь романтичні випробування, які роблять їх сміливішими, відповідальнішими, дорослішими. Вони пізнають ціну дружби, товариських стосунків, любові до рідних і близьких людей.

Хочеш дізнатися про таких героїв? Тоді читай у цьому розділі романтичні пригодницькі твори українських письменників **Всеволода Нестайка, Ярослава Стельмаха і Лесі Воронини**.

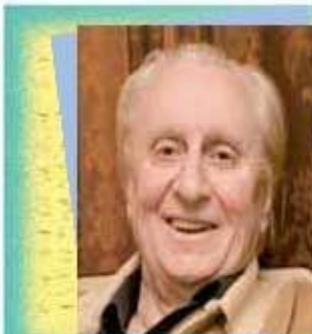
А може, завтра ти захочеш написати про свої пригоди та фантазії? Не соромся, все починається з малого.

НАВЧАЛЬНИЙ МАРШРУТ РОЗДІЛУ

Всеволод Нестайко
Ярослав Стельмах
Леся Воронина

Сюжет

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО

(Народився 1930 р.)

Всеволод Нестайко народився 30 січня 1930 року в місті Бердичеві на Житомирщині. Започаткував рід Нестайків по батьковій лінії козак, який після зруйнування Запорозької Січі поселився на Тернопільщині. Батько майбутнього письменника був січовим стрільцем. За доносом його заарештували, а в 1933-му він безслідно зник. Так у три роки хлопчик залишився напівсиротою. Після смерті чоловіка Всеволодова мама, утікаючи з маленького містечка від голоду, переїхала з дітьми до Києва, до своєї сестри.

Перші чотири роки В. Нестайко навчався в школі, а під час війни мама — вчителька російської мови — готовала дітей у домашніх умовах. «П'ятий клас я перескочив, одразу пішов до шостого. Перескочив через дев'ятий, закінчив десятий клас у вечірній школі робітничої молоді. І одержав срібну медаль — у мене з фізики була четвірка».

Після закінчення школи майбутній письменник навчався в Київському університеті імені Тараса Шевченка, потім працював у журналах «Дніпро» та «Барвінок».

Найпопулярніший твір Всеволода Нестайка — трилогія «Тореадори з Васюківки». Трилогією її називають тому, що в усіх трьох книжках — «Пригоди Робінзона Кукурузо», «Незнайомець з 13-ї квартири», «Таємниця трьох невідомих» — розповідається про веселі пригоди друзів Яви Реня та Павлуши Завгороднього. У 1979 році цю улюблена книжку всіх дітей рішенням Міжнародної Ради з дитячої та юнацької літератури внесено до «Особливого Почесного списку Г. К. Андерсена».

ЗІ СПОГАДІВ В. НЕСТАЙКА

«Тореадори» мають довгу історію — так би мовити, майже п'ятдесят років уже живуть мої герої... А народилися Ява й Павлу-

ша у 62-му, а може й у 61-му: я тоді їздив на полювання на Полтавщину, на Удай, і до нас прибився хлопчик, який звався Ява Рень. Він мені й розповів про свого діда, який зав'язував собі онучею око, щоб добре цілити: праве око без лівого не примрежувалося...

А перше оповідання про пригоди Яви й Павлуші було надруковане у 63-му в моїй книжці «КосмоНатка» й називалося «Пригоди в кукурудзі»: цю історію про двох хлопців, які заблукали на кукурудзяному полі і вибралися звідти, тільки коли в селі на стовпі заговорили радіо, розповів мені мій друг, художник Василь Євдокименко. Йому я й присвятив це оповідання, з якого почалися «Тореадори»...

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Підготуй повідомлення про дитинство В. Нестайка.
2. Розкажи, яка подія стала поштовхом до написання трилогії «Тореадори з Васюківки».
3. Прочитай I–III розділи з книжки «Пригоди Робінзона Кукурузо» й перекажи їх детально комусь із членів родини.

ПРИГОДНИЦЬКА ПОВІСТЬ

З п'ятого класу ти вже знаєш, який літературний твір називають оповіданням. Настав час розширити свої знання про жанри епічних творів. Сьогодні ти дізнаєшся, які характерні особливості **повісті**. Розглянь таблицю та порівняй:

Оповідання	Повість
Розповідається про одну подію	Розповідається про багато подій
Розповідається про 2–3 персонажів	Розповідається про багатьох дійових осіб
Охоплює короткий проміжок часу	Охоплює значний проміжок часу
Невеликий за обсягом твір	Великий за обсягом твір

Із цієї інформації ти можеш зробити висновок, що книжки трилогії «Тореадори з Васюківки» — повісті. Але не звичайні, а пригодницькі. У **пригодницькій повісті** події розгортаються з елементами таємничості й загадковості, герої беруть участь у детективних розслідуваннях, з ними трапляється щось несподіване.

ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ (Скорочено)

ЧАСТИНА ПЕРША,
яку розказує Павлуша Завгородній

НАДЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ РОБІНЗОНА КУКУРУЗО
ТА ЙОГО ВІРНОГО ДРУГА І ОДНОКЛАСНИКА ПАВЛУШІ
ЗАВГОРОДНЬОГО В ШКОЛІ, ДОМА ТА НА БЕЗЛЮДНОМУ
ОСТРОВІ ПОБЛИЗУ СЕЛА ВАСЮКІВКИ

РОЗДІЛ I

**Метро під свинарником.
Тореадори з Васюківки. Собакевич**

— От знайдибіда, авантюрист шмаркатий! Ванькоо-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку — тиждень чухатимешся! Вилазь, чуєш!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунею, уткнувшись у землю носами, й не дихаємо.

— Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

— Знаю, знаю,— ледь чутно зітхає мій друг і нарешті наважується подати голос.

— Діду! — жалібно озивається він.

— Давай-давай!

— Діду, — ще жалібніше повторює мій друг, — ви одійдіть за хату, ми вилізмо. Бо ж ви битиметеся.

— Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!

— Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

— Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що...

— Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо — нічого й видно не буде. Одійдіть, діду.

Довго ще тривають переговори. Нарешті дід востаннє лайнувся, за-кашлявся, плюнув і почовгав за хату.

Ми вилазимо з бур'янів.

Біля свинарника нас зустрічає гундосим рожканням п'ятипудова лъоха Манюня, противноча й плямиста, як географічна карта.

— У-у, скотиняка! Щобти...

Це через неї ми вскочили в халепу.

У нас була прекрасна, благородна ідея — провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у Васюківці! Станція «Клуня» — станція «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі — безплатно. З учительки математики — п'ять копійок.

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом — не-передбачена катастрофа! — клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізти — дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід. Ну і...

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озираємось — чи не заскочить нас зненацька дід, щоб нам'яти вуха. Хоч і обіцяв він, що не чіпатиме, поки не закінчимо, але хто його зна... Ви б почули, як він лаявся, коли витягав льоху! Ох і лаявся! І де він отих слів набрався?

Проте діда не видно. І поки ми працюємо (а справа це довга й нудна), я вас познайомлю з моїм другом.

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів — Ява. В Індійському океані. Otto, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес, — Великі Зондські.

Але Ява — це не острів.

Ява — це мій найкращий другяка і напарник. Ява Рень.

Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке — Ява? То він сам себе так назав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: «Я — Ваня», а вийшло «Ява», чи то «Іван» у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звати), але причепилось оте «Ява» до нього, як реп'ях до собачого хвоста. Навіть міліціонер Валігуря, що живе у нашому селі, так його зве.

У них взагалі вся сім'я інтересна.

Батько на скрипці грає. Корова — Контрибуція називається. А дід (ви уже з ним знайомі) — мисливець завзятий, на полюванні, коли стріляє, ліве око онучею зав'язує. Бо в нього ліве око без правого не примрежується. Як ліве примрежить — праве саме заплющається. Але ж і б'є дід Варава з тою онучею, ох же ж і б'є!

Городські мисливці, що «Волгами» з Києва приїжджають, тільки ахають. «Ви, дедушка, абсолютний чемпіон», — кажуть.

На честь старого Реня навіть польове озеро, що біля нашого села, люди Реневим назвали.

Мати ж Явина — депутат райради, ланкова кукурудзоводів.

Якось Ява з Яришкою, сестричкою меншою, посварився і при всіх плескачів їй надавав. То вона, замість того щоб заплакати, раптом як закричить:

— Опозогив! — Вона букву «р» не вимовляє. — Маму-депутата на все село опозогив. Загаза чоткова!

Такого шелесту наробила — Ява не знов, куди й очі подіти. Стояв стояв, червоний мов рак, а тоді як дав дриза — тільки п'ятами залопотів.

Та то лише раз таке було. А взагалі характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон лише один буває.

Ява сам казав:

— Ми, — казав, — з тобою, Павлушо, хлопці неабиякі. Справді, без брехні, ми таки хлопці з фантазією. Скажи?

— З фантазією,— підтакував я.

— Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу казав: «Ондо, каже, Ява і Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них буцегарні».

— Чув. Справді.

— Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас примила на всю Васюківку, як радіо на травневі свята.

— Треба,— погоджувавсь я.

І Ява весь час вигадував різні штуки-викаблуки заради нашої слави.

Отож ми з ним піймали в лісі пугутькало і випустили в клубі під час лекції на тему «Виховання дітей у сім'ї». Лектор упав з трибуни і вилив собі на голову графин з водою.

А старі дідові підштаники на телевізійну антенну над клубом, думаете, хто повісив? Ми, звичайно.

А то якось влітку Ява сказав:

— Давай влаштуємо бій биків.

— Га? — не відразу второпав я.

— Типам'ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися «Тореадор»?

— Ага... То й що?

— Пам'ятаєш, на арені розлючений бик, а тут дядько у капелюсі, з гінджалом, перед ним танцює.

— Так-так-так...

— А тоді — раз! Бик — беркиць! І оплеоки.

— Ага. Класнючо... Але це ж убивати треба. Хто ж нам дозволить убивати поголів'я?

— Тю, дурний! Убивати! Що це тобі — м'ясозаготівля, чи що? Це ж видовище. На стадіоні. Як футбол. Головне тут — красиво вимахувати червоною плахтою і ловко вивертатися, щоб рогом не зачепило. Ти ж бачив. Тореадори — це найсміливіші герої і ловкачі. Головне тут — тренування і спритність. Розумієш? Уперше в історії Васюківки — бій биків. Тореадор Іван Рень і тореадор Павло Завгородній! Гості з"їжджаються з усієї України. Трансляція по радіо і по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде.

Я усміхнувся. Це було класнючо. По радіо, по телевізору і взагалі...

Ми повмощувались зручніше і почали обговорювати подробиці. Насамперед — бик. Кандидатура колгоспного бугая Петьки була відхиlena одразу. То таке страшнюче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі — наче тракторні фари. Землю греbe ногами, як екскаватор.

Цього літа один дачник мало не вмер з переляку. Лежав на вигоні голий-голісінський — загоряв. Голова під парасолькою, все інше на сонці. І раптом — Петька. Дачник як рвоне. Бугай за ним. Дачник товстий,

з черевцем. Бачить — не втече. А тут телеграфний стовп на дорозі. Як той дачник на стовп видряпався — досі невідомо. Але факт — півдня загоряв на ізоляторах, тримаючись за дроти, аж поки не під'їхав комбайнер Микола на комбайні і не зняв його. Дачник штани надів і одразу на станцію: додому їхати.

Ні, хай з бугаєм Петъкою вороги наші б'ються.

Другою кандидатурою був цап Жора. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противнющий був цап Жора, бо з'їв мою сорочку, коли я у калабані купався.

Але Ява мене не підтримав.

— Ні, — сказав він, — Жора дуже балакучий. Весь час мекекече. Ми й оплесків не почуємо. І йдеться про бій биків, а не цапів. Треба, щоб було щось бичаче, коров'яче щось — велике і крутороге.

— Коров'яче? — кажу. — Слухай, то, може, узяти просто корову? Бо, крім Петъки, справжніх биків у нас чортма, а корів скільки хочеш. І взагалі ніде не сказано, що обов'язково має бути бик.

Ява задумався:

— Хтозна, може й так.

— Тоді, — кажу, — кращої кандидатури, ніж ваша Контрибуція, і не придумаєш.

— А чому Контрибуція? Чому не ваша Манька?

— Бо в нашої Маньки теля і один ріг зламаний. Ти хочеш, щоб з нас сміялися? Тореадори з однорогою коровою! Карикатура. Такого ще ніколи в світі не було.

— Можна, звичайно, і Контрибуцію. Але вона трохи психічна.

— Що значить «психічна»! Скажи краще, що ти просто мами бойшся.

— Я — боюсь? От я зараз дам тобі у вухо, і ти побачиш, як я боюсь. Ану забери свої слова назад!

— Я забираю, але ти все одно бойшся.

— Боюсь?

— Бойшся...

Я скопився рукою за вухо і в свою чергу затопив Яві кулаком у живіт. Ми покотилися по траві й викотилися на дорогу. Все, що було на дорозі поганого, ми, качаючись, підібрали на свої штани і сорочки. Перший отямився я.

— Страйвай, — кажу, — годі. Бо замість бою биків у нас вийшов бій дуряків.

— Це ж ти винен. Ну, гаразд, спробуємо Контрибуцію. Завтра поженемо пасти і спробуємо. Бо ж твоя Манька і справді для телевізора не підходить. Ще люди подумають, що то не корова, а собака.

Мені вже остохидло битися, і я удав, ніби не зрозумів, як тяжко він образив нашу Маньку.

Наступного ранку ми зустрілися на шляху, що вів до вигону. Я гнав Маньку, Ява — Контрибуцію. Корови плентались, легковажно метляючи хвостами, і не підозрювали, який це історичний день.

У Яви на голові був крислатий дамський капелюшок, який лишився нам у спадок від однієї дачниці, що відпочивала в нас позаторік. Капелюшок був на Яву завеликий і насувався на очі. Щоб хоч що-небудь бачити і невпасті, Ява мусив весь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комусь кланяється.

У мене під пахвою був килимок. То був знаменитий килимок. Я його пам'ятаю стільки, скільки взагалі щось пам'ятаю. Він висів над моїм ліжком. Килимок був червоний, і на ньому вишито троє кумедних цуценят, що сиділи вкупочці, прихилившись одне до одного головами. То були Цюця, Гава і Рева, про яких мені мати колись розповідала різні «баналюки», аж поки я не засинав. Останні два роки, позаяк я вже виріс, килимок лежав у скрині, і тепер від Цюці, Гави і Реви дуже тхнуло нафталіном.

Килимок і капелюшок — то був наш тореадорський реманент. По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпаги. Ми були в повній боївій готовності.

Ми йшли і співали арію Хозе з опери Бізе «Кармен», яку багато разів чули по радіо.

Торе-гадор, смеле-ге-е в бой, торе-гадор, торе-гадор...

Там ждёт тебя-га любовь, там ждёт тебя-га-га любовь.

Ми співали і не знали, що нас чекає.

Небо було синє-синє — справжнє іспанське небо.

Погода — саме підходяща для бою биків.

Ми погнали корів аж на край вигону, туди, де ставок, — далі від людських очей.

— Оджени свою Маньку вбік, щоб не заважала, — сказав Ява, — і давай починати.

Я не став сперечатись. Тим більше, Манька у нас дуже нервова, їй краще не бачити бою биків.

Ява поправив на голові капелюшка, підтягнув штани, взяв мого килимка і, витанцювуючи, навшпиньках став підходити до Контрибуції. Підійшов до самісінької морди і почав вимахувати килимком перед очима. Я затамував подих — зараз почнеться...

Ява замахав килимком ще дужче. Контрибуція — анічичир! Спокійні-сінько щипає собі траву.

Ява мазнув її килимком по ніздрях. Контрибуція лише одвернула морду.

Ява роздратовано верескнув і щосили хльоснув її килимком. Контрибуція, ліниво переступаючи ногами, повернулася до Яви хвостом.

Ява знову забіг наперед і почав витанцювати...

Через півгодини він сказав:

— Вона до мене просто звикла, вона мене любить і тому не хоче...
А ну давай ти!

Через годину, захекавшись, я сказав:

— Якась дровиняка, а не корова. Шкода, що в Маньки нема рога, я б тобі показав, що таке справжня тореадорська корова.

Ява знову змінив мене. Він раз у раз міняв тактику: то підходив до корови потихеньку і несподівано бив килимком, то підскакував з розгону, то набігав збоку. Контрибуція не приймала бою. Чуби у нас змокли, килимок нервово сіпався в руках — здавалось, що Цюця, Гава і Рева от-от загавкають. А Контрибуція — хоч би що, не звертала на нас анікісінкої уваги.

Один раз, коли Ява схопив Контрибуцію за вухо, вона з докором глянула на нього своїми сумними очима і сказала:

— Ну-у!

У перекладі з коров'ячої це, мабуть, означало: «Ідіть, хлопці, отсюдо-ва. Не займайте мене».

Але ми вчасно не зрозуміли попередження.

Хекаючи, ми стрибали навколо неї, викликаючи на двобій. Яві було соромно переді мною за свою Контрибуцію — це я бачив.

Нарешті розлючений Ява крикнув:

— Ану вдар, ану вдар її, Павлушо, добряче!
Що — боїшся?.. Ну, то я сам!

Він розмахнувся і дзибнув Контрибуцію ногою по губі.

І раптом... Раптом я побачив Яву десь високо в небі. І звідтам, з неба, почув його відчайдушне верескливе:

— Вва-вай!

Він почав бігти, по-моєму, ще в небі. Бо коли ноги його торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставка. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок, здіймаючи цілі гейзери води й грязюки. Спинилися десь аж на середині. Те, куди ми влетіли, чесно кажучи, ставком можна було назвати лише умовно. Колись дійсно тут був величенький ставок-копанка. Але він давно пересох, замулився і перетворився на звичайнісінку калабаню. У найглибшому місці нам було по шию. Саме у цьому місці ми зараз і стояли, відсапуючись.

Контрибуція бігала навколо калабані і мукала на нашу адресу якісь свої коров'ячі прокльони. В калабаню лізти вона не хотіла. Вона була бридлива, охайні корова. Ми це знали.

Ілюстрація
Євгена Семенова

Ми стояли і мовчали.

Дно калабані було грузьке, замулене. Ми по самісінький пуп стояли в бридкій слизькій багнюці. Тільки від пупа до шиї була вода — брудна, каламутна і смердюча. Справжнісінкі помиї. Довго ми тоді стояли з Явою в отих помиях. Півгодини, не менше. Аж поки Контрибуція не заспокоїлась і не відйшла. Вона ще була дуже гуманна й благородна корова, ця Контрибуція. Бо вона підкинула тореадора Яву не рогами, а просто мордою. І коли ми нарешті вилізли з калабані, нещасні й брудні, як поросята (не ми, а сама грязь), вона й словом не згадала нам нашого до неї ставлення. Ми залишилися з нею друзями. Ява після того не тільки ніколи її більше не вдарив, а завжди частував цукерками, які давала йому мати.

І тепер, коли ми, скрушно зітхаючи, засипаємо наше невдале метро, Контрибуція виглядає з корівника і співчутливо дивиться на нас. І нам навіть здається, що на очах у неї слози. Дорога Контрибуці! Яке в тебе велике і ніжне серце! Ти єдина розумієш і жалієш нас. Дякуємо тобі, корово!

— Ще не скінчили, анциболотники? — так несподівано grimнув ззаду дід Варава, що ми аж поприсідали. Ми втратили пильність і нетътки, що в нас за спинами робиться. Попались-таки.

Спереду стіна свинарника, з боків густі бур'яни, ззаду дід Варава. Тікати нікуди. Так і заклякли ми, присівши, — мов курчата перед шулікою.

— Не бойсь, не трону!

Ці слова виструнчили нас, розігнули нам ноги. І ніби велосипедним насосом хтось качнув — то ми зітхнули. І тремтячі вуста наші самі собою розтяглися в противну підлесливу усмішку. Але дід на усмішку нашу не відповів. Не любив дід таких усмішок. Суворий був дід Варава.

Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішнє листя. Губи тонкі і так стулени, мов уроті вода. Очі без вій, круглі й нерухомі, як у півня. Через оті очі здавалося, ніби дід навіки чимось здивований. Та це тільки здавалося. Мабуть, не було уже в світі нічого, що могло б здивувати діда Вараву. Вісімдесят третій йому пішов:

— Кінчайте, шміндрики, і йдіть учити вроки, екзаменент на носі.

Ми скривилися. Ми це знали. Але нам не хотілося думати про це. І хто вигадав оті екзамени! Та ще навесні, коли повітря пахне футболом і цурками-палками, коли пташки галасують, як баби на базарі, і коли так сонячно й тепло, що ми з Явою вже тричі купалися. Як добре було ще торік у четвертому класі! Жодних тобі екзаменів. Краще було б і не переходити в п'ятий. Ніколи в житті ми з Явою ще не складали іспитів. Це буде вперше. І хоч ми костричимось і кажемо: «Наплювати!», але кожному з нас при згадці про екзамени тенькає в животі. Краще двадцять «метро» засипати, ніж один екзамен.

— Здається, діду, все. Так, як і було. Правда ж? — несміливо питав Ява, притоптуючи ногами свіжу землю.

Дід криво дивиться на нашу роботу — видно, що він не дуже задоволений. Але каже:

— Ідіть, ідіть уже. Але знайте, ще раз щось таке — вуха пообираю і свиням викину.

Тулячись спинами до самих бур'янів, ми боком проходимо повз діда і, як тільки минаємо його, щодуху біжимо.

І якраз вчасно: ще мить — і шкарубка дідова рука з розмаху приліпилася б до наших штанів...

Я живу по сусіству з Явою. І за якусь хвилину ми вже відсапуємося у нашому садку...

Ми проходили повз старий набокуватий колодязь із журавлем, з якого давно вже й воду не брали — так замулився. Я перехилився і голосно крикнув у задушливу, пропахлу цвіллюй болотом темряву: «Го!» Я люблю гокати у колодязь: таке «го» виходить — аж у вухах ляєтися. Такого «го» ніде не почуєш, як у колодязі. Красота, а не «го».

От — і зараз...

— Го!.. Го!.. Го!..

Тільки виляски пішли — наче аж до центру землі.

І раптом у ці виляски вплелося жалібне тонке скімління. Я нашорошив вуха.

— Яво! — кажу. — Там хтось є.

— Бреши!

— А ну гокний послухай.

Ява перехилився й гокнув. Ми прислухалися. І виразно почули з глибини плаксиве щеняче скімління.

Ми перезирнулися.

— Якась свиня вкинула туди цуцика, — сказав Ява.

— Точно, — сказав я.

— Так що? — сказав Ява.

— Треба витягти, — сказав я. Хоч міг цього й не говорити. Бо він таким тоном спитав, що то вже була й відповідь.

— Отже, так, — сказав Ява. — Я сідаю у цеберку й опускаюся. А ти мене держиш.

— За що! Хіба я тебе так вдержу?

— Ти й справді слабак. Не вдержиш.

— Отже, я спускаюся, а ти мене держатимеш, як ти такий могучий.

— Ні, спускатимусь я. Я перший сказав. І... і в тебе була ангіна тиждень тому. Тобі не можна в колодязь. І взагалі в тебе носоглотка... Ми, знаєш що, вірьовку прив'яжем он до того бруса-переваги. Іти тягти меш. Дуже зручно.

— А де взяти вірьовку?

— А ондо припиначка.

— Так на ній же коза! Разом з козою прив'яжемо, чи що?

— Коза так погуляє, ніде не дінеться.

— Ну що ж — давай!

— Мме-е-е! — радісно проспівала одв'язана коза і негайно побігла в шкоду. Та нам ніколи було її виховувати.

Ява сів у цеберку, я взявся за припиначку, прив'язану до бруса-переваги на короткому плечі журавля.

— Попускай! Попускай потроху! — скомандував Ява.

Операція почалася.

Спуск пройшов нормально. Мені було зовсім не важко попускати припиначку, і через якихось півхвилини почулося глухе, як з бочки, Явіне: «Стоп! Харош!»

Я кинувся до зрубу:

— Галльоу! Криниценавт Яво! Як себе почуваете?

— Атлічно! Пульс нормальний. Невагомості нема. Тиск триста атмосфер. Прийняв на борт потерпілого товариша Собакевича. Ой-йой-ой! Що ж ти одгустив! Тут дуже грязько! Засмоктує! Тягни швидше!

Я ойкнув і кинувся назад до припиначки. Вчепився обома руками й почав тягти.

Ого-го! Ох! Ех! Ух! Ну й важко! Тягну, аж присідаю. Всіма силами своїми, всією вагою тіла свого тягну за припиначку вниз. І раптом відчуваю, що ноги мої відриваються від землі. Ой лишенко! Це ж я зараз піднімуся і висітиму над землею, як жаба на гачку, тільки ногами дригатиму. Переважують мене Ява з цуциком. Ой-йой-ой!

— Яво! — кричу у відчай. — Яво! Хапайся за цямрини, помагай, бо я в небо злітаю!

Зрозумів, видно, Ява ситуацію, послухав мене, бо п'яти мої знову торкнулися землі. А тут я ще й ногою загачився за корінь, що якраз біля мене з землі випружинився. Закрекстав я з усіх сил — от-от жили, як струни, з дзенькотом полопаються, — і з колодязя, мов булька з носа, повільно з'явилася Явина голова.

Перший на землю ступив «товариш Собакевич» — кудлате, капловухе руде цуценя, а тоді вже Ява.

Я одразу побачив, що цуценя — не з нашого кутка. У себе ми всіх собак до одного знали — від здоровеннецького діда Салимонового кунделя Гривка до позавчора народжених, сліпих іще цуценят баби Меланчиної Жучки.

— От хотів би я знати, хто його туди вкинув, — сердито проскрипів Ява. — Ноги б повисмikuвав!

— Якийсь фашист хотів позбутися, — сказав я.

Цуценя, схиливши набік голову, глянуло спершу на Яву, потім, перехиливши на другий бік, глянуло на мене і заметляло хвостиком, очевид-

но, дякоючи за порятунок. Знайомство відбулося. Ми одразу сподобалися одне одному.

— Гайда на річку! — сказав Ява. — Треба помити Собакевича — бач який!

Те, що він Собакевич, а не Шарик, Полкан або Жучка, — не викликало вже ніякого сумніву. Ім'я, жартома дане Йому Явою у смердючій темряві колодязя, пристало до нього одразу й назавжди...

РОЗДІЛ II

«Вермахт!.. Двадцять залізних!..»

— Рень і Завгородній! Вийдіть з класу! Скоро ви корову на урок приведете! Зривщики дисципліни! Порушуєте мені навчальний процес! Я на вас директору скажітись буду! — Галина Сидорівна вся аж кипіла (здавалося, що в неї навіть пара йде з рота).

Ми покірно потеліжилися за двері.

У коридорі Ява розстебнув сорочку, нахилився, і Собакевич вискочив з його пазухи на підлогу й заметляв хвостом, ніби нічого не сталося.

— Теж іще! — докірливо сказав Йому Ява. — Не міг помовчати. Не тебе ж питали, а Павлуши. Чого вискочив, як Піліп з конопель?

Собакевич винувато склонив голову набік. Мабуть, він зрозумів, що підвів нас.

Галина Сидорівна спітала мене урок. Я встав, пригадуючи, знаю я його чи не знаю, і за звичкою штовхнув Яву — підказуй, мовляв. І тут Собакевич, що сидів у Яви за пазухою, вистромив через розстебнений комір голову і на весь клас: «Гав!» У класі — регіт.

І Галина Сидорівна, звичайно, образилась — кому приємно, щоб на нього гавкали? Вона дуже сурова і дуже любить нас виховувати.

— Нічого, переживем, — сказав Ява. — Не могли ж ми його лишити напризволяще. Щоб знову хтось у криницю вкинув.

Вже виходячи надвір, я побачив на табуретці біля дверей шкільний дзвоник. Баби Марусі, що керувала дзвоником, калатаючи ним з уроків і на уроки, не було видно. Рішення прийшло блискавично. Я злодійкувато озирнувся — цуп! — і дзвоник уже в мене під сорочкою.

— Хай учаться, як такі розумні! — підморгнув Яві. — Не треба їм переври. Обійдуться.

— Молоточок! — похвалив мене Ява. І наче хто кухоль теплого молока вилив за пазуху — то радість теплом розлилася в грудях: не часто мене Ява хвалить.

Ми — хаміль-хаміль — і в кущі бузкові за школою. У самісіньку гущину забралисся, аж під стіну сафая. Темно тут, затишно — надійне місце.

— Хай тепер найдутъ! Ото паніка буде! Не кінчаться сьогодні уроки. Аж до завтра вчитимуться! Хи-хи! Без дзвоника вони як без рук. У навчальному процесі дзвоник — основна річ,— сказав я, виймаючи з-під сорочки шкільне калатало.

— Це ти гарно придумав! Молоточок! — мовив Ява і взяв у мене з рук дзвоника (я відчував, що йому було трохи прикро, що то не він придумав,— він звик усе сам придумувати).

— О! Знаєш що! — стрепенувся він раптом.— Ми його Собакевичу на шию привісимо. Га?

— Класнючо! — сказав я. Хоч і не второпав, для чого це треба. Але я був би останньою свинею, аби не сказав, що це класнючо (він же мене хвалив!).

— У тебе нема якоїсь шворки або що? — спитав Ява.

Кинувсь я по кишнях:

— Нема.

— От чорт! І в мене нема. Слухай, а давай пасок.

— Отаке... А штани?

— Тож неназовсім. Рукою подержиш. Якби в мене були на паску, а не на шлейці, я б хіба...

Позаяк я був сьогодні «молоточок», відмовлятись просто не мав права. Зітхнувши, я зняв паска, і Ява ловко почав прилаштовувати дзвоника Собакевичу до шії.

— Класнючо! От класнючо ми придумали! — повторював він.

І раптом... Раптом за стіною сарая ми почули таке, що вмить примусило нас забути про дзвоник, про Собакевича, про все на світі. Сарай то був уже не шкільний. Просто він задньою своєю стіною виходив у шкільний сад, у ті зарості бузку. Сарай належав дядькові Бурмилу, завзятому рибалці, що жив одинаком і майже весь час пропадав у плавнях на риболовлі.

Ми аж вlipли в стіну сарая, притуляючись вухами до кострубатих нестрugаних дощок. Розмовляли Бурмило і Книш, колгоспний шофер, що жив по сусіству з Явою.

Ось що ми почули (до нас долинали уривки розмови):

Бурмило: Воно-то, конешно, так... Але...

Книш: Зате подаруночек матимеш від німців хіба ж такий! На десять років буде...

Бурмило: Ги-ги!

Книш: ...Вермахт щедрий...

Бурмило: А що ж, конешно...

Книш: Має бути двадцять залізних... Точно... А якість... Бронебійна... Р-раз — і нету! Будьмо!

Чути дзенькіт склянок,— мабуть, Книш і Бурмило випивають.

Книш: Купимо в Києві, що треба, і за діло!

Бурмило: Сам не можеш?

Книш: Якби я мав час і якби плавав так, як ти, я б взагалі без тебе обійшовся.

Бурмило щось прохарамаркав, ми не розібрали ані слова.

Книш (роздратовано): А... хрест-навхрест! Треба хапати момент, а ти!.. Це ж так удачно, що мене посилають з цією екскурсією шкільно...

Бурмило: Ну, гаразд! Завербував.

Книш: Тільки ж — ні кому-ні кому! Жодній живій душі. Бо як довідається...

Бурмило: Щоб я Бога не бачив! Що я — маленький! Це ж таке діло...

Книш: Ну, до завтра!

І все. Запанувала тиша. Певно, Книш і Бурмило вийшли з сарая.

Ми перезирнулися.

Не знаю, які були очі в мене. Але Явині очі горіли і світилися, як уhorta. А що! Хотів би я глянути на ваші очі, якби ви почули таку розмову.

— Га?! — роззявив рота я.

— Га?! — роззявив рота Ява.

Але нічого більше вимовити ми не встигли. Бо в цей час почувся знайомий заливистий голос шкільного дзвоника. Ми так і завмерли з роззявленими ротами. Захопившись таємничу орозмовою, ми зовсім не помітили, що Собакевич кудись зник. І от... Навкарачках, по-собачому, ми швидко подряпалися крізь гущину і вистромили з кущів голови.

Попід вікнами школи, ганяючись за куркою, гасав по подвір'ю Собакевич. Метляючись нашії в нього, деренчав-заливався дзвоник. Думаючи, що вже перерва, горохом висипали з класів учні. З вікон, здивовано позираючи на годинника, виглядали вчителі. На ґанку з'явилася Галина Сидорівна.

— Хуліганство! Неподобство! Порушення навчального процесу! — загукала вона.

З-за рогу вибігла баба Маруся. Вгледівши Собакевича, вдарила руками об полі, кинулася за ним — одбирати дзвоник. Собакевич — навтіки. І куди ж ви думаете — до нас, у кущі.

Ми з Явою вмить розвернулися і так само навкарачках чурнули назад, у гущавину, до сарая. Причому, якщо Ява рачкував нормально, на чотирьох, то я — на трьох, як собача з перебитою лапою, — мені ж доводилось однією рукою піддержувати штані.

Ми притиснулися до стіни сарая — далі тікати було нікуди. Дзвоник все ближче, і от уже Собакевич з розгону ткнувся носом Яві в щоку. Що ж, він був не винен — в кого ж йому шукати захисту, як не в нас — своїх друзів і рятівників.

За якусь мить кущі над нами розчахнулися, і ми побачили розчervонілу бабу Марусю.

— Ага! — переможно вигукнула вона. — От хто це все влаштував!

З-за баби Марусиної голови з'явилася голова Галини Сидорівни.

Крижаним голосом Галина Сидорівна говорить, мов сікачем рубає:

— Так!.. Ясно!.. На екскурсію до Києва завтра вони не їдуть!

РОЗДІЛ X

Ми — кріпаки. Приїзд Явіних батьків. Пістолети

— Гайда швидше! Вони йдуть у плавні. Оце зараз. Сам чув розмову, Книш каже: «Щось довгенько нема діла. Присохло. Чепуха получается». А Бурмило. «Да-да, пора кінчати, поїдемо сьогодні, я ж не винуватий, що застудився. Захворів...» А Книш: «Так я до тебе зайду через півгодини й поїдемо...» Швидше, Павлушо! Я відчуваю, сьогодні щось буде! Гайда, ну!

РОЗДІЛ XI

Трагедія в кукурудзі. І хто б, ви думали, нас врятував?..

Нам недовелося довго сидіти в кущах біля Бурмилової хати. Не минуло й кількох хвилин, як з хвіртки вийшов Книш, а за ним Бурмило з мішком за плечима.

Бурмилова хата стяла за школою, край села. Одразу за нею починається величезний масив кукурудзи. Попід масивом гадючилась польова дорога.

Книш і Бурмило пішли дорогою, а ми з Явою — понад дорогою, скрадаючись у кукурудзі. Та не пройшли ми й ста метрів, як Книш раптом спинився і, чуємо, каже:

- Слухай, здається, за нами якісь пацани ув'язалися.
- Де? Хай їм всячина! — здивовано пробасив Бурмило.
- Та отам у кукурудзі.
- А нуходімо навпрошки через масив. Заодно й перевіrimo.

Ми з Явою гепнулися на землю і, мов зайці, навкарачках дременули в глиб кукурудзи.

Шорстке кукурудзяне листя зрадницьки шурхотіло навколо і не збагнеш, чи то од вітру воно шурхотить, чи то хтось іде. Здавалося, Книш і Бурмилов же буквально над головою. От-отнаступлять і розчавлять тебе, як жука-кузьку.

Відчуваючи в животі противне «ой-ой-ой», я біг навкарачках все далі далі. І коли вже геть-чисто пообдирав коліна, спинився й припав, хекаючи, до землі. «Більше не можу! Хай наступають!»

- Але ніхто на мене не наступав.
- Я полежав трохи, прислуваючись.
- Ш-шу-шу... шрх-хр... шшшш-у... шу...
- Весь час, не перестаючи, шурхотить кукурудза.

І не чути в тому шурхотінні ані Книша, ані Бурмила, ані мого друга Яви. А щоб побачити — й думати годі. Далі свого носа нічого не бачу — суцільне плетиво з кукурудзяного листя. Ох і густа ж кукурудза, густіша за всякі джунглі.

Полежав я ще трохи, вуха нашорошивши. Нічого. Нічогісінько. Де ж це Ява? Ми ж ніби поряд рачки бігли.

- Яво! — кричу я, нарещті, пошепки.

Ява враз підхопився.

— Пішли! Пішли швидше на дорогу. Може, ще й встигнемо. В усякому разі, я знаю, де в плавнях шукати.

І Ява бадьоренько рвонув уперед. Я — за ним. Незважаючи на біль у ногах, ми йшли дуже швидко, майже бігли. Кукурудзяне листя хльоскало нас по щоках, лізло в очі, дряпало руки.

Йти ставало дедалі важче.

— Ти знаєш, які ці кукурудзяні масиви, на скільки вони кілометрів тягнуться, — сказав Ява. — Як не туди піти, можна два дні йти і не вийдеш. Зовсім заблудитися можна.

— Що?! Що ти мелеш? — сказав я, відчуваючи, що в мене замість серця зараз драглистий свинячий холодець. — Кукурудза — не ліс і не плавні, в кукурудзі не можна заблудитися. Вставай, пішли.

Ми вже не думали про Книша й Бурмила, ми думали тільки про те, щоб вибратися з цього жахливого кукурудзяного полону...

Я подивився в небо.

«Чудасія, — подумав я. — Космонавти літають у безмежному небі, серед зірок, за сотні кілометрів від землі — й нічого. А ми в кукурудзі заблудилися. Та ще й у такий вирішальний момент! Кіно!»

— Яво! — підхопивсь я. — Це дурниця якась. Цього не може бути, бо це неможливо. Ще ніхто в світі не заблудив у кукурудзі. Ми просто пішли не в той бік. Я добре пам'ятаю, що, коли ми йшли, сонце нам було в спину. Ходімо назад.

Важко сказати, скільки ми йшли: півгодини, годину чи дві, і скільки ми пройшли: кілометр, два чи десять. Але нарешті я не витримав:

— Яво, — кажу, — я більше не можу. Я зараз упаду. Давай відпочинемо.

Ми лягли на землю.

— А що, як ми зовсім не виберемося звідси? — тихо сказав я. — І ніхто не знає, куди ми пішли. І нас не знайдуть. І ми загинемо. І через два тижні комбайн разом з кукурудзою збере наші кісточки.

— Було б пообідати. Все-таки довше б продержалися. А так на ранок можем і повмиряти, — сказав Ява.

— Яво, — кажу, — давай гукати людей. Давай людей гукати, Яво.

Але Ява був стійкіший за мене.

— Ни, — каже Ява, — якщо вже так, давай краще співати.

— Нехай, — кажу, — хоч співати.

І ми затягли перше, що в голову прийшло...

Нарешті ми зовсім захрипли і припинили співи.

Ми лежали, знесилені від голоду, від пісень, від безнадійних думок.

Отепер тільки відчули ми себе по-справжньому нещасними. Ледь ворушили ми пересохлими губами. Сонце почало сідати, наблизався вечір. Ми з жахом думали про своє майбутнє. І раптом ми почули... пісню.

Три діди, три діди полюбили бабу,

А четвертий манюсінський причепився ззаду, — виводив хтось хрипло й гутяво у два голоси.

Нас аж угору підкинуло, мов на пружинах. Люди!

— Гей! Гей! — скрикнули ми і замовкли, прислухаючись.

Нам здалося, що пісня, яка нібіто наблизжалася, почала трохи віддалятися...

І тоді ми, забувши про все на світі, кинулися, ламаючи кукурудзу, на пісню і одчайдушно закричали:

— Люди! Пождіть! Людоњки! Сюди!..

І здається, я навіть вигукнув оте ганебне «Рятуйте!» — я точно не пригадую. Пісня припинилася.

— Людоњки-и-и-и! Підожді-і-іть! — проверещали й замовкли, чекаючи відповіді.

І десь зовсім уже недалеко почулися голоси:

— Гу-ук-ає хтось...

— А, пішли!

— Не! Кр-ик-чить хтось... Щоб я Бога не бачив!

Ми так і присіли.

Лишенько, та це ж Бурмило! І Книш.

— Та пішли! — каже Книш. — То хтось балується.

— Не, не балується. «Рятуйте» кр-ик-чить... Агов! Хто тут є? Де ви? — загукав Бурмило.

Ява глянув на мене і приклав палець до губів: «Ці!» Та було вже пізно.

— Тут! — писнув я. Воно якось само вирвалось, мимохіть.

Кукурудза над нами розсунулася, і ми побачили червоні пики Книша й Бурмила.

— Го-го! Дак це ви?! Голубчики! — розплівся у єхидно-радісній посмішці Книш і підморгнув Бурмилові. — Шо я тобі сказав. І заблудилися? У кукурудзі? Га-га-га-га! Го-го-го! Ге-ге-ге!

Він аж удвоє згинався, тримаючись за живіт, так реготав. Бурмило сміявся не підряд, а через певні відрізки часу. Він був п'яніший за Книша. Сміх у нього булькотів десь глибоко всередині, а назовні виридався невеликими порціями, як пара з чайника, що тільки-тільки закипає:

— Ги-ш... ги-ш... ги-ш!..

— Ех, ви... ш-шмаркачі! — нареготавшись, сказав Книш. — Ну, хапайтесь ондо за дядькові штани та міцно держіться, бо знову загубитесь. І, обнявши Бурмила, він повернувся до нас спиною.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, яка особливість побудови твору «Тореадори з Васюківки». Чим він відрізняється від, скажімо, оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник»?
2. Розкажи, хто такі Ява Рень і Павлуша Завгородній. Стисло перекажи, які пригоди з ними сталися на початку твору.
3. Перекажи стисло, яку розмову підслухали Ява і Павлуша. Які підозри в них виникли?
4. Розкажи близько до тексту, яка пригода сталася з друзями в кукурудзі.
5. Які події у прочитаному уривку викликали в тебе сміх? Поясни чому.
6. Чи підтвердилися підозри Яви й Павлушки про шпигунство Книша та Бурмила?
7. Оповідь у повісті ведеться від імені Павлушки. Чи відчуваєш ти, як до хлопців ставиться автор? Чому ти так думаєш? Відповідаючи, спираєшся на текст твору.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Склади план до розділу XI.
2. Прочитай розділи XII, XV, XVI.

РОЗДІЛ XII

«Не зви мене більше — Ява, зви мене — Кукурузо!»

Ускочили ми в халепу. Це кілька днів усі в селі з нас сміятимуться, не менше. Хоч на вулицю не виходь. У нас такі!

... Я пішов до Яви одвести душу. Зустрів його у садку — він до мене якраз намірявся.

- Здоров, Павлушо! — серйозно-серйозно сказав він. — Я до тебе.
- Здоров, а я до тебе!
- Попрощатися йшов, — одвів убік очі Ява.
- Що, посилають кудись? — здивувавсь я.
- Та-а! — махнув рукою Ява. — Зовсім з дому тікаю.
- Куди?!
- На який-небудь безлюдний острів.
- Тю на тебе, дурний! Мелеш таке, що й купи не держиться. Де ти візьмеш той острів? Тепер таких островів і не буває.
- Буває. То ти не знаєш.
- Як же ти втечеш?
- У плавні подамся. Скільки там островів...
- Але як же ти там житимеш? Пропадеш же, як руда миша.

— Не пропаду, — впевнено сказав Ява і витяг з-під сорочки книжку. — От жив же чоловік на безлюдному острові — і нічого. Не пропав.

— Що за книжка? — питав.

— «Пригоди Робінзона Крузо». Читав?

— Не пам'ятаю... Може, й читав. Що це за Кукурузо?

— Крузо, а не Кукурузо, чудило. Дуже інтересна книжка.

— Книжка книжкою, а плавні плавнями. Ти краще подумай.

— Я вже думав. І вирішив остаточно. Ти мене знаєш. Я лише хочу, щоб ти мені трошки допоміг.

Я був обезброєний. Раз людина звертається до тебе задопомогою, одмовляти їй — свинство.

— І надовго ти збираєшся на той острів?

— Робінзон пробув на безлюдному острові двадцять вісім років, два місяці і дев'ятнадцять днів, — зітхнувши, сказав Ява.

— Ого-го! — аж рота роззявив я. — Це ж скільки тобі буде? Сорок з гаком. Це ми вже всі школу покінчаемо й інститути. Караполька академіком стане, Гребенючка агрономом. Я льотчиком, якщо вийде. А ти...

— Що ж поробиш, — знову зітхнув Ява.

— Слухай, а хто ж буде за Книшем і Бурмилом стежити? Хто буде їх викривати, виводити на чисту воду? Може ж, вони справді небезпечні шпигуни й злочинці?

Ява враз почервонів, наче я його спіймав на гарячому. Я вже торжествував, думав, що він зараз відмовиться од своєї затії. Але він сказав:

— Ні, нічого я не забув. Та доведеться тобі самому стежити за ними й викривати їх. Ти хлопець сміливий, сам впораєшся. І станеш знаменим. І про тебе в газетах напишуть, і по радіо, і по телевізору...

— А хай би сказився той Кукурузо, що напутив тебе на острів тікати. Так це ми в дитинстві більше й не побачимось? — з відчаєм сказав я.

— Чому це не побачимось? Ти єдиний знатимеш про острів. І приїжджатимеш інколи... Робінзон теж не зовсім один був. Потім він урятував дикуна П'янницю і удвох з ним жив. Так що...

— Виходить, я буду в тебе за дикуном, — уже веселіше сказав я. — Він, значить, герой... А я, значиться, дикун. От Кукурузо!

— Та Крузо, а не Кукурузо! Робінзон Крузо.

— То він був Крузо, а ти — Кукурузо. Якраз підходяще для тебе ім'я. Після вчорашнього...

— А що! Може, це ти й непогано придумав. Кукурузо! Звучить! Га? Знаєш що! Так ти не зви мене більше Ява, зви мене Робінзон Кукурузо. Хай так і буде. Домовились?

Так Ява перестав бути Явою, а став Робінзоном Кукурузо. Видно, на роду вже йому було написано носити вигадані імена.

Так що запам'ятайте добрењко, далі я зватиму його Кукурузо.

РОЗДІЛ XV

Перший день на острові імені Переекзаменовки. Розділ, розказаний Робінзоном Кукурузо своєму другу і однокласнику Павлуши

Стую я і, що робити, не знаю. І поспішати мені не треба, і робити нічого. Хоч стій, хоч через голову перекидайся — все одно. Ніхто не бачить, нікому до цього нема діла.

Погано мені було. І головне, ота клята думка, що сам я звідси не виберуся. Хоч кричи, хоч бийся головою об дерево — нічого не допоможе.

Робінзон Крузо на острові щоденника писав, записував усі події, які з ним траплялись. Що ж, я гірший за нього? Я теж, як і він, на острові. А на острові без щоденника не можна.

Ну, підряд писати, ти ж знаєш, я не можу. Я тобі не письменник. Вирішив я коротенько записувати тільки факти — погані й хороші. Провів у зошиті посередині лінію, розділив таким чином аркуш на дві половини — ліву й праву. У лівій зверху написав «Пригоди» (це хорошо, це для мене, ти знаєш, взагалі у житті головне, заради цього я й на острів висадився, без пригод мое життя — не життя, особливо на острові). У правій половині написав зверху «Неприємності» (що ж поробиш, як трапляються).

Довго я думав, довго гриз олівця і нарешті, написав. От що в мене вийшло.

Пригоди

1. Наловив риби і з'їв.

Неприємності

1. Обпікся на сонці.
2. Загнав під ніготь скабку.
3. Загубив гачка (одного з кращих).
4. З'їв півторби харчів.
5. Втекли майже всі черв'яки.
6. Протікає кастроулі, і я не знаю, в чому юшку варитиму (хоч уж мені варі).

Як бачиш, пригод одна і та манюня, як той пічкурик. А неприємностей аж шість, і всі здоровенні, як акули.

Аж раптом тінь упала на плесо: довга-довга, бо якраз проти місяця. З-за очеретів виплив човен — без згуку, без жодного плеску, як мара. І це було найстрашніше (мов уві сні!). У човні на повний зріст стояв хтось високий і довгим веслом нечутно правив. Я закліпав очима — чи не привиділось. Ні! Човен линув прямо до острова. Збільшувався, збільшувався, як на екрані кіно; попід самим берегом звернув і зник за прибережними кущами. Серце мое забухало в грудях, аж земля здригнулася. Хто то?! Хто то вночі у плавнях? Водяник? Відьмище? Нечиста сила?.. Та що це я? То ж тільки старі баби неосвічені в них вірять.

Я завмер, прислухаючись. Навіть серце, здалося, зупинилось, щоб я краще чув. З-за кущів долинув плюскіт, щось шубовснуло в воду, наче когось з човна скинули. Може, то Гунька привіз когось і втопив? Тепер моя черга. Я не міг більше сидіти на місці. Я скочився, ступив задерев'янілими ногами кілька кроків у темряву до куреня. І раптом — на когось наштовхнувся... Хтось величезний вхопив мене цупкими руками за плечі. Крик жаху застряв у мене в горлі — не вирвався. Я сіпнувся, брикнув ногами, впав. Хтось навалився на мене, дряпонув по обличчю і...

Тут розповідь Робінзона Кукурузо обривається, бо Павлуша в цьому місці ойкнув і почалася розмова, якої читач не зрозуміє, доки не почне про те, що сталося тойночі з Павлушою Завгороднім.

РОЗДІЛ XVI

Павлуша Завгородній знову розказує про те, що він робив у той день і в ту ніч

Я лежу і мені не спиться. Я думаю. За вікном темно — хоч в око стрель. На небі ні зірочки — хмарно.

Що робить там, на безлюдному острові, мій друг Кукурузо? Чи спить? Навколо нікого. Догоріло вогнище, і з усіх боків насуваються чорні химерні тіні. А він один, ні з ким слово мовити, лише слухає, як стукає його серце.

Ні, не можу я спокійно спати, коли друг у біді. Не можу.

Я беру ковдру і виходжу з хати. І одразу зануррююсь у густу й навіть, здається, липучу темряву. Йду майже навпомацки, як сліпий. Щоб ненароком не рипнути хвірткою, прокрадаюся в сад і вже там перелажу через паркан. Іду селом, наче лісом, — темінь і тиша. Аж ось і річка. Тут трохи світліше. Тьмяно виблискуює вода. Я сідаю в човен, обережно, щоб не замочити, кладу на ніс ковдру (чого я її взяв — сам не знаю) і вирушу...

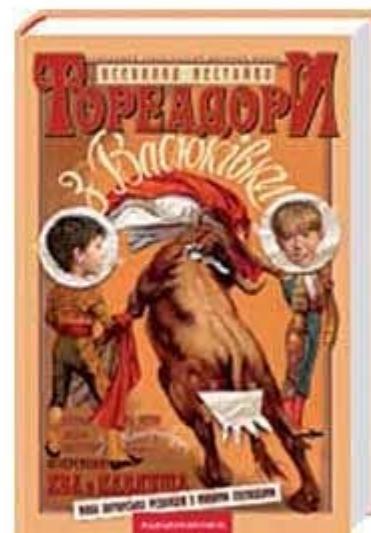
І тим неймовірнішим і фантастичним здалося мені те, що я раптом побачив. А побачив я величезну сіру постать на човні попід самим берегом — наче казковий велетень Гулівер вдерся в країну ліліпутів. Я здригнувся від несподіванки. Хто то? Кукурузо? Але ж у нього немає човна. Рибалка якийсь? Але ж рибалки ніколи так далеко не запливають у плавні та ще вночі. Риба і біля самого села прекрасно ловиться...

Книш? Бурмило? Серце в мене покотилося-покотилося кудись униз... Тим часом незнайомий човен зник за прибережними очеретами. Мені так хотілося повернутися і чим швидше гайнути назад. Але я стримався. Адже там, на острові, Кукурузо, мій друг, зовсім самотній. Я пливу до нього на допомогу. І, може, саме в цю мить моя допомога найпотрібніша. Адже в мене човен. І якщо незнайомець, якого я тільки що бачив, дійсно Книш чи Бурмило і хоче заподіяти лиху моєму другові, я врятую його — ми втечмо на човні. Швидше, швидше! Я наліг на весло й спрямував човна до берега — звичайно, з іншого боку, ніж незнайомець. Пристав,

виліз і обережно почав прокрадатися в глиб острова. Кукурузо, певно, в курені — може й спить, бо не чути ні звуку. Кликати його небезпечно — одразу привернеш увагу того типу.

Ох як темно, які хащі! Нічого не видно. Враз десь там, за очеретами, де був незнайомець, щось шубовснуло в воду. Серце спинилося в мене. Що це?.. Що?.. Ой! А що, як це... він уже втопив мого друга! Холодний піт вкрив мое чоло. Минула хвилина, друга. Я стояв у цілковитій темряві, витягши вперед руки (так, як ішов) і не міг ворухнутися. І раптом на руки мої хтось наштовхнувся. Величезний, як ведмідь. Руки мої самі собою мимоволі конвульсивно стиснулися, вчепилися в його груди, одпихаючи. Наступної миті я відчув страшний удар по ногах і полетів на землю. Але чомусь не назад, а вперед, на нього. Мабуть, він підбив мене і кинув на себе. Я зойкнув і шалено замолотив руками й ногами, вириваючись. Дряпнув по чомусь м'якому, здається, по обличчю, щосили рвонувся, скочив на ноги й кинувся навтьюки. Я мчав через хащі, ламаючи гілки, спотикаючись і наштовхуючись на дерева. Але я не відчував болю ні від подряпин, ні від ударів. З розгнутою вскочив у човен і, схопивши весло, щодуху почав одгрібати від берега. Я ніколи не гріб так шалено — човен летів, як ракета. Весь час я панічно оглядався — чи не женеться за мною він. Ні! Погоні не було. Опам'ятавсь я лише тоді, коли пристав до берега біля села. Я весь частремтів від напруження, від утоми, від переляку. Та, незважаючи на втому, по селу я теж не йшов, а майже весь час біг — у цілковитій безпеці я міг відчути себе тільки у своєму дворі. Що ж це сталося? Хто це був? Невже Кукурузо загинув? Що робити? Може, збудити батька, все розказати, зібрати людей і — туди... А якщо Кукурузо не загинув? Адже я не певен у цьому. Тоді його таємниця розкриється і вийде, що я зрадник. О ні! Зраджувати друга — це жахливо. Я ніколи не піду на зраду. Все що завгодно, але не це. Що ж робити? Що робити? Довго я мучився над цим питанням, але так нічого й не міг придумати. Нарешті втому і сон знемогли мене, і я заснув.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, яке важливіше рішення прийняв Ява.
2. Знайди **дві** відмінності між Робінзоном Крузо і Робінзоном Кукурузо.

3. Зверни увагу, як про ту саму подію розповідали Ява і Павлуша. Що ж насправді з ними відбулося? Перекажи подію так, наче ти сторонній спостерігач.
4. Чи здогадуєшся ти, на кого наткнулися в темряві Ява й Павлуша? Що робив той персонаж на острові вночі? Вислови свої припущення.
5. Знайди у творі **два** підтвердження того, що Ява й Павлуша — вірні друзі.
6. Поясни, як ти ставишся до головних персонажів повісті. Свою відповідь обґрунтуй.
7. Розкажи, як до Яви й Павлушки ставиться автор. Чому ти робиш такий висновок?
8. Наведи докази того, що у творі є:
 - несподівані повороти подій;
 - мотив переслідування;
 - ситуації припущення й розгадування.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Запиши продовження пригод Яви та Павлушки після пригоди на острові.

ЧАСТИНА ДРУГА,
розвідана знову-таки Павлушою Загороднім

**НЕЗНАЙОМЕЦЬ З ТРИНАДЦЯТОЇ КВАРТИРИ,
або ЗЛОДІЇ ШУКАЮТЬ ПОТЕРПЛЮГО**

РОЗДІЛ IV

Пляж. Каруселя. Утопленик.

Незнайомець з тринадцятої квартири

Бути на київському пляжі і не викупатись міг тільки якийсь хворий, ненормальний. Тим паче в таку спекоту. Ми почали пробиватися до води.

Ми підійшли до самої води і почали роздивлятися, де б його покласти речі, коли роздягнемось. Між іншим, дивлячись на Дніпро, що кишів людьми, я подумав: «От якби хтось тонув, а ми його врятували. Краще б, звичайно, якби якесь дитинча тонуло — легше рятувати...»

То була наша постійна, поки що нездійсненна мрія — когось врятувати і взагалі стати героями. Особливо добре було б отак привсеслюдно, щоб усі бачили... Чого б оце тому жевжикуватому галалайку не булькнути, наприклад... Ми б його вмить — раз! — і будь здоров. І у «Вечірньому Києві» на другий день заголовок: «Юні герої з Васюківки».

— З «Вечірнього Києва» якраз цікавилися вчора, — почув я раптом веселій голос. І здригнувся — ніби хтось підслухав мої думки. Поряд з нами розмовляли двоє дядечків. Один, невисокий, кругловидий, стояв по коліна у воді. Другий, широкоплечий, з гачкуватим носом, стояв на

піску біля самісінкої води. Він був уже одягнений (мабуть, ішов додому), тільки босий, черевики тримав у руці.

— Все розпитували про роль царя, — вів далі кругловидий — Ні, кажу, нема про що говорити. Як буде готово, тоді й приходьте.

— Правильно, — підтримав «гачкуватий», — Ніколи не можна розказувати зарані. Я терпти не можу, коли ото діляться творчими планами, обіцяють, беруть зобов'язання, а потім... пшик! — і нічого нема. Отож ні пуху ні пера! Я побіжу, бо вже й так запізнююсь на радіо!.. Бувай! Привіт Галинці. Я заскочу днями... Будинок я пам'ятаю... А квартира, якщо не помиляюсь, тринадцята? Так?

— Так, так! Тринадцята! Заходь обов'язково! Бувай! — весело усміхаючись, гукнув кругловидий.

Кругловидий артист рвучко ступив кілька кроків, збираючись пірнути, і раптом спинився, звівши руки дотори:

— Ух ти! Годинника забув зняти!

Обернувся, побачив нас:

— Хлопчики, будьте друзями, покладіть отам на сірі штані, щоб мені не вертатися. — І простягнув годинника. Я стояв близче до нього, я й узяв. А артист одразу — шубовсть у воду і поплив кролем, спінюючи ногами воду, як моторний човен. Здорово плаває!.. Кілька секунд ми дивилися, як він пливе. І раптом десь ліворуч почувся зойк.

— Ой! Утонув! Утонув!.. Утопленика витягли!

— Де?

— Де? — аж підскочили ми. І кинулися туди, куди вже бігли люди.

А що? Коли б при вас кричали «утонув! утонув!», ви б хіба стояли на місці? Ви б, забувши все на світі, теж кинулися туди. Тим паче, коли ви тільки-но думали про те, щоб кого-небудь урятувати! Може ж, ви там ще знадобитесь...

— Ой! Треба ж годинник покласти! — зойкнув я, тільки тепер згадавши, що все ще тримаю його в руці. Кинулися ми з Явою назад. Туди-сюди поткнулися. А де ж сірі штані? Нема сірих штанів. Бігаємо ми взад-вперед, не можемо знайти ні місця того, ні дядька-артиста, ні сірих його штанів. Та й як же його знайдеш, коли всюди і пісок одинаковий, і люди однаково голі, ніяких тобі особливих прикмет!

Такий розпач мене охопив — хоч плач. Хор їкий симпатичний чоловік дав мені годинника. «Будь, сказав, другом, поклади, сказав, на мої штані, щоб мені не вилазити».

А я... друг називається! Забрав годинника і — фьюіть! — шукай вітра в полі...

— Яво, виходить же, що я вкрав годинника, — сказав я, скривившися. Чесний Ява знизвав плечима.

— Знаєш що, — сказав Ява. — Так ми артиста не знайдем.

— Ми як сюди прийшли? Через міст. А назад люди як ідуть? Теж через міст. Іншої дороги нема. Так-от, сядем біля мосту і ждатимемо. Або ми його побачимо, або він нас. А з пляжу він ще не пішов. Точно! Куди він без годинника піде?

Пішли ми на міст. Посідали біля поруччя: Ява з правого боку, я — з лівого. Сидимо. Темніти почало. Людей все меншає й меншає. А артиста нема.

Кавчить у мене в животі від голоду. Ми ж, крім морозива, не їли нічого. Підійшов до мене Ява:

— Слухай! Ми з тобою два йолопи! Чого ми тут стоїмо? Він артист? То підем завтра по театратах і знайдемо його. Тим паче, ми знаємо, що він царя грає.

Тю! І як я сам до цього не додумався! Наче сонце в моїй душі зійшло! От Ява! От же молодець! Варить у нового казан все-таки! Метикований хлопець! Авжеж підемо завтра по театратах (в Києві якихось п'ять-шість театрів) і знайдемо нашого артиста, і віддамо йому годинник, і розкажемо все, як було (про утопленника і про все інше).

Як добре живеться на світі, коли знайдено вихід із безвихідного становища!

РОЗДІЛ XIV

«Увага!.. Почали!.. Мотор!..»

Годинник знаходить свого хазяїна.

Народження Яви Станіславського і Павлуши Немировича-Данченка

— Значить, так, старики! Картина, яку ми знімаємо... Вас запрошено взяти участь в одному з епізодів...

— Увага!.. Почали!.. Мотор!.. — крикнув режисер.

— «Артем»... Двісті дев'яносто сьомий... Дубль перший... — крикнув юнак, дощечку під пахву і пригинцем швидше на берег. А жандарм з Артемом уже зчепилися. Вовтузяться на кладці. Тоді Артем враз вирвав руки, розмахнувся... бемц! — жандарма в груди. Жандарм — беркицы! Шубовсть! Ого-го! Бризки здійнялися аж до неба — не те, що від мого весла! Мить — і вже з води стирчати тільки жандармові чоботи. А Артема й сліду не стало. Закипіла вода — тиць? — вигулькнула голова жандармова. Кашкета нема, волосся очі заліпило, з носа тече, звідусюди тече, вуса, як уморжа, з рота вода фонтаном, на півтора метра. Ухти! Здорово грає.

— Та радійте ж, радійте! — почулося враз одчайдушне режисерове.

— Зіпсували мені перший дубль. І жандармові треба перевдягатися. Бачите, що накоїли.

— «Артем»... Двісті дев'яносто сьомий... Дубль п'ятий...

— Стоп! У жандарма одkleївся один вус...

— «Артем»... Двісті дев'яносто сьомий... Дубль шостий...

Бемц! Беркицы! Шубовсть!

— Га-га! Го-го! Ох-ох-о!.. Хи-хи! — стараємся ми.

— Стоп! Молодці! Нарешті! Здається, тепер все! Гаразд! — задоволено каже режисер. Ми розпливаємося у радісній усмішці. І раптом він застигає, вирячивши очі.

— Що це?! На руці!

Я не розумію, що це до мене, і якийсь час іще радісно посміхаюся. Будка штовхає мене в бік. Я дивлюсь на свою руку і все розумію...

— Го-годинник... — мимрю я.

— Що-о? Вбивця! Де ти бачив, щоб діти бідняків до революції носили годинники! Ну! Зарубав мені всі дублі. Ну! — якимось плаксивим голосом вигукував режисер, потім піdnіс до губ рупор і вже звичайним своїм голосом закричав.

— Всі лишаються на місцях! Перезйомка! Перезйомка! — а тоді знову плаксиво до мене: — Знімай негайно ж годинник і oddай на берег! Негайно!

У мене враз задерев'яніло всередині, я опустив голову і сказав:

— Не oddам!

— Га?! Що?! — не повірив своїм вухам режисер.

— Не oddам... Це не мій годинник... Він уже раз пропадав. А я його сьогодні хазяйнові oddати мушу,

— То що ж ти мені всю зйомку зіпсувати хочеш?!

— Якщо так — я краще не зніматимусь. Я на берег піду.

Мокрий жандарм, що стояв по пояс у воді неподалік і слухав цю розмову, сказав:

— Ну, давай уже мені той нещасний годинник.

— Еге... Які бистрі! — кажу я і ховаю руку з годинником за спину, наче жандарм хоче його силоміць відняти.

— Не довіряєш? — усміхається жандарм.

Я мовчу. І раптом жандарм тихо так, тихо каже:

— А я тобі на пляжі довірив... Не побоявся...

Наче мене батогом по спині вперішили — тіпнувся я і рота роззявив. Що-о?

— Не впізнаєш? — усміхається жандарм.

Я вдивляюсь, вдивляюсь, вдивляюсь... Ні, не може бути. Не схожий же зовсім. Обернувся я до Яви — він тільки плечима знизує; теж не впізнає.

Озирнувся жандарм навкруги, когось очима шукаючи, зупинився поглядом на Людмилі Василівні у білім халаті, кулаком на неї посварився (його улюблений жест) і крикнув:

— У-у... Розмалювала мене так, що хлопці власного годинника повернути не хочуть.

Бачу — всі кругом сміються: і Людмила Василівна, і режисер, і оператор, і всі-всі, хто біля озера. І Валька, бачу, вже сміється, і Будка, і Ява

рота розтягує. Значить, це він-таки, він — наш незнайомець з тринадцятої квартири. Ну я й собі почав усміхатися, а тоді й кажу:

— А чого ж ви такий... Казали: «Цар, цар», а насправді — жандарм звичайнісінський. А ми, дурні, по всьому Києву царя шукали.

Ще дужче засміялися всі.

— Все правильно, — сказав жандарм-незнайомець. — Щодо царя — ніякої з вашого боку помилки немає. Царя я таки граю. У цьому ж самому фільмі. І царя, і жандарма — дві ролі. Це ось Євген Михайлович так задумав. А взагалі вибачте, дорогі, що я стільки клопоту вам завдав своїм годинником. Повірте, зовсім не хотів... Дуже я тоді поспішав... На репетицію... Мені Максим Валер'янович розказав про ваші переживання... Чого ж ви не здогадались зйти у пляжну міліцію?.. Я ж туди спеціально забіг — попередив і адресу свою залишив...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Де й коли відбуваються події утворі? Виразно прочитай підтвердження своїх висновків у повісті.
2. Розкажи, з ким Ява Й Павлуша познайомилися на пляжі. Що їм стало відомо про цю людину?
3. Перед яким моральним вибором опинилися друзі, коли не знайшли на пляжі незнайомця?
4. Розкажи, за яких обставин хлопці повернули годинника його володарю.
5. Які риси характеру друзів проявляються під час пошуку «царя»?
6. Як, по-твоєму, до друзів ставиться автор? Відповідаючи, спирайся на текст твору.
7. Шо ти дізнався/дізналася про Яву Й Павлуши як про людей? За якими вчинками ти можеш судити про них?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Прочитай уривок із розділу XIV від слів «Артем»... Двісті дев'яносто сьомий... Дубль перший... до кінця абзацу. «Переклади» враження Павлуши від знімання фільму на літературну мову. Запиши розповідь про знімання фільму в зошит.

ЧАСТИНА ТРЕТЬЯ, яку розказав уже Ява Рень

ТАЄМНИЦЯ ТРЬОХ НЕВІДОМИХ, або ПОВІСТЬ ПРО ТЕ, ЯК ПОСВАРИЛСЯ ІВАН ВАСИЛЬО- ВІЧ З ПАВЛОМ ДЕНИСОВИЧЕМ І ЩО З ТОГО ВИЙШЛО

РОЗДІЛ I **Як це все почалось...**

Чи знаете ви Павла Денисовича? О, ви не знаєте Павла Денисовича! Чудова, надзвичайна людина Павло Денисович. Добрий, вихований, розумний. А який кмітливий! Це ж він вигадав штукакенцю для розстібування гудзиків. Після випробування її Степан Іванович Карафолька три дні не міг сісти.

Прекрасна людина Павло Денисович! Коли він іде селом, всі собаки гавкають від захоплення, а кури, гуси та інше птаство запобігливо розлітається врізnobіч, даючи йому дорогу.

Прегарна людина Павло Денисович! Його знають не тільки в навколошніх селах і в районному центрі, а навіть у Жмеринці, де він іноді буває у родичів. А яка рогатка в Павла Денисовича! Боже мій, яка рогатка! Миколай-чудотворець, святі угодники! Надзвичайна! Незрівнянна! Неповторна! Побий мене вража сила, коли ще в когось у світі є така рогатка! Шкірочка з материного шльопанця. Рогачик з преміцної горішини, а резинка з футбольної камери. Катапульта, а не рогатка. Павло Денисович влучає з неї горобчика за тридцять метрів. Ах ти, Господи, чому в мене нема такої рогатки!

Гарна людина і Іван Васильович,— той самий, що заблудив у кукурудзі і вивісив дідові підштаники на телевізійній антені.

Собаки також гавкають, а кури й гуси розлітаються врізnobіч, коли Іван Васильович іде селом.

Гарна людина Іван Васильович, нічого не скажеш.

Павло Денисович дуже любить вареники з вишнями і може з'їсти їх цілу миску.

Іван же Васильович любить морозиво і якось вмаламурив за один раз всім порцій.

У Павла Денисовича великі відстовбурчені вуха.

У Івана Васильовича зовсім навпаки, весь ніс і щоки у рудому ластовинні.

Павло Денисович говорить повагом, розтягуючи слова.

Іван Васильович стрекоче, як з кулемета, — думки ледве встигають за його словами, а інколи якась думка й нє дожене, і летить слово з уст Івана Васильовича таким собі легким метеликом без жодного змісту.

Але обидва, і Павло Денисович, і Іван Васильович, люблять поговорити. Весь час вони, як у нас кажуть, теревенять усякі баналюки і подеколи, бува, наплетьтут такого, що самі здивуються, замовкнуть і якусь мить дивляться один на одного, кліпаючи очима. Та не було ще випадку, щоб вони розгубились і не знайшли, як викрутитися.

Вчителька Галина Сидорівна не нахвалиться Павлом Денисовичем та Іваном Васильовичем. «Прекрасні люди, — каже вона, — незрівнянні, неповторні! Якщо я не доживу до нового навчального року, то тільки завдяки їм. Так вони мені життя вкорочують своєю поведінкою».

А як приятелювали Павло Денисович з Іваном Васильовичем! Боже мій, Господи, як приятелювали! Так можуть приятелювати тільки великі люди, класики. Один без одного — ні кроку. Один без одного — ні захолодну воду.

І от ці прекрасні люди посварилися. Мало сказати посварилися — побили горшки. Та як! На дрібносінькі черепочки, що й не збереш, і не склеїш.

Це було настільки неймовірно, що, якби мені місяць перед тим сказали, що так буде: Павло Денисович і Іван Васильович проходитимуть вулицею, не помічаючи один одного, мов незнайомі, я просто розсміявся б. Бо це аж ніяк не вкладалося в моїй голові. Але це так. Повірте мені на слово.

Тим більше, що Іван Васильович (або по-вуличному Ява) це я сам. А Павло Денисович — це мій друг, мій вірний і незмінний друга Павлуша, з яким — гай-гай! — скільки різного всякого пережив я за своїх тринацять років. (Прекрасний письменник Гоголь, і повість його «Як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» — близкуча повість, але далі писати «під Гоголя» я не можу, не вистачає пороху. Вибачайте, далі писатиму вже, як умію. (Примітка Яви Реня).

Як же це сталося... Мабуть, доведеться все по порядку. Якось на великій перерві Павлуша мені раптом каже:

- А давай запишемося в гурток малювання.
- Нащо? — питаю я здивовано.
- Як — «нащо»? Малювати будемо. Цікаво ж.
- Може, — кажу, — й цікаво. Хто вміє. А нам чого?
- Ти ж збиралася колись стати художником.
- Ну й що!

Дійсно, був момент, коли мені на хвилиночку забандюрилося бути художником. Давно, ще в першому класі. Коли на уроці малювання вчитель Анатолій Дмитрович похвалив мене при всіх за те, як я намалював курочку Рябу. Але то було випадково. Та курочка Ряба лишилася першим і останнім моїм шедевром у мистецтві пензля. Більше вчитель малювання мене ніколи не хвалив, і через кілька днів я вже мріяв бути директором кондитерської фабрики. До речі, саме тоді з'ясувалося, що я дальтонік, тобто не розрізняю зеленого і червоного кольорів, плутаю їх. Відтоді всі

дуже люблять дивуватися з цього. Навіть моя мати. Покажуть щось і питают: «Скажи, якого це кольору?» І коли я неправильно кажу, сплескують у долоні: «Ти диви!.. Ти справді не бачиш чи придурюєшся?»

Спершу це мене дратувало, та потім звик. Але яким же художником я міг бути, не розрізняючи кольорів! Це однаково, що німий співак. І Павлуша, наче нічого не знає, таке мені каже. От же ж, чесне слово!.. Я зміряв його поглядом і спитав глузливо:

— А ти що — відчув у собі талант?

— До чого тут талант?.. Але чого не спробувати... — Павлуша одвернувся й почервонів. — Кажуть, що в мене щось... виходить...

— Ах, кажуть!.. Ха-ха-ха! Я знаю, хто це каже. Вона. Ще б пак! Авжеж, це вона.

Коли б ви бачили, що то за тюлька. Що він у ній знайшов — ніяк не збагну. Як її нема — хлопець як хлопець. А варто їй з'явитися — враз міняється просто на очах. Починає крутитися, на місці не всидить. Сміється неприродним дурникуватим сміхом, кричить, усіх перебиває, нікому слова не дає сказати. І говорити починає так, ніби в нього вареник у роті — здушеним горловим басом. Мабуть, йому здається, що він дуже дорослий, мужній і принадний... Гайдко дивитися! І через те, що з ним таке робиться, я її ще більше не терплю.

І, звичайно, це вона його накрутила з тим малюванням. Гребенючка! А хто ж! Бо вона ходить у художній гурток. Навіть староста гуртка. І вважає себе великим скульптором. Виліпила з пластиліну дві якихось фігури і думає, ніби вже Бога за бороду вхопила. А коли була виставка робіт гуртківців, глядачі просто сміялися і, дивлячись на Гребенюччиного козака на коні, глузливо питали: «А хто то на собаці їде? Га?» (Це, до речі, я питав, але так вони й було — викапаний собака, а не кінь.)

Павлуша на уроці писав їй записочку і, мабуть, щось там таке підмалював, бо я сам чув, як вона йому сказала: «А ти знаєш, у тебе виходить. Ти відчуваєш форму і добре передаєш рух». Ич, розумниця яка! Нахапалася від Анатолія Дмитровича слів і хизується. А Павлуша рота роззявив, вуха розвішав і вірить. А вона бачить, що він лопух, і грається ним, як кицька мишею. І тягне його в той гурток, бо, мабуть, хоче, щоб він її портрети малював, як Анатолій Дмитрович.

Учитель малювання Анатолій Дмитрович був без пам'яті закоханий у нашу Галину Сидорівну. І постійно малював її портрети. Всі стіни у нього в хаті були завішані портретами Галини Сидорівни. Завдяки цим портретам все село знато про нещасливе кохання Анатолія Дмитровича. От і Гребенючка хоче, щоб Павлуша...

Я збирався йому все це розтлумачити і вже почав: «Ти гадаєш, що в тебе є талант...» — як тут, мов з-під землі, вигулькнула раптом Гребенючка.

— Не слухай його, Павлушо! — закричала вона. — Він просто зadrить тобі. От у нього справді жодних здібностей нема. Йому лише різні

фуліганські вибрики в голові. Він тільки й знає... А в тебе здібності... А він фуліган і на тебе погано впливає...

Тут я її перебив і сказав:

— От я тобі зараз дам по портрету, як будеш!..

А вона:

— Від тебе тільки цього й можна чекати. Фуліган!

— Мовчи! — сказав я, замахнувшись, щоб дати їй ляща, і тут Павлуша скопив мене за руку:

— Не чіпай!

— Що значить — не чіпай? Вона буде мені таке говорити, а я...

— Говори й ти їй. Вона ж тебе не б'є.

— Спробувала б вона мене вдарити, я б її... я б з неї шашлик ізробив!

Хе! Щоб якась мавпа мене вдарила! Хе!

— Вона не мавпа, а людина! — басом сказав Павлуша.

— Ах, так! — скипів я. — То цілуйся з нею. Тыху! — Я вирвав свою руку, повернувшись і пішов геть. І ще чув, як вона сказала:

— От і добре! Досить тобі під його дудку танцювати!

Що він на це відповів, я вже не чув.

РОЗДІЛ XXIV

Хвороба. Сни і дійсність.

Чого вони всі такі хороші?

Я прохvorів понад два тижні.

Вже потім Павлуша мені розказував, що коли він привів медичку (він дуже довго не міг її знайти, бо потерпілих розмістили по всьому селу, і вона моталася з кутка в куток), то я лежав, розкинувшись на постелі, червоний як мак, і від мене жаром аж пашіло. Медичка одразу сунула мені термометра під руку — було сорок і п'ятьдесят. Я був без пам'яті і весь час повторював:

— Хай вона згорить!.. Хай вона згорить!..

Ахто «вона» — невідомо.

Я добре знати хто, але, звісно, нічого не сказав.

Прийшов я до тями лише на третій день. У хаті було так ясно, світло і тихо, як буває тільки під часхвороби, коли на ранок спадає температура.

Перший, кого я побачив, був дід. Він сидів на стільці коло моого ліжка й куняв. Мабуть, він сидів з ночі. Та тільки-но я ворухнувся, він одразу ж розплющив очі. Побачив, що я дивлюсь на нього, усміхнувся і поклав шкарубку жилаву руку мені на лоба:

— Ну що, синку, видряпуючися? Полегшало трохи, любий, га?

Це було так незвично, що я мимохіть усміхнувся. Дід зроду не казав мені таких слів. І рука ця чи не вперше за все життя торкнулася моого чола. Здебільшого вона торкалася зовсім іншого місця, і зовсім не так ніжно.

Батькові й матері завжди було ніколи, і виховував мене дід. Виховував по-своєму, як його колись у дитинстві ще за царя виховували. Я, звісно, виступав проти такого виховання і доводив, що то жандармський метод, засуджений нашою педагогікою. Але дід давав мені потиличника і казав: «Нічого-нічого, зате перевірений. Скільки великих людей ним виховано! І мовчи мені, сатано, бо ще дам!»

А тут, бач, «синку», «любий»...

Почувши дідові слова, з кухні вибігла маті.

— Синочку, любий! — кинулася до мене. — Краще вже, правда?

Вона притулилася губами до моєї скроні (мама завжди так міряла температуру і мені, і Яришці і завжди вгадувала з точністю до десятих):

— Тридцять шість, не більше. Ану поміряй! — Вона сунула мені під пахву термометр.

Із спальні зашльопав босими ногами батько, заспаний, у самих трусах — тільки прокинувся.

На обличчі його була розгублена усмішка.

— Ну як? Як?.. Го-го, бачу — видужуєш, козаче!

— Та цить! Розкривався! — grimнула маті. — Від такого крику в нього знов температура підскочить.

Батько одразу втягнув голову в плечі, навшпиньках підійшов до ліжка і, схилившись, пошепки сказав:

— Вибачай, то я од радості.

Я усміхнувся — вперше в житті не я в тата, а він у мене просив вибачення.

— Ну, як там затоплені? — спитав я і сам не відізнав свого голосу, ледь чутний він був — наче з погреба.

— Та нічого, все гаразд. Вода вже спадає. Люди починають у хати повернутися. Все гаразд.

— Жертв нема?

— Та слава Богу, обійшлося. Люди всі цілі. Так дехто подряпався, по-простуджувався, а серйозного нічого. Трошки тільки худоба постраждала. Та й то небагато. В кого коза, в кого підсвинок, трохи птиці... А корови всі порятовані і добро...

— І все завдяки солдатам, дай Боже їм здоров'ячка! — встягнала маті. — Якби не вони, хтосьна, що б і було.

— Да, техніка тепер в армії могуча, — мовив дід.

— І кажуть, то ж ти їх привів, — маті ніжно поклада мені руку на чоло.

— Не знав я, що такого сина геройського маю, — наче з трибуни сказав тато.

— Та!.. — Я одвернувся до стіни і відчув, як сипонуло мені жаром в обличчя, аж слізози виступили.

РОЗДІЛ XXVI

Знову троє невідомих. Ти мені друг? «Нічого не розбереш...» — каже Павлуша

Поки мені було дуже зле, я не відчував, як минає час. Часу ніби не існувало.

А як мені трохи покращало, отоді я відчув, що то за нудота хворіти. Я ніколи не думав, що години такі довгі, а день такий нескінченний. Раніше мені його завжди не вистачало. Не встигнеш, бува, що-небудь затяти, започаткувати, як уже й вечір. А тепер до того вечора була ціла вічність. Вона без кінця й краю тяглася, витягуючи з мене жили. До того вечора не можна було просто дочекатися. А заради вечора я тільки й жив на світі. Увечері приходив Павлуша. Правда, він забігав і вранці, і в обід, але то на кілька хвилин. А увечері він приходив години на дві, а то й на три і сидів доти, поки я не помічав, що він уже клює носом від утоми, і тоді я гнав його спати. Він дуже втомлювався, Павлуша. І не тільки він, усі втомлювалися. Все село працювало на вулиці Гагаріна, гуртом ліквідовуючи ту страшну руйнацію, яку наробила стихія за однуніч. Відбудовували хати, розчищали подвір'я, заново будували знесені, потрощені повітки, хліви й комори, розкопували льохи. Нарівні з дорослими працювали й учні, починаючи з сьомого класу. Та й менші не сиділи склавши руки — кожен щось робив у міру своїх сил і можливостей. Бо рук тих не дуже й вистачало. Пора була гаряча, збирання врожаю — і фрукти, і овочі... Добре, що хоч віджниуватися до дощів устигли. Всі працювали з ранку до вечора. Всі. А я лежав собі паном — пив какао, ів гоголь-моголь і різні пундики смачні, що їх ночами пекла мені мати для зміцнення хворого організму. Пив, ів і читав собі різні пригодницькі книжки.

А хлопці трудилися і їли хліб з салом.

І я їм заздрив несамовито,

Я ненавидів какао, гоголь-моголь і смачні пундики.

Я проміняв би всі ці ласощі на шмат хліба з салом у перерві між роботою.

Мій дід завжди називав мене «цілосвітнє ледащо». Але якби він зінав, як мені, «цілосвітньому ледащові», хотілося зараз працювати! Я б не відмовився від найбруднішої, найпротивнішої, найважкої роботи.

Лише тепер я збегнув одну істину — чим страшна хвороба! Не тим, що десь щось болить! Ні! Найстрашніша хвороба безсиллям, бездіяльністю, нерухомістю.

І я зрозумів, чого люди бажають один одному здоров'я, чого кажуть, що здоров'я — всьому голова...

Як я страждав від своєї бездіяльності, ви собі навіть не уявляєте. Коли нікого не було в хаті, я заривався в подушку і просто вив, як той собака голодний...

І раптом почув, як щось стукнуло об підлогу.

Я підвів голову. На підлозі біля ліжка лежав камінець. До нього був прив'язаний червоною стрічкою якийсь папірчик. Я здивовано глянув, нахилився, підняв. Розв'язав стрічку, розгорнув папірчик. І аж дух мені перехопило — я одразу впізнав той самий почерк: чіткий, з нахилом у лівий бік, і кожна буквочка окремо... Від хвилювання ті буквочки застрибали в мене передочима, і минуло кілька секунд, поки я зміг прочитати написане.

«Дорогий дружелі

Нам все відомо, що сталося з тобою за останній час. Ми задоволені твоєю поведінкою. Ти поводився, як справжній воїн. Нам дуже приємно, що ми не помилилися в тобі. Тепер ми ще більше впевнені, що ту секретну справу, яку ми маємо доручити тобі, ти виконаєш з честю.

Стихійне лихо і метеорологічні умови унеможливлюють проведення призначеної операції зараз. Операція відкладається. Сподіваємося, що до того часу ти видужаєш і нам не доведеться шукати іншої кандидатури. Призначена операція секретна, державного військового значення. Розголослення таємниці карається за статтею 253 кримінального кодексу.

Цього листа треба негайно спалити.

Нагадуємо: умовний сигнал — білий прапорець на щоглі біля школи. В день, коли з'явиться прапорець, — треба прибути до доту у Вовчому лісі рівно о дев'ятнадцять нуль-нуль. У щілині над амбразурою будуть інструкції.

Бажаємо найскорішого видужання.

Г. П. Г.».

Коли я дочитав, у мене пульс був, мабуть, ударів двісті на хвилину. Аж у скронях гупало.

Вони! Знову вони! Троє невідомих!

Якраз сьогодні я згадував про них. Не те, що я забув. Ні. Просто події тої страшної ночі, а потім моя хвороба якось одсунули думки про це, заглушили інтерес, і все воно згадувалося так, ніби то було не зі мною, а десь читане чи бачене у кіно.

І дедалі частіше я думав, що, мабуть, все щось несерйозне, чийсь жарт, тільки незрозуміло чий і для чого.

Вже кілька разів я вирішував поговорити, нарешті, про всю історію з Павлушею, але щоразу в останню мить щось заважало: або Павлуша піднімався, щоб іти, або хтось заходив у хату, або в самого миготіла думка: «А що, як це справді військова таємниця?» І момент минав, і я так і не говорив. До того ж мене бентежило, чого мовчав Павлуша. Я двічі намагався вивідати, куди це він ішав тоді «глеканкою» на велосипеді, але він одівповіді ухилявся. Перший раз він якось ловко звернув розмову на інше,

а другий, коли я прямо сказав йому, що бачив, як він виїхав увечері з села і гайнув у бік лісу, він невинно закліпав очима: «Щось не пам'ятаю. Може, в Дідівщину... Не пам'ятаю...» — і так він це широко безпосередньо сказав, що якби я сам не бачив його тоді на власні очі, то повірив би. І от...

«Розголошення таємниці карається за статтею 253 кримінального кодексу».

Тепер ясно, чого мовчав Павлуша.

Але... як же я знатиму, коли з'явиться прaporець на щоглі, якщо я лежу?

Ні, я мушу поговорити сьогодні з Павлусем. Врешті друг він мені чи не друг?

— Павлусе, — я пильно глянув йому в очі, — ти мені друг, скажи чесно?

— Ти що? Друг, звичайно.

— Скажи, а ти міг би... сісти разом зі мною в тюрму?

— Тю! — він розгублено усміхнувся. — Ти що — сільмаг обікрав?

— Ні, без жартів скажи — міг би?

Він насупив брови.

— Міг би... Ти ж знаєш.

— Ну, тоді на, читай, — і я простягнув йому листа.

Поки він читав, я не зводив з нього очей. Він спершу зблід, потім почервонів, далі почав скрушно хитати головою. Дочитавши, звів на мене очі й зітхнув:

— Так... «Г. П. Г.», і тобі... Нічого не розумію...

— А тобі, виходить, теж? І мовчав...

Павлуса винувато знизав плечима:

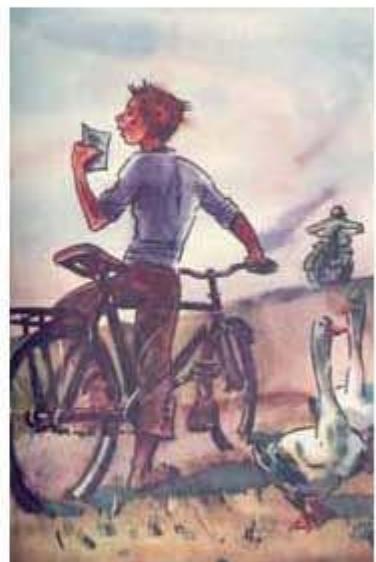
— Ну, коли б же я міг сказати? Раніше — сам знаєш... А потім ти захворів, хвилюватися неможна, так що...

— Не можна хвилюватися? Мені дуже прекрасно можна хвилюватися! Мені навіть треба хвилюватися! Мені не можна лежати, як колода, бо я так не витримаю... Ану розказуй! — Я рвучко сів на ліжку, щоки в мене горіли. Я й справді відчув якийсь раптовий приплив сил, енергії і бадьюності.

— Ну що... Ну, іду я якось вулицею, раптом назустріч мені офіцер на мотоциклі. Спинився. «Павлуса, — питає, — Завгородній?» І простягає конверт. І як газоне — тільки я його і бачив. У шоломі, в окулярах — обличчя не розгледиш.

— Точно!

— Ну, розгорнув я листа. «Дорогий друже... секретна справа... треба прийти у Вовчий ліс до доту... в амбразурі інструкція».

Ілюстрація
Євгена Семенова

— В розколині над амбразурою.

— Точно.

— А о котрій годині?

— О двадцятій нуль-нуль.

— А мені о дев'ятнадцятій.

— Бачиш. Отже, вони не хотіли, щоб ми зустрілися. Ну, й ти був?

— Аяюже. Тільки давай спершу ти.

— Ну, під'їхав я до доту, тільки туди, а мене — за шкірки. Солдат Митя Іванов, знаєш. «Куди, — каже, — знову лізеш. Зовсім здурів, чи що?» Ну, тепер я розумію, що це ж ти, певно, туди переді мною проривавсь, а тоді я здивувався, чого це він «знову» каже. Ну, та не це мене найбільш здивувало, а те, що я ніяк до амбразури дістатися не міг. Самі писали: «Прийди», — і самі ж вартового поставили, не пускають. До речі, на дорозі й мотоцикл стояв, і у кущах, крім Миті Іванова, ще хтось був, чи не той, що мені листа передавав... Я його не бачив, але голос чув. Бо я психонув, думаю, чого мені голову морочите. «Ах так, — на повний голос крикнув. — Не пускаєте, то я додому пішов. Чуєте, додому! Якщо так!» І тут із кущів голос: «Правильно!» Ну, думаю, якщо так — бувайте здоровенькі! — сів на велосипед і поїхав...

— І що — і все? Більше нічого не було?

— Та почекай! Наступного дня пішов я на малювання. Саме заняття гуртка було. Розгорнув свій альбом — а там... лист. Знову Г. П. Г. — «Операція переноситься... не хвилюється... стеж за щоглою біля школи... Коли з'явиться білий прапорець — приходь того дня у Вовчий ліс до доту...»

— І знову о двадцятій нуль-нуль?

— Ага! Ти знаєш, мене аж у жар кинуло. Альбоми наші зберігаються в школі, додому ми їх не забираємо. Після кожного заняття староста збирає і Анатолій Дмитрович замикає їх у шафу. Як міг з'явитися там лист, хоч убий, не збегну. Не інакше, як хтось уночі заліз у школу, підібрав ключа до шафи і підклав. Але ж школа влітку на замку, і баба Маруся там завжди ночує, а вона, ти ж знаєш, яка — муха в неї не пролетить. Просто не знаю.

— Ну, це все дрібниці. Як треба, то й бабу Марусю присплять, і ключа будь-якого підберуть... Це не штука.

— Ну, а в тебе ж що?

— Ну, а в мене... — І я докладно розповів Павлуши про все, що трапилося зі мною: і про лист, і про «експурсію» до військових таборів, і про розмову по телефону.

— Ну, то що ж усе-таки все це означає, як ти гадаєш? — спитав Павлуша, коли я закінчив.

— Я, звісно, точно не знаю, але гадаю, що, мабуть-таки, це пов'язане з військовою справою. Я вже думав: може, щось там у них зіпсувалося у якісь гарматі чи в ракеті, куди дорослий пролізти ніяк не може, і треба хлопчака.

— Хтозна, може... — насупив брови Павлуша. — А чого ж тоді і до тебе, і до мене? І на різний час?

— Хіба я знаю... — знизав я плечима. — Мабуть, хтось із нас основний, а хтось дублер. Знаєш, і в космонавтів так само завжди дублери, і, певне, в таких справах...

— Могло бути, — зіткнув Павлуша. — Виходить, ти основний, а я дублер.

— Чого це!

— Ну, тобі ж на годину раніше призначають.

— Нуй що! Це нічого не означає. Може, саме ти основний! Я чогось думаю, що саме ти! — переконував я його, хоча в душі думав, що основний таки я, бо справді, чого б це дублерові призначали на годинураніше, ніж основному. Так і є, я основний! Але виказувати, що я так думаю, було б і нешляхетно, і нескромно. А Павлуша ж, пам'ятаєте, казав, що я люблю скромність...

— А тепер, після моєї хвороби, то вже напевноти будеш основним! — сказав я ніби для того, щоб заспокоїти Павлуши. І раптом я усвідомив те, що сказав, і аж похолов. А справді! Який же я основний після такої хвороби! Це мене треба заспокоювати, а не його. Негайно треба видужувати! Негайно! Бо і в дублери не втраплю!

Я нервово засовався на ліжку. Hi! Hi! Я таки почиваюся краще. Значно. От і сила в руках з'явилася. Можу вже підтягтися, узвішись за спинку ліжка. А позавчора ж не міг зовсім. Нічого, нічого! Все буде гаразд...

— А ти кому-небудь казав про все це?

— Звичайно, ні.

— Гій не говорив? — Я не хотів називати її імені, але Павлуша зрозумів.

— Та ти що?! — він почервонів.

І я чомусь подумав, що він, мабуть-таки, не знає, що то я оббрязкав Гребенючку грязюкою з ніг до голови (вона не сказала), і раптом згадав таємничу постать у саду Галини Сидорівни того вечора. Я ж нічого Павлуши не казав про того чолов'ягу.

— Слухай, — і тут же почав розповідати. Коли я закінчив, він тільки плечима здвигнув:

— Казна-що робиться у нас тут. Нічого не розбереш...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Від чиого імені ведеться оповідь у третій книжці трилогії? А хто розповідав про пригоди в перших двох повістях?
2. Розкажи, що нового ти дізнався/дізналася з цих розділів про Яву та Павлушу.
3. Поясни, яке враження має спровіти на читача називання хлопчиків по імені та по батькові.
4. Проаналізуї, по-серйозному чи з насмішкою розповідається про Яву та Павлушу на початку I розділу. Чому ти так думаєш?

5. Розкажи, що стало приводом для сварки вірних друзів.
6. Стисло перекажи епізоди повісті, які ілюструють вірну дружбу Яви і Павлушки.
7. Доведи, що трилогія «Тореадори з Васюківки» В. Нестайка — пригодницька повість.
8. Проаналізуї, які важливі питання порушує автор у трилогії (на прикладі прочитаних розділів).
9. Передбач, як можуть, на твою думку, розвиватися у творі події. Прочитай надзвіллі наступні розділи й порівняй текст твору зі своїми припущеннями.

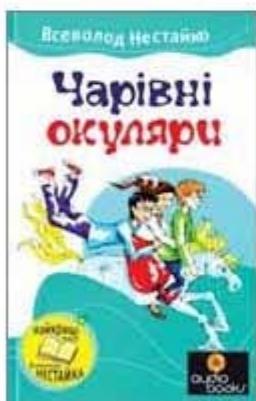
ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

За пам'яткою на с. 236 охарактеризуй Яву або Павлушу (на вибір).

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Напиши листа Яві та Павлуші, у якому повідом про якусь таємницю й попроси її розплутати. Не забудь указати на деталі, які допоможуть розслідувати події. Вклади листа в конверт і підпиши його. У класі обміняйся конвертом з однокласником/однокласницею і напиши пригодницький твір за пропонованими в листі деталями.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Нині дуже популярні комікси — книжки-картинки, у яких авторського тексту небагато, а подію зображують малюнком. Обери **один-два** розділи з твору «Тореадори з Васюківки» та створи на їх основі книжку-картинку. Не забувай свої малюнки супроводжувати найвлучнішими уривками з повісті.

ЯРОСЛАВ СТЕЛЬМАХ (1949 – 2001)

Ярослав Михайлович Стельмах народився 30 листопада 1949 року в Києві в сім'ї відомого українського письменника Михайла Стельмаха. Змалку сприятливе середовище — спілкування з батьками, зустрічі з діячами культури, які бували в домі, — сприяли формуванню вишуканого літературного смаку й зацікавленості літературою. З дитинства захоплювався спортом, займався музикою, вивчав іноземні мови, тому нікого не здивувало, коли після закінчення школи Ярослав вступив до Київського педагогічного інституту іноземних мов. Тривалий час він працював викладачем у Київському державному університеті імені Тараса Шевченка, але потяг до літературної творчості взяв своє: він іде до Москви навчатися на Вищих літературних курсах. Цікавий факт: на курсах ніхто з викладачів навіть не здогадувався, що батьком Ярослава Стельмаха є визначний письменник, лауреат усіх найпочесніших премій Радянського Союзу. Він прагнув, щоб його цінували не за батькові заслуги, а за власний талант. Треба сказати, що Михайло Опанасович не хотів, щоб син професійно займався письменством, і шкодував, коли той облишив викладацьку роботу.

У своїх творах Я. Стельмах порушував «вічні» теми, його п'еси незмінно мали успіх у глядачів. Так, п'есу «Запитай колись у трав» у свій час заявили до постановки одночасно 30 театрів! П'еси «Синій автомобіль», «Драма в учительській», «Привіт, синичко!», сценарії фільмів «Острів любові», «Киценька», «Дияволиця», «Заручини» — ось неповний перелік художніх творів письменника. У 1999 році його визнали кращим драматургом року.

А ще Я. Стельмах писав казки та оповідання для дітей. Вони розповідають про вірну дружбу, пригоди та захопливий світ дитинства.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Розкажи батькам, що тобі запам'яталося з біографії Я. Стельмаха.
2. Назви твори, які написав письменник.
3. Прочитай розділи I, II повісті «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера».

МИТЬКОЗАВР ІЗ ЮРКІВКИ, або ХИМЕРА ЛІСОВОГО ОЗЕРА

(Скорочено)

РОЗДІЛ I

Зоологія і комахи. «Відпустіть нас до бабусі!»

Коли ми склали іспити і п'ятий рік навчання нарешті скінчився, на збори, присвячені цій знаменній події, прийшла і вчителька ботаніки та зоології Ірина Семенівна.

Після того як усі вчителі виказали свої радісні сподівання з приводу нашого успішного навчання і ще кращої поведінки в майбутньому і підбили не для всіх радісні підсумки за цей рік, слово взяла ботанічка:

— Люби дітки! — вона завжди казала «дітки» чи «діточки». — Ви вже учні шостого класу, з чим я вас вітаю і повністю приєднуюсь до тих добрих побажань, які ви щойно почули від присутніх тут педагогів. Хочу вам ще раз нагадати — вчитися в шостому класі де в чому легше, а де в чому й трудніше, ніж у п'ятому. Ми з вами, зокрема, будемо вивчати ботаніку, а згодом і зоологію, перейдемо до глибшого розуміння світу, що оточує вас.

Тут вона помовчала і мрійливо подивилася кудись у стелю. Той, хто не знов нашої ботанічки, міг би подумати, що цілісінськими днями ми тільки сушкили голову над тим, як би під її керівництвом ще глибше зрозуміти навколишній світ. Насправді ж ми мало любили ботаніку, та й не можу сказати, щоб і зоологія вигравала в нашій хлоп'ячій уяві привабливими веселковими барвами.

— Так от, любі діточки, — правила далі ботанічка, — для того, щоб збудити вашу цікавість, щоб продовжити добру традицію наших старших класів, вам треба за літо зібрати колекцію комах.

— Ого, — перебив її Шумило. — Та якщо всі школи візьмуться до цього діла, наступного літа вже не буде чого ловити.

— Невже ти залишишся таким самим і в шостому класі? — запитала вчителька, ніби вона сподівалася на щось інше. — А побоювання твої безпідставні.

— А можна вдвох збирати одну колекцію? — скопився з місця Митько.

— Можна, тільки щоб і видно було, що її робили двоє. Така колекція має бути більшою і кращою. Ти хочеш разом із [Сергієм] Стеценком? Зиркнула на мене.

— Ег ж.

— Чому тобі та колекція муляє? — запитав я Митька, коли йшли додому. — І звідки така зацікавленість?

— А ти не здогадуєшся?

— Ні.

— Ніскілечки?

— Та кажу ж, що не здогадуюсь.

— А тому, що тепер точно відпустять до моєї бабусі!

Треба зазначити, що ми з Митьком давно мріяли поїхати до Юрківки, села, де жила Митькова бабуся.

Не саме село вабило нас, бо чи ж мало чудових сіл на Україні? Кликало нас до себе привільне і незалежне життя. Кликало і вимахувало привітно рукою: «Ну ж бо, сміливіше. Я чекаю на вас!»

— Уявляєш собі, — казав Митько, — Ліс. Кругом ні душі. А в лісі озеро. А на березі курінь. А в курені — ми. А поруч багаття. І казанок із юшкою. Іроби собі, що хочеш. Хоч на голові стій. А кругом ні душі.

— Угу, — і собі облизувався.

— З одного боку пляж, а з другого берег урвиstit травою поріс, кущами. І дерева... А до села кілометрів зо три, якщо не більше. А на багатті казанок із юшкою.

Дорога, мандрівка, навіть зовсім недалека, викликає в нас відчуття якихось близьких, несподіваних і навіть таємничих подій.

А тут ми самі їхали аж куди — цілу ніч поїздом, потім ще треба години півтори автобусом. Це вам не туристський похід на один день, коли разом із класом ідуть майже всі викладачі школи. Це самостійна, якщо хочете, експедиція з науковою метою.

Коли я прокинувся, вже розвидніло. Митько тихенько сопів із правицею в кишені, на столі видзвонювали склянки з чаєм, точніше з-під чаю.

— До речі, — зазирнув до купе провідник, — мені здається, зараз ваша станція, молоді люди.

Я штовхнув Митька і простяг руку по рюкзаку.

РОЗДІЛ II

Знайомство з майбутнім майстром спорту, а також з бабусею, ентузіастом музичної освіти і дідом Трохимом

— А повітря? Відчуваєш? — мабуть, удесяте питав Митько, повернувшись до мене сяюче обличчя.

— Відчуваю, — закашлявсь я, бо автобус, що проїхав повз нас, порснув мені в обличчя хмарою пилюги з-під коліс і кілтуги з вихлопної труби.

— Отож бо, в місті, кхе-кхе, зовсім, кхе-кхе, тъхути, не таке, — вже не так бадьоро продовжував Митько. — От якби ще автобуси не ходили...

— Тоді, пройшовши сорок кілометрів пішки, ти й уваги не звертав би на повітря. Далеко ще?

— А онде бабусина хата, — сказав Митько, набираючи гордої пози: адже тут він почувався до певної міри господарем. У таку позу, мабуть, ставали великі полководці, перш ніж сказати: «А он туди, панове, ми ки-немо кавалерію. Я певен, це буде несподіванка для ворога», — Ти не стомився?

— Хо-го! — пролунав за нашими спинами насмішкуватий голос. — Про яку втому може йти мова! Хіба такі хвацькі й відчайдушні мандрівники стомлюються? Хіба мають вони на це право?

Ми притьом обернулися. Перед нами шкірив зуби хлопець років чотирнадцяти, притримуючи лівою рукою пошарпаний велосипед.

— А яке чудове спорядження! — не вгавав він. — Які сачки! Стережіться, бідні метелики! А рюкзаки? Там, мабуть, харчів не на один місяць. Юні лівінгстони, безперечно, збилися з путі, адже Африка у зовсім протилежному напрямку. Яке щастя для бегемотів і нільських крокодилів! Ви їх усіх переловили б.

— Ну, чого тобі? — насупився Митько.

— Мені нічого. Я думав, це вам буде приємно познайомитись із майстром велосипедного спорту міжнародного класу Василем Трошем. Звичайно, в майбутньому.

— Тобто з тобою? — поцікавивсь я.

— Точно, юначе, я бачу, у вас неабиякий розум. Завжди, знаєте, приємно побалакати з розумною людиною.

— Ну от, коли станеш майстром, ми з тобою і побалакаємо, — пообіцяв я йому. Мені кпини цього типа аж ніяк не сподобалися.

— Ану, ти! — одразу скіпів він. — Ти не дуже кирпу гни. Розумники знайшлися, — анітрохи не бентежачись, заперечив хлопець своє попереднє твердження.

Він скочив на свій велосипед і за мить здимів, мов і не було.

— Неприємний суб'єкт, — поділився враженням про наше нове знайомство Митько.

Я заперечувати не став,

— Стривай, стривай, — наморщив лоба Митько. — Ось бабусина хата, а оце... Та ні... але ж, мабуть, таки так. Ну й дивак... Хоча...

Звісно, ця словесна плутаниця нічого мені не пояснила, і я вже смікнув друга за рукав курточки, коли почув: «Митю, Митюнью», — і побачив, як старенька, оглядненька жінка із цебром у руці кинулась од клуні нам навстріч.

— Бабуню!

— Онучку!

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Коли й де відбуваються події, змальовані у творі?
2. Розкажи, що тобі стало відомо на початку повісті про героя-оповідача.
3. Яке завдання отримали учні на літні канікули?
4. Поясни, як ставився Сергій до вчительки біології та до предмета, яко-го вона навчала. Знайди та прочитай у тексті слова, які підтверджують твою думку.
5. Якщо друзі «мало любили ботаніку», то чому вони так зацікавилися завданням Ірини Семенівни? Аргументуй свою відповідь цитатою.
6. Розкажи про зустріч друзів із Василем Трошем.
7. Перечитай Василеві репліки. Зверни увагу на слова і вирази, які він добирає. Подумай, з якою інтонацією він розмовляв із Сергієм і Митьком.
8. Поясни, чи були у Василя підстави так розмовляти з гостями з міста. Чому, на твою думку, він так учинив?
9. Як характеризують Василя Троша його слова? Що про хлопця думають Сергій і Митько? Що про нього думаєш ти?
10. Як ти думаєш, чи зустрінуться хлопці протягом твору колись іще? Передбач, як можуть далі розгорнатися події.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Шкірити зуби — сміятися.

Керлу гнути — гордовито триматися, бути чванливим, гонористим; зазнаватися.

Вибери із запропонованих варіантів лексичне значення, яке відповідає слову **кинути** в реченні *У таку позу, мабуть, ставали великі полководці, перш ніж сказати: «А он туди, панове, ми кинемо кавалерію».*

1. Покласти що-небудь недбалим, різким рухом з гуркотом, бухнути.
2. Виrushаючи кудесь, не брати з собою кого-, що-небудь, лишати.
3. Примушувати змінити місце роботи, навчання, переміщувати.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Претъмт — дуже швидко, миттево.

Лівінгстони — від прізвища Девіда Лівінгстона, знаменитого дослідника Африки.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Прочитай уривок, у якому друзі мріяли, як вони проведуть канікули в бабусі в селі. Намалюй, як ти уявляєш цей куточек природи, і разом з однокласниками влаштуй виставку робіт.
2. Склади й запиши в зошит план до I і II розділів повісті. За ним перекажи ці частини твору.

РОЗДІЛ III

Озеро

І ось уже ми йдемо, навантажені рюкзаками з іжею й усякою всячиною, туди, де за річкою шумить верховіття, де голубінь неба заглядає в синь лісового озера, де птахи радіють погожій дніні, куди вабить нас вільне життя.

— Зараз беремо праворуч, — хвилин за двадцять мовив Митько, — і стежечкою до самісінського озера.

Тільки-но ми звернули, як навстріч, прямо на нас, із-за дерев вихопився велосипед, і хлопець, що сидів на ньому, гукнув знайомим насмішкуватим голосом:

— Гей, мухолови, з дороги!

Ще навіть не зметикувавши, що воно й до чого, ми швидко відскочили вбік і лише устигли побачити, як промайнула мимо спортивна Василева майка.

— А щоб тобі колесо відпало! — кинув я вслід. — Ну, чого він причепився до нас, Митю?

— А, — махнув він рукою. — Мало дурнів? Не зважай!

Проте настірі таки підупав, і решту путі ми йшли мовчкі. Зате коло озера... Хіба можна лишатися в поганому настрої через якогось там пришелепка, коли бачиш перед собою мрію якщо не сказати всього життя, то принаймні трьох останніх місяців?

Неподалік, на пагорбі, видніла якась безформна купа. Ми кинулись уперед.

— Та це ж курінь був! — перший здогадавсь Митько. — Ось і двері, — вказав на дві прихилені одна до одної палиці. — А от поруч і місце для вогнища розчищене.

— А сіна скільки! — радів я. — Та ж цей курінь відремонтувати — раз плюнути. І місцинка яка зручна.

Ми взялися до роботи, і за годину ніхто й не повірив би, що на місці нашого незрівнянного щодо зручності й природно-кліматичних умов куреня ще вранці було казна-що.

РОЗДІЛ IV

Таємничий і, бр-р-р-р, — який страшний. Хороший хлопець. Нервові можуть далі не читати

Ми приходили до озера щодня. Набирали харчів, дорогою ганялисісь із сачками за всякими мушками та один за одним. Біля озера вилежувалися на сонці і купались у теплій воді. Митько весь час примушував мене вдихати повітря і казав: «Таке життя дуже корисне для здоров'я. Тут навіть автобусів немає». Я з ним погоджувався.

Але одного ранку відбулася подія, яка трохи змінила і наше життя, і наші подальші плани. Коли ми, як завжди, з галасом вискочили з-за дерев на берег, то побачили: в нашему озері купається якийсь хлопець. Нам це одразу не сподобалось, бо в ньому ми відзначали свого знайомого, майбутнього майстра спорту.

— Принесло ж сюди цього велосипедиста, — буркнув Митько. Але той, уздрівши нас, хутко виліз на берег і весело загукав:

— Привіт дослідникам! І вам покупатися скортіло? Ех, водичка, що треба! Це вам не річка!

— Добрий день, — озвались ми трохи спантеличено, бо наші з ним останні зустрічі не дуже схилили до дружньої розмови.

— Та чого ви такі набурмосені обое? Ще й досі сердитесь? А ви, я бачу, серйозно захопилися відловом комах. Ну що ж, заради миру — ось вам од мене подарунок, — він витяг з кишені штанів жовтий прозорий камінець. — Дивіться!

Ми з Митьком захоплено схилилися над Василевою долонею.

— Ух ти, це що?

— Не пізнаєте? Бурштин. Он бачите, ще й муха в ньому якась.

Справді, у жовтогарячому злитку застигла навіки маленька комаха.

— Ви знаєте, що таке бурштин? — вів далі Василь. — Це смола дерев, що пролежала в землі мільйони років і закам'яніла. От у Прибалтиці її повно, а в нас рідко трапляється. Так що ця знахідка — велика цінність.

— Ти що, її тут знайшов? — не повірив я.

— А де ж, по-твоєму? От у цьому озері. Хотів було у краєзнавчий музей здати, та передумав. Хай уже вам буде. Ви ж комах колекціонуете.

— У цьому озері? — і собі здивувався Митько. — Отут?

— А що ви думаете? Тут і не таке зустрінеш... — Василь кинув на нас загадковий погляд і замовк.

— Що? — спитали ми в один голос.

— Та навіть і не знаю, чи казати вам... — Він знову помовчав. — Ну гаразд. Ви, бачу, люди мислячі й серйозні.

Ми затамували подих. Що ж то він повідає нам, цей дивний хлопець?

— Просто хочу вас застерегти. Адже ви, здається, як і я, полюбили це місце.

«І звідки йому відомо?» — подумав я.

— Ви вмієте зберігати таємниці? — він суворо звів брови.

— Могила, — мерщій вигукнувся Митько.

— Щоб я мамуй тата не бачив, — пробелькотів і я десь почуту клятву.

— Ну так от, хлопці. Озеро це незвичайне.

— Незвичайне? — пошепки повторили ми.

— Еге ж. Поганий поголос ходить про нього. Ви помітили, що сюди з села ніхто й не потикається?

— Помітили, — ствердив я.

— Так далекож, — озвавсь Митько. — Не кожному й охота телющитись.

— Мо, й далеко. Але справа зовсім не в цьому. А в тому, що бояться.

— Бояться?!

— Еге ж. Звичайно, якщо кого спитаєш, так тобі й скажуть: мовляв, далеко, краще в річці купатись. А насправді, всі аж тремтять, коли дово-диться отут у воду лізти.

— Але чому ж, чому?

— А тому, що в озері... — він стишив голос, — хтось живе.

Ми здригнулись.

— Авжеж, — вів Василь далі. — По ночах, правда, нечасто, виє страшно і зітхає «о-о-о-ох», аж мороз по шкірі. Сам чув. А вдень не вилазить. А може, вилазить, та ніхто не бачив. Он там берег травою поріс, а коло нас пісок. Минулого року пастухи тут корів напували. Аж чують — телятко так жалібно мукнуло. Вони туди, а зателятком тільки завирувало. І на піску сліди здоровенних лап, мов од крокодила.

— Та що ти!

— Точно! Але це ще не все. Ходімте зі мною.

Ми наблизились до кількох сосен, що в цьому місці росли біля самої води.

— Дивіться!

На стовбурах видніли глибокі подряпини, кореневища двох-трьох дерев були підриті, луска від кори вкривала землю. Заніміло спозиралі ми цю картину.

— От і подумайте, хто б це міг бути. Ви знаєте що-небудь про Лох-Несс?

— Та щось таке чули...

— Це озеро в Шотландії. І живе там дивна і здоровенна тварина, от приблизно... Та не робитиму припущені. Це ще не доведено. Ну, а тепер пробачайте, мені час. Бувайте! Ще побачимось. У мене тренування. За графіком.

— Що ти на це скажеш? — запитав Митько, коли Василь уже зник з-перед очей.

— Та хто його знає, може, це все неправда. Якось не віриться...

РОЗДІЛ V

Великий зоолог

Ми вирішили по черзі вартувати, щоб чудовисько зненацька не напало на нас, чихоча б не прогавити його, якщо воно здумає вилізти з води.

Бранці, прокинувшись, ми побігли до озера вмитись. І тут Митько став, мов укопаний, а я з розгону наштовхнувся на нього.

— Дивись, — тихо сказав він мені.

На вогкому піску коло самої води хижко вимальовувались відбитки здоровенних і страшних лап.

— Як у крокодила, — визначив я, нервово озираючись на озеро.

— Значить, не збрехав, — хріпко додав Митько. Це дало поштовх до роботи Митьковому мозкові.

— Сергію, — почув я увечері того ж таки дня. Ночували ми вже в селі.

— Чого тобі?

— Ти знаєш, що я придумав? Треба нам книжки взяти в бібліотеці.

— Правильно, підемо завтра наберемо — фантастику яку-небудь...

— Та ні, Сергію, я не про те. Книжки із зоології.

— Зоології? Ти що, здурів? Мало тобі колекції, мало тобі ботаніки, мало тобі нашої вчительки? Забув, як ти сам з її уроків тікав?

— Так то ж ботаніка.

— А зоологія, по-твоєму, краща? Я одного разу поглянув у підручник — там якісь кишковорожнинні, гадюки — бридота одна!

— Отти не розумієш...

— Не хочу я такого й розуміти, — урвав я Митька. — Маєш бажання, то й читай собі, скільки влізе. Станеш великим зоологом, будеш казати: «Любі діточки, бачите цього павучка?» — засміявся я, згадавши нашу ботанічку.

— Якби ти дав мені договорити, то й сам менше дурниць намолов би зараз.

— Ну, кажи, кажи, — поблажливо дозволив я.

— Ти думаєш, зоологія — це самі павучки і оці от, як іх, кишковопусті?

— Порожнинні, — поправив я його. — Одна назва чого варта.

— От-от. Так, до твого відома, зоологія — наука про весь тваринний світ. Отже, в ній ми обов'язково знайдемо щось підходяще і для нас, цебто про те, що живе в цьому озері.

РОЗДІЛ VI,

який проливає світло на наших пращурів і ще на дещо

Ну й Митько! Ото життя пішло в нас!

Удень ми тільки й сиділи над книжками, сперечались, робили різноманітні припущення і бігали до бібліотеки, а надвечір рушали до нашого озера.

Митько склав декілька таблиць і заучував їх напам'ять, хоча першої ліпшої хвилини можна було в них заглянути.

— Ти знаєш, що я придумав? Назвати оцього от, — показав на озеро, — котрий отут живе, Митькозавром. На твою честь.

— От здорово! — зашарівсь Митько. Але тут же запитав: — А чому саме на мою? Адже ми з тобою разом, гм... працюємо.

— Але ж головний у нашій експедиції — ти.

— Е, ні, я не згоден. Хай буде... Хай буде, скажімо, митькозавр Степченка із Юрківки. Ой, дивись...

За три кроки від нас лежало безладно кілька воронячих пір'їн, і біля самої води знову чітко вирізьблялись на піску таємничі сліди.

— А вранці їх не було, — згадав я. — Отже, воно вилазило вдень.

— Та ще й ворону зжерло, — підхопив Митько.

ПОМИРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, чи здійснилися мрії Митька й Сергія, коли вони приїхали до бабусі в село. Які саме?
2. Прочитай у III розділі про зустріч друзів із Василем. Які слова добирає Василь, звертаючись до хлопців? Чи змінилося його ставлення до Митька й Сергія?
3. Дурень, пришелепко, причепився, — сказали друзі про Василя. Поясни, який із цих слів можна зробити висновок про його ставлення до хлопця. Чому вони так сприймали Троша?
4. Перекажи, про що в IV розділі друзі довідалися від Василя.
5. Добери **не менше трьох** доказів, які наводить Василь Трош, щоб перевинати Митька й Сергія в існуванні в річці страховиська.
6. Чи не здається тобі дивним, що Василь став таким привітним до хлопців? Чи є в цій частині твору пояснення такої зміни в його поведінці?
7. Чому Митько та Сергій повірили Василеві, адже вони його добре не знали? Відповідь знайди й прочитай у попередній частині повісті.
8. Поясни, що змусило друзів вивчати книжки із зоології. Відповідаючи, цитуй уривок із твору.
9. Із прочитаних розділів поясни, чому повість має саме таку назву.
10. Як характеризують Митька та Сергія їхні вчинки? Що про них думає Василь Трош? А що про них думаєш ти?
11. Виразно прочитай **пейзажі**. Поясни, яку роль вони відіграють у творі.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. Головний герой розповідає: *прямо на нас, із-за дерев вихопивсь велосипед*. До слова **вихопитися** добери синоніми з таких речень:
 - Із кущів хутко вибігають козаки (С. Васильченко).

- Левко охопив шапку й вилетів з хати (М. Стельмах).
- Люди й коні вискачували з табору, неначе з пожежі (І. Нечуй-Левицький).
- Гусейн кулею винісся з хати (О. Досвітній).

- 2.** Прочитай речення: Принесло ж сюди цього велосипедиста, — буркнув Митько. Вибери із запропонованих варіантів пояснення, яке відповідає лексичному значенню слова **принесло**:
1. Доводити до чийогось відома, повідомляти.
 2. Несучи когось, щось, доставити куди-небудь.
 3. Про вітер, течію: привіяти, пригнати.
 4. Бути причиною появи чого-небудь, спричиняти.

- 3.** Тягнути — іти, простувати, прямувати, крокувати, пливти, виступати, шурувати, чимчикувати, теліпатися, таскатися, тарабанитися. Поясни відтінки значень синонімів. Визнач, які з них можна вживати тільки в розмовному стилі. Із **двома** (на вибір) склади речення.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Уздріти — побачити.
Набурмісений — насуплений.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Перекажи III — VI розділи двічі: перший раз — стисло (3–4 речення), другий — детально.
2. Передбач, як розгортаються події в наступних розділах повісті. Прочитай закінчення повісті.

РОЗДІЛ VII

Операція «Курка» провалюється разом із дідом Трохимом

— Ну що, Митю, може, вистачить? — я стояв по пояс у щойно виритій ямі і витираю чоло.

— Та де там вистачить. Йому звідси вилізти — все одно, що тъху! До речі, оті варани, що я тобі казав, вони навіть на нижні гілки дерев залазять і хапають мавп.

— Нічого собі новину ти приберіг, — пошулився я. — Заспокоїв. Що ж нам тепер, десь у верховітті жити? Гніздо собі, може, звити чи дупло видовбать?

— Та він на людей побоїться...

— Побоїться! Бачив, лапища які. Та йому людину ковтнути, що собаці гавкнуть. А до нас хто в курені жив? — промайнув у мене жахливий здогад.

— Звідки я знаю. Може, турист який.

— А де ж він тепер?

— Де! Додому поїхав!

— Додому! А може, — важко сковтнув я, — воно з'їло його?

— З'їло? — злякавсь Митько. — Що це ти верзеш? Хто тобі сказав? Невже, думаєш, і справді... А що, — опустивсь на землю. — Може, й так...

Роботу закінчили аж надвечір, бо Митько наполіг, щоб вибрану землю однести геть, «інакше в он о здогадається, що раз є купа землі, мусить бути і яма».

Тим часом споночіло. Ми намостилися одеколоном «Гвоздика» і лягли в курені, вистромивши голови назовні.

— Швидше б ми його побачили, — мовив Митько, — а то прив'язані до цього куреня, як та курка до дерева.

— Скоріше б воно вже вилазило.

РОЗДІЛ IX

Таємниця лісового озера

Ми, як і раніше, сиділи за книжками, доводили один одному свою точку зору й майже щодня ночували в курені.

Митькова бабуся не могла нами нахвалитися.

— Ну й онучки ж у мене, — казала вона. — Тихі, сумирні, слухняні, посидючі. А книжки як люблять! Чого батьки на них жаліються — не розумію.

— Жах, — сказав якось Митько. — Якби наша Ірина Семенівна знала, як ми тут зурбимо її предмет, вона, мабуть, на три роки вперед поставила б нам «відмінно». Ну ніколи не міг би подумати, що замість літнього відповіччика ми влаштуємо собі ще одну чверть.

Адні минали.

Час було збиратися додому.

— А що, якби ми його справді побачили? — якось запитав я. Ми сиділи біля нашого куреня і дивились, як ніч спадає на ліс.

— Треба було б спробувати спіймати, — рішуче відповів Митько.

— Скоріше воно тебе спіймає.

— Тоді хоча б сфотографувати.

— Це я вже чув. А потім?

— Потім здати фотографію до Академії наук із описом усіх наших пригод. Класифікувати його за фотографією — це неважко. Оце було б відкриття! Адже не кожен день ловлять тварин, яких вважають давно вимерлими. Подумай тільки, вимерлими десятки мільйонів років тому. Уявляєш, вмикає наша Семенівна радіо, а там: «Урядове повідомлення: учні шостого «Б» класу середньої школи міста Києва Дмитро Омельчук і Сергій Стеценко в результаті тривалого пошуку...» Якщо через одну латимерію свого часу такий галас зчинили, то що вже казати про нашого, — він ледь порожевів, — Митьковазавра. Може, ще й по медалі...

— Тихше, Сергію, — почув я шепті друга. — Здається, там он... Диви...

Я мерещій обернувсь і теж вловив якийсь неясний рух. Коло самої води.

— Хапай ліхтарик, — зашепотів Митько, — тільки не вмикай, щоб не побачив світла. За мною!

Ми бігли, напевно, розуміючи, що доля подарувала нам ще одну надію на розкриття таємниці. До кущів, за якими починається вже береговий пісок, повзли. Від води долинув неголосний плюскіт.

— Чуєш? — повернувшись Митько до мене.

Я лише схитнув головою. Незрозуміла млість охопила враз усе тіло. Невже оце зараз ми побачимо жителя лісового озера?

— Апарат! Фотоапарат забув! — простогнав Митько. — Ах я ж розсява!

— Все одне в темряві знімка невийшло б, — кинув я, підводячи голову. Великий півкруглий предмет неквапом віддалявся від берега.

— Значить, так: вискачуємо на рівній наводимо ліхтарики.

— Може, голосно крикнути, щоб воно злякалось?

— Еге, воно злякається та як кинеться на нас!..

— А якщо я справді кинеться?

— Ноги є? Отож-бо! А зараз приготувались... Давай!

На слабких ногах виваливсь я із кущів, натис на кнопку ліхтарика й за-вмер. Від здивування, несподіванки, переляку, не знаю від чого. Скоріш за все, од усього разом. Так, я був готовий, здавалося, стріти в нашему озері що завгодно, але те, що я побачив, перевершило найхимернішу уяву.

Водою пливло щось надзвичайне, неймовірне і дуже доісторичне. Це я зрозумів одразу. На поверхні видніла лише голова, але що то була за голова! О! Яка то була голова! Здоровецька, уся всипана шипами, темно-зелена, лисучая й бридка. Ось потвора повернулася до нас, і блимнули червонясто два великі ока. Між ними стирчав хижий ріг.

З напіврозкритої паці виглядали гострені білі зуби.

Враз схотілося мені опинитися десь далеко-далеко — в селі чи й у самому Києві, і я мимохіт позадкував до кущів, з-за яких так необачно вискочив секунду тому.

— У-у-у-у! — люто завила мордяка і стала наблизатись.

Я дививсь на цю химеру, мов загіпнотизований, і не вірив власним очам.

— Тікаймо, Митю, — врешті здобувсь я на слово. — Тікаймо!

І ми вже були кинулись бігти, коли це Митько вкляк на місці.

— Hi! — мовив він, важко переводячи дух. — Hi! Крім нас же ніхто його не бачив... Я не побіжу! Щоб потім розказати!.. Яке воно...

— У-у-у-у! — ревонуло страхіття ще раз.

— А! Лякати! То ти наслякати! — несподівано заверещав неприродно тонким голосом Митько і, окинувши поглядом берег, вхопив каменюку і пожбурив нею в оту голову.

І хоч він не поцілив, проте чудиську такий гостинець не сподобався. Воно спинилося, а тоді, не зводячи з нас очей, стало віддалятися.

— Ага! Не смакує! Не смакує! — верещав Митько. — То ось іще! І ще!

Четвертим чи п'ятим каменем він таки влучив у голову. Щось у ній голосно тріснуло, і... ми побачили, що ріг, отой страшний ріг, який стирчав між очей, зламався.

— А-а-х-х! — тільки й мовив я. — Оце удар!

Із тварюкою в цей час діялося щось дивне. Вона смикнулась в один бік, у другий і пішла під воду.

— Втекла! Втекла! — радо підстрибнув я.

Проте вода там, де зник Митькозавр, хлюпала й булькала, і ми зрозуміли: звір лише пірнув. Ось голова його знов з'явилася на поверхні і раптом людським голосом загорлала:

— Рятуйте! Рятуйте! Тону!

— Господи! — прошепотів я. — Воно полюдськи балакає!

— Рятуйте, хлопці! — зарепетувала голова і зникла під водою. Проте за мить знову вигулькунула. — Ряту!, Це я, Василь!..

— Василь? — безтямно глянув я на друга, проте одразу ж здогадався: — Воно його проковтнуло! Живого!

І тут я побачив, що Митько підбіг до води.

— Куди ти? — зойкнув я. — Воно ж і тебе...

— Ти що, не зрозумів іще? — сердито гукнув він. — Це отой велосипедист. Присвіти-но мені, — і кинувся в озеро.

Я примостилих ліхтарика так, щоб промінь його висвітлював арену подій, і теж шугонув слідом і поглиб.

Вода попереду аж клекотіла.

— Ой, помру!.. Поможіть! Я більше не буду! — захлинався один голос. І тут же йому вторував Митьків:

— Та не хапай! Не хапай за шию! Кому кажу! Стягай з нього це опудало, — закричав Митько мені, — бо втоне. Знизу підважуй!

Я вхопившися обіруч за ту страхітливу голову — під пальцями відчув цупку тканину, — проте звільнити Василя ніяк не міг. Тоді я піддів рукою знизу і, намацавши якийсь пасок, що стало сили рвонув за нього. Пасок відірвався, і опудало потвори легко одлетіло геть. А втім, це вже було ніяке не опудало — зіжмаканий фарбований брезент і потрощено паліччя каркаса. Дерев'яні шипи повідлітали, зуби відклейлись.

То вже було ніщо — мотлох, сміття.

Тим часом ми мало-помалу наблизалися до берега. Ось ноги мої вже торкнулися ґрунту, і ми з Митьком під пахви витягли Василя на сухе.

Схлипуючи, він повалився на пісок і очманіло поводив туди-сюди безтямними очима.

— Догрався? — мовив Митько, схрестивши на грудях руки. — Пустунчик!

Василь щось белькотів, раз у раз пускаючи з рота фонтанчики. Видно, він здорово наковтався води.

— Ря-ря-ряту-уйте! — проквилів зрештою перше розбріливе слово.

— Та вже ж урятували, — відповів я. — Чи тебе ще в село віднести?

— Ні-і, в с-е-ело не треба, — цокотів той досить жваво зубами. — Я с-сам.

— Ну і чого ж ти домігся цим маскарадом? — спитав Митько.

— Я хотів вас налякати, — схлипнув Василь, — та в ременях заплутався.

— Ха! Налякати! — гордо мовив я. — Ми не з лякливих, правда, Митю?

— Еге, не з лякливих, — протягнув Василь. Він ішле не зовсім оговтався.

— А каністри хто злякався?

— Якої каністри?

— І слідів.

— Та яких слідів? — насторожився я.

— Дивіться яких! — він важко відліз навкарачках у бік, понишпорив у темряві, повернувся з якоюсь дерев'янкою і з розмаху вдарив об пісок. — О! О!

Всюди, де опускалася та дерев'янка, з'являлися сліди, такі знайомі сліди Митькозавра.

— То це ти? Це ти ставив оті сліди? — скрикнув я, дивлячись, як під ударами дерев'янки гине наша мрія про велике відкриття.

— А хто ж, по-вашому? Звичайно, я. Вирізав із корча оцей от слід і ставив час від часу. А ви й повірили, дурні голови! І бурштин вам подаував, — у сестри з намиста зняв. Та то і не бурштин зовсім... І дерева граблями подряпав, і вороняче пір'я поклав. І в тромбон дудів. А бульбашки пам'ятаєте? Так то я прив'язав до дірявої каністри каменюку і пожбурив у воду. От вона й булькала. Сам я тоді в кущах сидів і од сміху помирав. «За ногу вхопить!» Хто? Каністра за ногу? Ха! А вони щось там шукають, до бібліотеки бігають...

Легка тінь нашого Митькозавра змигнула востаннє перед моїми очима і зникла назавжди.

Василь закашлявся і знов пустив ротом фонтанчик.

— А здорово я вас, га, у дурні пошив? А ви й клюнули.

— Ахти ж... Ахти ж брахіцефал, — засичав я, підступаючи до нього. — Ахти ж виплодок нещасний. То ти нас дурити здумав! Ану, Митю, давай-но виб'ємо йому бубни!

— Та кинь, Сергію, — озвався Митько. — Давай краще подякуємо йому, — мовив раптом.

— Подякуємо? — дурнувато гигикнув Василь. — За що подякуєте?

— Так от, Васю, ми тобі вдячні, Васю, за те, Васю, що ти влаштував нам такі чудові канікули. Ми, Васю, відкрили для себе такий світ, якого

тобі, Васю, і не снилося. Ти сказав, що пошив нас у дурні. Ти, Васю, коли хочеш знати, сам себе пошив у дурні.

— Но-но, легше там, — озвавсь Василь. Він уже трохи оговтавсь, і видно було, як допекли й дошкутили йому Митькові слова.

— От за це й спасибі тобі, Васю, — не звернувши уваги на цей застежливий вигук, закінчив Митько. — Ходімо, Сергію.

Іми пішли. А Василь лишився на піску — мокрий і жалюгідний.

Ніхто з нас не зронив і слова, та чи й була в них, у словах, якась потреба? Ось-ось уже мав спалахнути обрій там, де сходить сонце. Я крокував поруч із Митьком і думав: «Як здорово минув у нас цей місяць».

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

- Поділся враженнями з однокласником/однокласницею щодо свого передбачення кінцівки твору. Наскільки точними вони були?
- Поясни, як автору вдалося досягти несподіваного ефекту в кінці твору.
- Поясни, навіщо Василь вигадав історію про чудовисько.
- У IV розділі автор залишив **три** підказки, які вказують на те, що Трош обманює друзів. Знайди й назви їх.
- Сторінку зошита поділи навпіл. У лівій частині запиши деталі опису чудовиська, яке постало в уяві друзів, у праву — «тварини», яка пливла озером і була втіленням фантазії Василя Троша. Порівняй ці два описи. Зроби висновок, чи збігалося уявлення хлопчиків про таємничих прадавніх тварин.
- Чи пошкодували друзі, що їх обмануто? Знайди й прочитай цей епізод у творі.
- На початку та наприкінці повісті Василь Трош викликав у Митька й Сергія різні почуття. Опиши їх. Поясни, чому змінилося їхнє ставлення до спортсмена.
- Розкажи, щоти дізнався/дізналася про Митька і Сергія як про людей.
- Назви реальні (звичайні) та пригодницькі події в повісті.
- Чому, на твою думку, автор так назвав твір?
- Поясни, що автор хотів сказати своїм твором.
- Як ти ставишся до персонажів повісті? Свою відповідь обґрунтуй.
- А як автор ставиться до героїв? На підставі яких елементів повісті ти робиш такий висновок?
- Уяви, що змінилося б, якби Митько та Сергій критично поставилися до повідомлення Василя про чудовисько в озері. Стисло (2–3 реченнями) розкажи про такий можливий розвиток подій.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Охарактеризуй образ Сергія або Митька (на вибір). Скористайся пам'яткою на с. 236.

ЛЕСЯ
ВОРОНИНА
(Народилася 1955 р.)

Народилася я в Києві, українська мова рідна від народження. Назвали Лесею (на честь Лесі Українки), та в паспортному столі не захотіли записувати, сказали: «Таково імені нету», а Леся, мовляв, — похідне від Лариси або Олександри, тож мама записала мене Оленою. Та я все життя — Леся. Мама моя була перекладачем художніх творів, тато — із письменницької родини, художник-оформлювач, дуже любив книжки, як і мама. Тож книжки для мене були щілим світом — вони мене виховували, і вдома їх мали дуже багато.

Зрозуміло, що рано почала читати. І сама дуже швидко почала вигадувати різні історії. Мої однокласники страшенно любили слухати ті кумедні побрехеньки. А ще я вміла досить точно копіювати й пародіювати інших, вигадувала різні сценки. Та хоча зростала в літературному середовищі, письменники здавалися мені якимись особливими, унікальними — куди вже мені до тих небожителів?! Але все одно писати почала рано (для себе, десь у першому класі).

У дитинстві обожнювала фантастику, «ковтала» книжки, не могла без них жити. Пам'ятаю, як із батьком читали книжки Марка Твена, Діккенса, Стівенсона, Сетона-Томпсона, Жуля Верна, українську класику, як разом журилися й сміялися. Тоді взагалі було страшенно модно — ЧИТАТИ! Передавали книжки одне одному, наче справжній скарб. Аджеталановита книжка змушує замислитися, прищеплює гарний смак, виробляє певний світогляд, формує шкалу життєвих цінностей.

— Чи сприймають діти іронію? Навіть не кожен дорослий здається на це!

— Сприймають, і основне — хочуть читати такі речі! Моїм головним завданням було, щоб діти читали українською — навіть ті хлопчики та дівчатка, які на щодень спілкуються російською.

Якось у журналі «Книжник-ревю» з'явилася міні-рецензія десятирічного хлопчика, який писав: «Я почав читати «Супер-агента 000» Лесі Воронині вранці і за цілий день не сів грatisя за комп’ютер... Мама сказала: ця книжка дуже хороша, бо вона відірвала тебе від комп’ютеру!». Як я тоді сміялася — отже, я перемогла комп’ютерну гру! А ще мені хотілося, щоб мої малі читачі зрозуміли: здоровезні кулаки і залізобетонні щелепи — не завжди запорука перемоги. І що сміх — це могутня зброя.

СЮЖЕТ

Ти вже прочитав/прочитала багато творів, у яких автор розповідає про якісь події. В епічних, драматичних, ліро-епічних творах протягом усього твору розгортається дія, розвиваються характери персонажів, розкриваються їхні взаємини. Система подій у літературному творі, через які письменник розкриває характери персонажів і весь зміст твору, називається **сюжетом**. Сюжетом часто називають розвиток подій у творі. Сюжет складається із таких частин:

Експозиція — частина твору, у якій читач знайомиться з місцем і часом дії та дізнається про головних персонажів (хто вони такі, їхні портрети, наміри тощо).

Зав'язка — це подія, під час якої відбувається зіткнення персонажів із протилежними поглядами, інтересами. Під час зав'язки зароджується конфлікт. Конфлікт у літературному творі — це зіткнення протилежних інтересів і поглядів персонажів, напруження й крайнє загострення суперечностей.

Розвиток дії — розгортання подій, що випливають із зав'язки. У розвитку дії читач спостерігає за життям, стосунками та розкриттям характерів персонажів.

Кульмінація — подія, що є моментом найвищого напруження у творі.

Розв'язка — подія, у якій вичерпується, розв'язується конфлікт.

Розгортання сюжету можна представити у вигляді схеми:

Наприклад, у повісті «Митькозавріз Юрківки, або Химера лісового озера» Ярослава Стельмаха розповідається про пригоди шестикласників Митька та Сергія під час літніх канікул.

Експозицією твору є розповідь про класні збори, на яких учителька біології дала учням на літо завдання із зоології. У цій частині ти дізнаєшся про те, хто такі Митько та Сергій, де вони живуть і навчаються, чому вони хочуть поїхати до бабусі.

Зав'язкою є подія, коли друзі зустрічаються в селі з Василем Трошем. У цьому епізоді зароджується конфлікт: Василь вважає, що справжні хлопці повинні займатися спортом, а не ловити комах. Митькові та Сергію не подобається Василь своєю зверхністю і зазнайкуватистю.

Усі наступні події у творі загострюють конфлікт між хлопцями (зустріч Митька та Сергія з Василем на озері, розповідь Троша про чудовисько). Під час розвитку дії повніше розкриваються характери Митька та Сергія.

Найнапруженішою подією, тобто кульмінацією, є епізод, коли Василь під виглядом чудовиська налякав хлопців.

Коли друзі побачили, що чудовисько розпалося, і дізналися, що його зробив Василь, напруження спадає. У цій частині персонажі з'ясовують між собою стосунки і настає розв'язка повісті.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Розкажи, яку роль відігравала книжка в житті Лесі Воронині.
2. Поясни, яке завдання ставить перед собою письменниця.
3. Розкажи про сюжет у творі та назви його елементи.
4. Визнач в оповіданні «Фед'ко-халамидник» В. Винниченка елементи сюжету.

ТАЄМНЕ ТОВАРИСТВО БОЯГУЗІВ, або ЗАСІВ ВІД ПЕРЕЛЯКУ № 9 (Скорочено)

РОЗДІЛ I

Кактус показує колючки

Я обережно визирнув з-за рогу будинку й одразу ж відсахнувся: біля моого під'їзду стояв Кактус. На жаль, з Кактусом, якого насправді звуть Сашко Смік, я знайомий майже від народження — ми живемо у сусідніх квартирах. Мама каже, що битися ми з ним почали, ще лежачи у візочках.

Досить було залишити наші колясочки поруч, як ми відразу ж намагалися видерти одне в одного іграшки й билися пляшечками з молочною сумішшю. Не знаю, з чого почалася наша ворожнеча, але скільки себе пам'ятаю, кожна наша зустріч закінчувалася якщо не бійкою, то штурханами.

Я до цього давно звик і ставився просто, — як до неминучого лиха. Ми з Сашком завжди були однакові на зріст і сили в нас були рівні. Але після літніх канікул я побачив Кактуса й просто остановів. Розумієте, раніше Сашко був невеличкий і худий, волосся в нього стирчало на всі боки, як колючки в кактуса — через це його так і прозвали: Кактусом. А тепер він став схожий на гібрид жирафа з орангутангом. Тобто виріс одразу на дві голови й накачав м'язи, як у Шварценег'єра! І перша ж наша сутичка скінчилася тим, що я зрозумів: ось що відчувають альпіністи, потрапивши під гірську лавину!

Після цього я почав виходити з дому, як шпигуни у старих фільмах: положив озираючись, а потім біг до школи прохідними дворами. А коли все ж стикався десять із Сашком ніс до носа, то просто тікав, як звичайний боягуз. А Кактус реготав мені в спину і кричав:

— Підійди-но до мене, дитинко! Зараз як дам боляче!

Ось і зараз Кактус мене помітив, ошкірився і почав підманювати пальцем. При цьому він ще й приказував:

— Киць-киць, не бійся, я тебе трохи поб'ю, по-сусідськи, — і було видно, що зайди до під'їзду мені так і не пощастиТЬ.

Я відчув, що втягаю голову в плечі, як черепаха, яка помітила небезпеку й намагається сковатися у панцир, і щодуху побіг геть, подалі від Сашка і від його нахабного переможного реготу. По ногах мене бив футляр від скрипки: я саме повертаєсь з уроку музики і це, здається, смішило Сашка найдужче. Адже він дражнив мене Поганським Паганіні ще відтоді, як уперше побачив зі скрипкою. Хоча справжнє мое ім'я Клім Джура.

Серце в мене калатало, як скажене, я задихався і відчував, що Кактус ось-ось схопить мене за шкірки й почне луплювати, але тут сталося щось дивне і незрозуміле: люк, на який я наступив, раптом почав м'яко вгинатися під моїми ногами, і я шкере береть полетів у чорну прірву.

РОЗДІЛ II

Я стаю піддослідним кроликом

Спершу я почув звук. Він долинав звідкись іздалеку і був схожий на дзижчання бджоли. Навколо панувала темрява, і хоч як я вдивлявся туди, звідки почув оте тихе дзижчання, не побачив нічого. Я почав навпомацки просуватися вперед, все ще не розуміючи, що сталося, — адже останнє, що я пам'ятаю, було падіння. І ще — я зовсім не злякався. Почувався так, ніби дивлюсь кіно, а все, що зі мною відбувається, це якась комп'ютерна гра. Варто натиснути на кнопку — і все закінчиться.

Звідкись ізгори почувся механічний голос:

— Шановний Кліме Миколайовичу! Раді вітати вас у секретній лабораторії ТТБ.

— А що це таке — ТТБ? — запитав я.

— ТТБ — це Таємне Товариство Боягузів, — чітко відповів механічний голос. — А тепер прошу сідати.

Я відчув, що підлога під ногами сколихнулася, з неї ніби виросло м'яке крісло. Я зруочно вмостиився на ньому й приготувався до нових несподіванок. Та все ж, коли стіна переді мною розсунулася й перетворилася на велетенський екран, я здригнувся. І навіть не через ці миттєві перетворення. На гіантському екрані я побачив вулицю, по якій щодуху мчала якась зіщулена переляканана істота. І раптом я впізнав себе: та ж моя вулиця, по якій я тікаю від Кактуса, і це мене б'є по ногах скрипка, яку я стискаю в руці. Стало так соромно, що я відчув, як палають мої щоки. І сльози набігли на очі. Хто вони, ці люди, що так підступно підглядали за мною? Яке вони мають право? Я вже хотів схопитися з кріслом і спробувати знайти вихід з цього дивного приміщення, але тут згори знову пролунав голос. Цього разу не механічний, а цілком живий. Було чутно, що жінка, яка зверталася до мене, ледь усміхається:

— Не поспішай, ми відпустимо тебе, як тільки ти цього схочеш. Але у нас є пропозиція. Хочеш взяти участь у таємному експерименті?

— В якому експерименті? — обурено вигукнув я. — Я навіть не знаю, хто ви. І чому ви за мною спостерігали? І як я опинився у вашій таємній лабораторії?

— Ми винайшли засіб від страху. Ти маєш стати першою людиною, на якій ми хочемо його випробувати. Але, повторюю, ти можеш відмовитися. Тільки зробити це треба зараз. Давши згоду, ти вже не зможеш стати таким, як раніше. Вирішуй!

Тримаючи схрещеними пальці, я кивнув і впевнено сказав:

— Я згоден!

Звичайно, тоді я собі не міг уявити, до яких немовірних наслідків призведе ота моя необачна згода!

РОЗДІЛ X

Крівка блакитних жаб

Те, що відкрилося очам, було настільки дивним, що я навіть не встиг злякатися. У великому басейні, встеленому водоростями й лататтям, у зручних кріслах сиділи дивовижні створіння. З першого погляду було

видно, що це космічні прибульці — на землі таких істот зроду не водилося. Вірніше, найбільше ті істоти скидалися на жаб, але жаб велетенських та ще й яскраво-блакитного кольору. Морди у потвор були сині, а баньків очі світилися червоною барвою. Перед кожною блакитною ропухою, що розвалилася у кріслі, стояв столик із частуванням. А на столику купками було розкладено хробаків, мух та жуків. Найдивнішим було те, що блакитні жаби жваво перемовлялися, якщо можна було назвати мовою оті страхітливі звуки, що нагадували сюрчання міліцейських свистків і гупання барабанів.

РОЗДІЛ XI

Паганіні стає Чаком Норрісом

Усе ще намагаючись розібратися у вчораших неймовірних подіях, я вибіг із квартири і ніс до носа зіткнувся з Кектусом — моїм одвічним ворогом і сусідом Сашком Сміком. Кектус лиховісно посміхнувся і почав повільно підходити до мене. І я добре знат, що саме станеться наступної міті — я шкереберть полечу по сходах вниз. Кектус називав цю веселу гру живим футболом, і, як ви здогадуєтесь, м'ячем у цій грі був я. Тобто якщо я сам не тікав від Сашка, то він копав мене ногою.

Та що це? Замість того, щоб тікати, я, ніби виконуючи давно відомий мені прийом, широко розставив ноги і, пружинячи на ледь зігнутих колінах, поставив руки у блок.

— Ги-ги, — розвеселився Смік, — це вже щось новеньке. Поганський Паганіні хоче стати Чаком Норрісом!

Але це були останні слова, які вимовив Кектус. Якась незнана сила змусила мене підскочити, а потім з несамовитим криком, від якого мені самому позакладало вуха, мов лавина звалитися на свого ворога.

І сталося диво. Сашко Смік — непереможний Кектус — раптом осів, затулив руками обличчя й заскімлив тоненьким дівочачим голосочком:

— Відпусти мене! Я більше не буду!

«Що зі мною відбувається?» — думав я, перебігаючи прохідний двір і пірнаючи під залізні ворота сусіднього будівельного майданчика (цею дорогою — навпрошки до школи — було вдвічі швидше). Адже я навіть не злякався. Здається, страх відступив від мене після відвідин таємного лігвісська голубих монстрів.

Мабуть, усе, чого я боявся досі, тепер здавалося мені дитячими забавками.

Та не встиг я цього подумати, як чиясь липка, схожа на присоску лапа міцно вхопила мене за руку й потягла до піщаного кар'єру, на краю якого працював екскаватор. Я з жахом помітив, що ця довга лапа з перетинками між кістлявими пазуристими пальцями була яскраво-блакитного кольору.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Від чиого імені ведеться оповідь у творі?
2. Назви частину твору, яка виконує в повісті роль **експозиції**. Про що ти з неї дізнаєшся?
3. Розкажи, що тобі стало відомо про Кліма Джуру. Відповідаючи, цитуй уривки з твору.
4. Виразно прочитай уривок від слів Я відчув, що втягаю голову в плечі, як черепаха... до кінця абзацу. Розкажи, що в цей час міг відчувати Клім. Назви слова у творі, які допомагають тобі зробити такий висновок.
5. Порівняй поведінку Кліма під час двох зустрічей із Сашком. Поясни, що змінилося в поведінці Кліма і чим він сам таку зміну пояснює. Прочитай підтвердження своїх думок у тексті твору.
6. Прочитай уривок:
— Ги-ги, — розвеселився Смик, — це вже щось новеньке. Логанський Паганіні хоче стати Чаком Норрісом!
Як ти думаєш, з якою інтонацією вимовляв Сашко Смик цю фразу? Чому ти так думаєш?

Зверни увагу! Загальне значення фрази Сашка не випливає із суми значень використаних в цих реченнях слів. Читаючи, ти переосмислюєш ці значення і відчуваєш **додатковий підтекст**, тобто прихований, внутрішній зміст висловлювання, який вкладає персонаж у фразу. Наприклад, у наведеній вище фразі Кактус, називаючи Клімка іменем відомого музиканта, насправді глузує з нього, тому що вважає, що навчатися музики — не хлоп'яче заняття.

7. Назви подію, яка є **зарядкою** повісті. Свою відповідь обґрунтуй.
8. Розкажи, що таке в повісті ТТБ і кого воно об'єднує.
9. Поясни, чому, перш ніж запропонувати Клімові вступити до ТТБ, йому показали, як він утікав від Кактуса.
10. Назви, які події в повісті є реалістичними (такими, як у житті), а які — вигаданими.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Схопети за шкірки — упіймати.
Зіткнотися ніс до ніса — випадково зустріти когось.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Альпініст — людина, яка захоплюється сходженням на гірські вершини.
Крикви — схованка, приховане житло.
Паганіні — прізвище славетного скрипала Нікколо Паганіні.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Перекажи детально I і II розділи повісті.
2. Передбач, як можуть розгорнатися події в повісті далі.
3. Прочитай наступні розділи й перевір свої здогади.

РОЗДІЛ ХІІІ

Міраж на будмайданчику

За останні дні я побував у стількох неймовірних ситуаціях, що був певен — тепер мене вже нічого не здивує. Та виявилося, що я глибоко помилявся.

Переді мною була рівна земля, без жодної травинки. Земля мала дивний іржаво-коричневий колір, її вкривали глибокі тріщини. Ніби щойно прокотився страшний смерч, вбивши навколо все живе. Але найгірше було те, що посеред цієї пустелі, яка раптом утворилася посеред будмайданчика, сиділо потворне банькатає створіння.

Синьопікий широко розявив пащу, і з неї вирвалися пронизливі звуки: свист, гуркіт, дзижчання і... кумкання.

Я мимоволі замружився (вуха я затулити не міг, бо мої руки були намертво приkleєні до боків), аж тут у голові моїй залунали слова:

— Слухай, нікчемне створіння! Ми, на відміну від вашої примітивної мови, володіємо досконалим мистецтвом передавати думки на відстані. Так отож, сьогодні вночі, рівно о третій, на вашу планету прибуває основний десант могутньої цивілізації блакитних жаб. Останньою перепоною на нашому шляху залишалося ваше таємне товариство. Досі нам не щастило захопити жодного члена ТТБ. Тепер вам кінець. Ти покажеш секретну лабораторію, і після цього експерименти проводитимемо тільки ми... над вами.

Блакитна тварюка висолопила довжелезного язика, на льоту вхопила якусь необачну муху та з appetитом схрумала її. Як видно, наші мухи були для космічних прибульців найбільшим делікатесом, бо споживання сердешної комахи захопило синьопікого цілком і повністю. Мабуть, земні комахи впливали на прибульців ще і як снодійне. Бо думки потвори почали плутатися, і вона, сама того не усвідомлюючи, вибовкала зайве:

— Підкоримо цю смачненьку планетку... Вона нам на один зуб... Лишилося проникнути в їхній штаб... Ням-ням, що може бути смачніше за мух... Тільки консервовані метелики під майонезом!

РОЗДІЛ ХІІІ

Послання від бабусі

Підходячи до дверей своєї квартири, я сторожко озирнувся — космічні монстри могли спокійнісінько підстерегти мене саме тут. Тепер мені здавалося, що за мною стежать уже давно.

Тиша, що стояла у помешканні, зараз видалася мені моторошною й гнітуючою. «Ну от, припливли! — подумки дорікнув я собі. — Вже й тиша тебе лякає...»

Та в цю хвилину я помітив на столі невеличкий предмет, схожий на комп'ютерну флешку. Однак коли я взяв предмет до рук, то з подивом виявив, що це звичайнісінький спортивний свисток на мотузці. Схожий свисток має наш учитель фізкультури. Я розгублено покрутів свисток у руках, аж раптом щось всередині клацнуло, і звідти почувся... голос моєї бабусі:

— Кліме, якщо ти зараз чуєш мое послання, значить, мене захопили синьомордики. Не хвилюйся. Головне — зроби все точно так, як я тобі скажу. По-перше, підійди до вікна.

Я був настільки ошелешений, що слухняно рушив до єдиного у вітальні вікна.

— Бачиш вазон із калачиками? Витягни квітку, на дні горщика дістань ключ... — Спокійний бабусин голос продовжував давати вказівки. — Скоріше, часу залишилося зовсім мало. Діставай ключа. На подвір'ї, під старою грушевою, стоїть жовтий автомобіль. Цим ключем відчиниш дверцята, сядеш за кермо, а далі отримаєш нові інструкції. І головне, онучку, нічого не бійся. Ми маємо план. Скоро ти про все довідаєшся. Пам'ятай, ТТБ у тебе вірить! — Бабусин голос якось дивно забринів, і мені здалося, що вона намагається стримати чи то сміх, чи то сльози.

За останні дні я звик до несподіванок, але тє, що моя лагіднай завжди усміхнена бабуся якимось чином пов'язана з Таємним Товариством Боягузів, не вкладалося у мене в голові. Але тепер над цим ніколи було розмірковувати. Раптом я відчув, що синьомордики, як їх влучно прозвала бабуся, перейшли у наступ. І невідомо з якої причини, своїми першими жертвами вони вибрали нашу родину.

Під покручену дуплявою грушевою, що якимось дивом вижила посеред заасфальтованого міського подвір'я, стояв... обшарпаний горбатий «Запорожець»...

«Тю, — промайнуло у мене в голові, — і на цій іржавій консервній бляшанці ми збираємося перемогти космічних монстрів і врятувати світ?»

РОЗДІЛ XVI

Загадкова пані Соломія

Ми мчали автострадою з неймовірною швидкістю, якої я майже не відчував. Бачив лише, що деревя й кущі обабіч дороги зливаються у якусь суцільну зелено-жовту смугу.

— Прошу тебе бути уважним і все запам'ятовувати. Сьогодні прибуває основний десант космічних хижаків. Блакитні жаби — це тільки їхні розвідники. Десант прибуває в пустелю. Саме туди, де ведуть розкопки твої батьки. Рівно о третій годині ночі.

— Але чому ми їдемо туди самі? І як із усім цим пов'язана моя бабуся? І мама з татом? І як ти збираєшся встигнути? Навіть найшвидший «Запорожець» не може літати зі швидкістю ракети.

— Пані Соломія все продумала. Ми будемо вчасно.

— Пані Соломія? — вражено вигукнув я.

Це не вкладалося у мене в голові. Соломія — ім'я моєї лагідної й зауважди заклопотаної хатніми справами бабусі.

— Пані Соломія — видатний учений. Це вона винайшла протиотруту від вірусу страху. А цим вірусом уже заражена більшість мешканців Землі. На жаль, синьоморди вистежили пані Соломію й зненацька захопили її. Та у неї, про всякий випадок, було підготовлено запасний план. І виконати його маєш ти.

РОЗДІЛ XIX

Політ крізь часопростір

«Запорожець» стояв посеред двору, і тепер, коли я знов, що це хитро замаскована машина часу, то подивився на маленький кумедний автомобільчик іншими очима. Я прискіпливо оглянув сидіння, виготовлені з якогось невідомого мені сплаву. Він був пружний і надзвичайно міцний. Коли я вмостиився спереду, сидіння враз набуло форми моого тіла.

— Прошу пристебнути ремені безпеки. В разі невиконання цієї інструкції транспортуванний об'єкт може загубитися у часовому коридорі, — нагадав механічний інструктор.

— Нічого собі техніка! — обурився я. — А раптом ці іржаві дверцята відваляться під час перельоту і мене просто висмокче назовні. Тут ніякі ремені безпеки не допоможуть!

— Шановний Климе Миколайовичу, — озвався голос, чітко вимовляючи кожен звук, — вступаючи до ТТБ, ви заприсягалися допомагати нашій організації. Отож прошу зосередитися й приготуватися до переміщення.

Мені не залишалося нічого іншого, як відкинутися на зручному сидінні, пристебнутися, заплющити очі й сподіватися на те, що часоліт не провалиться у якусь часову яму чи не заблукає на манівцях часу і простору.

Однак тої ж миті я переконався, що стрибок у часі відбудувся. Просто це сталося абсолютно непомітно. Ось ще секунду тому я був в українському селі, а тепер мій автомобільчик стояв на вершечку височеної усипальниці фараонів.

РОЗДІЛ XXI

У Всесвіті дрібниць не буває

— Ну, синку, ти саме вчасно, — почув я мамин голос, коли виліз із машини.

— А ми вже боялися, що синьоморди до нас ось-ось допадуться, — додав тато й обійняв мене за плечі.

Мені стільки треба було розповісти мамі й татові, що я просто не знати, з чого почати. А найголовніше, що мене здивувало, — це те, що вони поводилися зі мною так, ніби нічого надзвичайного не відбувається.

— Бабуся... — почав я.

Тато пильно глянув мені в очі й дуже серйозно сказав:

— Кліме, заспокойся! Головне, що ти майже вилікувався від страху! На жаль, таких людей на Землі тепер дуже мало. Майже всі мешканці нашої планети заражені вірусом страху. Протиотруту від цієї жахливої епідемії винайшла наша бабуся, але річ у тім, що тепер вона потрапила в полон до синьомордів.

РОЗДІЛ ХХІІ Зброя проти комахожерів

— Послухай, мамо, я пригадав, що наша бабуся найчастіше співає пісню про коня з сивою гривонькою, а ще дуже любить мугикати собі під ніс пісню групи «Бітлз» «Yellow submarine», що в перекладі означає — жовтий підводний човен. То, може, наш «Запорожець» коли не працює, як машина часу, то й під водою може плавати? А може, він працює і як космічна ракета? — Я сам засміявся від цього припущення.

Та у відповідь тато серйозно проказав:

— Щож, цілком можливо, що ця машина універсальна. Бабуся закла-ла в неї усі свої знання й уміння. А знає вона надзвичайно багато, повір мені. Щоправда, невідомо, чим закінчиться оця жаб'яча історія і де всі ми врешті опинимося...

— А тепер поводьтеся дуже тихо, — наказав тато, — у синьомордів надзвичайно тонкий слух. До того ж вони вміють перехоплювати людські думки на відстані. Це дуже давня войовнича цивілізація. І вони мають багатий досвід у захопленні нових планет. Зброї проти них практично не існує.

Тут до розмови долучилася мама. Видно було, що вона вагається — чи варто розкривати мені якусь страшну таємницю. Та все ж вона зважилась і заговорила, ледь затинаючись. Вона завжди затиналася, коли виникала якась небезпека:

— Клімчику, т-ти маєш знати, що ми не випадково почали вести розкопки саме т-тут. Річ у тім, що сім т-тисяч років тому Земля вже зазнала нашестя блакитних жаб... І сталося це саме в цьому місці, у Давньому Єгипті. Врешті єгипетські вчені знайшли засіб, як бо-

ротися із синьомордами, т-та було запізно. Хоча космічні хижаки втекли з нашої планети, та все ж перед тим устигли знищити всю рослинність у цій колись квітучій долині. Все засипав пісок — зникли сади, міста, поля і ріки. На цьому місці постала піщана пустеля.

— Взагалі-то зброя є, — сказав я. — Щоправда, я не знаю, чи ми зможемо нею скористатися.

— Ти жартуєш! Яка зброя? — дорікнула мама. — Хіба можна сміятися у такий момент?

— Я не жартую. — Від хвилювання у мене пересохло в роті, і я ледве видавив із себе: — Мухи!

— Про яких мух ти говориш? Так, ми знаємо, що блакитні жаби люблять ласувати нашими комахами, але до чого тут зброя?

Я пригадав, як сьогодні зранку одна-єдина муха подіяла на довголапого прибульця, як він втратив пильність, а згодом повністю відключився і захрапів.

Мені знадобилося лише кілька хвилин, щоб детально розповісти про з'їдену муху, яка вплинула на прибульця немов снодійне.

Батьки перезирнулися, а тоді схопили мене в обійми і тихенько, щоб не почули хижі чужопланетяни, крикнули:

— Врятовані!

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Чи підтвердилися твої припущення, як розгортається події в повісті?
2. Поясни, яку загрозу для мешканців Землі становили космічні прибульці. Знайди і прочитай підтвердження своїх слів у творі.
3. Розкажи, чи вперше космічні прибульці намагалися підкорити собі Землю. Виразно прочитай, як це захоплення відбувалося.
4. Розкажи, у якій частині Землі висаджувалися раніше космічні прибульці та які наслідки це мало для нашої планети.
5. Поясни, чому тільки члени ТТБ можуть змагатися з космічними прибульцями. Відповідь підтверджує цитатами з повісті.
6. Розкажи, яку роль в історії з космічними прибульцями відіграла Климова бабуся.
7. Назви події, які належать до **розвитку дії**. Яка їхня роль у творі?
8. Прочитай уривок із розділу XIV від слів *Тиша, що стояла у помешканні...* до кінця абзацу, потім уривок із розділу XXII від слів *Послухай, мамо...* до кінця абзацу. Проаналізуї, як змінюється характер Кліма під час протистояння космічним прибульцям.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Міторошний — страхітливий, загрозливий.

Ошелашений — переляканий, завмерлий від страху.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Склади простий план до прочитаних розділів.
2. Перекажи розділи XII, XIV, XVI, XIX, XXI, XXII двічі: перший раз стисло, другий — близько до тексту.
3. Передбач розвиток наступних подій у творі. Як ти думаєш, якою може бути **кульмінація** повісті? Прочитай закінчення повісті та перевір свої припущення.

РОЗДІЛ XXIV

Космічні загарбники прибувають

Нам в очі вдарило сліпуче світло, а потім ми побачили космічні кораблі прибульців. То були гіантські прозорі капсули, що зависли над пірамідою. З кожної капсули струменів потужний сніп світла, спрямований на зрізану верхівку піраміди.

Коли наша невеличка команда вийшла на верхній майданчик, усі світлові промені вмить зосередилися на нас. Я відчув себе таким же беззахисним і маленьким, як та муха, котру сьогодні вранці на моїх очах провівтнув довголапий синьоморд.

— Вони знижуються, — тихо промовила мама й взяла мене за руку.

РОЗДІЛ XXVI

Я розмовляю мовою синьомордів

Тепер я зрозумів, чому тато говорив про синьомордів як про представників страшної цивілізації міжгалактичних загарбників. На спині у кожного прибульця висів апарат із широким дулом і прилаштованим до нього балоном.

— Це газ, — сказала мама, — він може паралізувати будь-яку живу істоту. А потім ці почвари роблять з нею, що схочуть. Ми змогли захопити кілька таких балонів у тих космічних хижаків, що прибули першими, й дослідили їх.

Тато додав:

— Найстрашніше, що той газ абсолютно безпечний для самих синьомордів. І взагалі, як виявилося, представники цієї агресивної цивілізації не чутливі до жодної отрути. Вони самі можуть отруїти кого завгодно. Особливо небезпечний вірус, що його розносять ці космічні хижаки, — вірус страху.

Край неба поволі ставав рожевим, потім з-за обрію вигульнуло пурпурове сонце, і над пустелею розвиднілося. Картина, що постала перед нашими очима, була фантастична. Скільки сягало око, пустеля була вкрита велетенськими блакитними рапухами, що горічевана лежали на піску й голосно хропли.

— Вони просто обжерлися і впали у сплячку, — пояснив тато.

— Треба скоріше їх знешкодити, — по-діловому промовила мама.

— А головне — скоріше дізнатися, куди синьоморди заховали нашу бабусю, — озвався я. — Гадаю, найбільше про це нам може розповісти ось цей мухожер. — Я показав на мого давнього знайомого синьоморда, що лежав, розкинувши лапи, посеред майданчика.

— Цікаво, як довго синьоморди спатимуть? — замислено промовив тато. — Якщо кожен із них проковтнув щонайменше сотню комах, то зо п'ять годин вони хроптимуть. Що з ними робити далі, я поки що не знаю, але головне — чимшвидше їх знешкодити.

Я підійшов до чужинця й обережно поторсав його за плече. Тої ж миті в голові у мене залунало:

— Як смачно! Як поживно! Земні комахи — найкращі в усій галактиці!.. А стару чаклунку ми гарненько заховали. Зовсім поруч з її будинком. Ги-ги, і тепер ніхто й ніколи не знайде. Та й шукати буде нікому. Наш десант окупує всю цю планету. Спротиву аборигени не чинитимуть — всі вони заражені нашим вірусом. А хто не піддався, тому силоміць зробимо щеплення. І ніяка протиотрута не допоможе. Ось тільки б допастися до їхньої секретної лабораторії... Цивілізація блакитних жаб — найвеличніша цивілізація Всесвіту! Ми нездоланні! Люди стануть нашими рабами й працюватимуть на мушиних фермах — вирощуватимуть комах-бройлерів. Ми експортуватимемо чудові комашині консерви в кожен куточок галактики!

Я отямився лише тоді, коли тато сильно струсонув мене за плечі. Виявляється, я настільки перейнявся думками синьомордого чужинця, що почав свистіти, кумкати й клацати язиком.

Оговтавшись, я в кількох словах переповів усе, про що довідався, вступивши у телепатичний контакт із космічним хижаком, і побачив, як мої батьки захвилювалися.

Стало зрозуміло, що святкувати перемогу ще зарано.

РОЗДІЛ XXIV

Бабуся Соля дає нам інструкції

Ми переступили через поріг центру космічних прибульців, і нас засліпило яскраве сяйво. Коли очі призвичайлися до світла, ми побачили, що посеред встеленої свіжою травою кімнати на маленькому дерев'яному ослінчику сидить бабуся Соля. Зараз вона перебувала у такому ж стані, як я, коли мене захопив головний синьоморд. Вона була щільно обмотана якоюсь слизькою гидотою так, що не могла поворухнутися.

Тато кинувся вперед, щоб звільнити бабусю, але вона крикнула:

— Не рухайтесь! Синьомордики влаштували спеціальні пастки на той випадок, якщо мене прийдуть рятувати. А ще запам'ятайте — вам треба

як найшвидше повернатися у завтрашній день. Бо зараз вам доведеться змінювати майбутнє, а це може викликати дивовижні й непередбачувані наслідки. Отож слухайте. У мене в лівій кишенні фартуха лежить маленька полотняна торбинка. Візьміть її з собою і мершій вертайтеся в пустелю. Підніміться на піраміду розвійте насіння по вітру. Якщо я все розрахувала правильно й не помилилася у своїх припущеннях, космічні хижаки перестануть загрожувати нашій планеті.

Тато нахилився до бабусі й витягнув з кишенні фартуха полотняну торбинку.

— Бабусю, а як же ти? — крикнув я і мало не заплакав.

Мені було шкода бабусі, яка сиділа, прип'ята до ослінчика, а хижі синьоморди от-от могли до неї допастися.

— Не хвилюйтесь, онучку, все буде гаразд. Головне — зробіть усе так, як я сказала. А тоді вертайтеся додому. Не забудьте поставити часоліт на те саме місце, де взяли — під старою грушевою. Це дуже важливо. І зробіть так, щоб блакитні жаби не помітили, що ви тут побували. Зараз у них обідня перерва, жеруть, нелюди, наших комашок. Але за дві хвилини вони повернуться...

І бабуся втомлено заплющила очі й почала тихо мугикати свою улюблену пісню: «Ой чий то кінь стоїть, що сива гривонька...»

РОЗДІЛ XXXIII

Як діє антижаб

Ми стояли на усіченій верхівці піраміди. Позаду був часовий стрібок з нашого подвір'я до пустелі у ранній ранок нинішнього дня. Сонце вже освітило гарячими променями безкраї піски й безліч нерухомих синьомордів та їхні прозорі космічні капсули. Звідси, згори космічні хижаки видавалися блакитними цяточками на сліпучо-жовтому піску.

— Почнемо, — сказав тато й витяг з кишенні полотняну торбинку.

Він дочекався сильного пориву вітру, розв'язав мотузочок і витруси в дрібненькі насінинки собі на долоню. А тоді почав висипати їх зі своєї жмені — ніби сіяв у повітрі.

Вітер підхопив крихітні зернятка й поніс у пустелю. Ми всі — тато, мама і я, затамувавши подих, чекали, що буде далі. Але минула хвилина... дві... десять — і нічого не змінилося. Так само світило сонце і вітер гнав піщані хмари кудись ген за овид.

— Дивіться! — раптом скрикнув Засець, показуючи рукою вниз. — Квіти!

І справді, на наших очах пустеля почала вкриватися різнобарвними квітами. Вони проростали скрізь, де лежали синьоморди й стояли їхні бойові капсули. Вони піднімалися до сонця й тріпотіли пелюстками. Ось уже перед нами колихався цілий велетенський строкатий килим. І не було видно ані блакитних космічних хижаків, ані їхніх кораблів.

Я побачив, що з кожної квітки випурхує величезний метелик. І крильця в метеликів точнісінько такої ж барви, як квіти, в яких вони народились.

— Погляньте, — вигукнула мама, — синьоморди заворушилися! Зараз вони розпочнуть полювання. Метелики — це ж їхня найулюбленніша їжа!

— Не хвилюйтесь, — тато показав нам клаптик паперу, який щойно витяг з дна бабусиної торбинки, — тут є чіткі інструкції. Але виконати їх може лише Клім. — І тато простягнув записку мені. Я одразу ж упізнав чіткий бабусин почерк:

Климу, щойно синьомордики вдихнуть пилок цих квітів, як стануть служняними й покірними. Ти маєш подумки віддати їм наказ чимшивидше забиратися геть із нашої планети й забути до неї дорогу назавжди. Адже тільки ти розумієш мову блакитних жаб і можеш з ними спілкуватися. Онучку, головне — не бйся. Тоді бањкаті ненажери тебе послухаються.

Я зосередився й подумки наказав синьомордам, що голосно чхали й розгублено озиралися на всі боки:

— Усім вишикуватися в колону по два! Взятися за лапи! Кроком руш до своїх капсул!

Тієї ж миті космічні пірати почали шикуватися в колону, а тоді, побравшись за лапи, немов першокласники, слухняно попрямували до своїх літальних апаратів. Коли останній синьоморд застрибнув усередину капсули, я подумки передав їм останню настанову:

— Повертайтесь додому і ніколи, чуєте, ніколи не прилітайте на Землю! Бо наступного разу вам це так просто не минеться!

Крізь прозорі ілюмінатори я бачив, як блакитні жаби ствердно захищали головами, капсули беззвучно піднялися в небо — і за кілька секунд від грізних прибульців не лишилося й сліду.

На серці у мене було так гарно, як не було ще ніколи в житті. Бо я точно знав: Землю врятовано, адже бабусині квіти виявилися сильнішими за наймогутнішу зброю. І люди вилікуються від вірусу страху... А що ж тепер буде з нами?

— Все буде добре! — заспокоїв мене тато й усміхнувся; виявляється, я промовив уголос своє запитання.

— Ти повернешся до школи й нікому нічого не розповідатимеш, — сказала мама. — Мешканцям Землі ще зарано знати про деякі загадки Всесвіту.

РОЗДІЛ XXXV

Так народжуються пісні та легенди...

Ми з батьками, лишивши «Запорожця» під старою грушевою, піднялися на наш дев'ятий поверх. Тато подзвонив у двері, і за мить на порозі з'явилася бабуся Соля. З кухні долинали паходці свіжоспечених пиріжків, і бабуся сказала те, що я найменше чекав почути від неї зараз:

— Здорові були, діточки. Ви, певно, зголодніли здалекої дороги? А ну, швидше мийте руки й сідайте до столу!

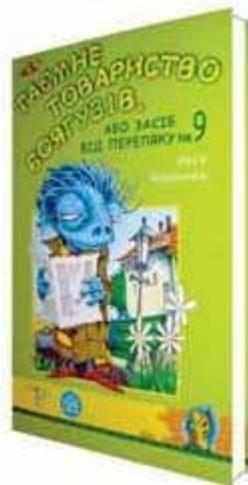
Я здивовано глянув на батьків, та вони тільки усміхнулися й пішли виконувати бабусин наказ. А я кинувся за бабусею й запитав про те, що мене мучило всі останні дні:

— Бабусю, а що то за дивовижний засіб від переляку? І чому синьоморд казав, що на мене не подіяв вірус страху?

— Та все дуже просто, — озвалася бабуся. — Я винайшла універсальні ліки від переляку — вони блокують вірус страху. Це спеціальний сорт квітів, пилок яких знищує отруту, яку принесли з собою синьоморди. А крім того, цей пилок робить синьомордів безпорадними. Ти ж знаєш, все у світі пов'язано між собою. Синьоморд, що втратив свою лють і жорстокість, перетворюється на звичайну банькату ропуху. Тільки чужо-планетну...

Бабуся розповідала про свій чудовий винахід так буденно, що я навіть образився. Щиро кажучи, мені було прикро, що бабуся навіть не похвалила мене. Хіба це не я щойно наказав синьомордам забиратися з нашої планети? Хіба не я мандрував на часольоті й ледве втік від навісного ватажка блакитних жаб? Та бабуся Соля лише лагідно поглянула мені в очі й додала:

— Це був дев'ятий і, як бачиш, найуспішніший засіб від переляку. А клала я ті ліки... в пиріжки. Ти ж, Клімчику, їх любиш найдужче. Тепер зрозумів? А зараз ходи за мною, допоможеш накрити на стіл.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. У повісті автор **тричі** наводить різні інструкції. Знайди їх і виразно прочитай. Поясни, яку роль вони відіграють у творі. А чи потрібні інструкції в повсякденному житті? Де саме?
2. Розкажи, які стосунки були між членами родини Кліма Джури. Відповідаючи, спирайся на твір.
3. Як ти думаєш, завдяки чому Клім зміг подолати в собі страх і виховати сміливість і кмітливість?
4. На початку й наприкінці повісті Кліма хвилювали різні почуття. Опиши їх. Поясни, чому змінилися його почуття.
5. Як характеризують головного персонажа повісті його вчинки? Відповідаючи, спирайся на твір.
6. Що про Кліма думають оточуючі? Відповідь підтверджуй цитатами.
7. Щоти думаєш про героя?

8. Назви **не менше трьох** проблем (важливих питань), порушених у повісті.
9. Сформулюй головну думку твору.
10. Чому автор так назвала твір? Що вона хоче нам сказати?
11. Доведи, що «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9» — це пригодницька повість.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Почвáра — страшна істота, потвора.
Горічáрева — лежачи на спині.
Аборигéн — місцевий мешканець.
Ослéнчик — невеликий стілець.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Овéд — горизонт.
З наступних речень добери слова, які є синонімами до слова **овид**.

- На обрї зажовтіла земля (М. Стельмах).
- Чи ви любите любуватися круговидом? (І. Нечуй-Левицький).
- Синь небесна виднокола снігом сіє (А. Малишко).
- Від перешейка і до самого крайнеба — степи і степи (О. Гончар).

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуй образ Кліма, користуючись пам'яткою на с. 236.
2. Якщо тебе зацікавила повість, прочитай продовження твору під назвою «Пастка для синьоморда, або Таємне Товариство Брехунів».

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

У повсякденному житті кожному доводиться іноді мати справу з інструкціями, тобто зібраним узагівок, як виконувати щось, користуватися чим-небудь: інструкція щодо користування праскою, телефоном тощо. Інструкцію ще називають пам'яткою: пам'ятка туриста, пам'ятка для водя.

Склади і запиши в зошиті інструкцію, як знайти справжнього друга. Якщо в тебе є молодший братик або сестричка, прочитай їм ці вказівки.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Склади гру-вікторину за матеріалами другого форзаца підручника. Зроби висновок про роль портрета в літературному творі.

I. Дай усну відповідь на запитання

1. Як називається трилогія В. Нестайка про пригоди Яви і Павлушки?
2. Кого з письменників визнали кращим драматургом 1999 року?
3. Що таке сюжет?
4. Які є елементи сюжету?
5. Хто написав твір «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера»?
6. Які твори написала Леся Воронина?
7. Хто з письменників, творчість яких вивчається в цьому розділі, закінчив школу зі срібною медаллю?
8. Який твір називається пригодницьким?
9. Як звати головних персонажів твору «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера»?
10. Яка головна думка твору «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера»?

II. Вибери одну відповідь

1. Заблудилися в кукурудзі головні герої твору

- A** «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера» Я. Стельмаха
- B** «Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» Лесі Воронини
- C** «Тореадори з Васюківки» В. Нестайка
- D** «Фед’ко-халамидник» В. Винниченка

2. Кульмінацією у творі «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера» Я. Стельмаха є епізод, коли Сергій і Митько

- A** знаходять біля озера курінь
- B** приїжджають до бабусі в село

- В** бачать на озера чудовисько
Г дізнаються, що в озері живе чудовисько

3. Має фантастичні елементи твір

- A** Я. Стельмаха **B** В. Нестайка
Б Лесі Воронини **Г** О. Іваненко

4. Захопилися зоологією герой твору

- A** «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера»
Я. Стельмаха
Б «Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» Лесі Воронини
В «Тореадори з Васюківки» В. Нестайка
Г «Фед'ко-халамидник» В. Винниченка

5. НЕ належить до пригодницьких твір

- A** «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера»
Я. Стельмаха
Б «Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» Лесі Воронини
В «Тореадори з Васюківки» В. Нестайка
Г «Друкар книжок небачених» О. Іваненко

III. Продовж речення

1. Головна думка твору «Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» Лесі Воронини
2. Мрія і дійсність, смішне, комічне та романтичне поєднано у творі
3. Домашнє завдання на літні канікули отримали головні герої твору
4. Експозицією твору «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера» Я. Стельмаха є та частина твору, у якій розповідається про
5. Кульмінацією твору «Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» Лесі Воронини є епізод, коли
6. Наслідує Миколу Гоголя, пишучи про себе і свого друга, головний герой твору

ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ

Українці в усі часи любили дотеп і вдалий жарт, уміли доречно вставити влучне слово, кепкували не тільки над іншими, але й над собою. Видатний український письменник Іван Нечуй-Левицький про вдачу своїх співвітчизників говорив так: «У їх розмові багато гумору та ще й широко народного, цікавого, сільського». Із сивої давнини до нас дійшли народні анекдоти та байки, які упродовж століть веселили людей, застерігали їх від помилок, повчали.

Продовжуючи народну традицію, багато письменників розповідали у своїх творах смішні епізоди, зображували комічних персонажів. Протягом тривалого часу майстри художнього слова розвинули народні традиції сміхової культури, збагатили її новими темами та жанрами. Байки, усмішки, гуморески — це жанри гумористичних творів.

У своїх творах Левко Боровиковський, Євген Гребінка, Петро Гулак-Артемовський, Микита Годованець, Остап Вишня та інші письменники не тільки розважали, але й висміювали негідні вчинки людей, виховували читачів.

В останньому розділі підручника ти прочитаєш багато веселих і повчальних творів українських письменників **Леоніда Глібова**, **Степана Руданського** та **Павла Глазового**. Їхнє слово було могутньою зброєю — гострою, влучною, дошкульною — проти суспільних і особистих пороків. Автори писали з різними намірами: коли з добрим серцем, коли — з гірким перцем, але завжди з одним прагненням — удосконалити людей, допомогти їм позбутися своїх вад.

НАВЧАЛЬНИЙ МАРШРУТ РОЗДІЛУ

Леонід Глібов
Степан Руданський
Павло Глазовий

Гумор, сатира, байка, алегорія,
мораль, гумореска, співомовка,
інверсія

ЛЕОНІД
ГЛІБОВ
(1827 – 1893)

Попрацюй у парі.

Пригадай із 5 класу, що ти знаєш про життя Леоніда Глібова. Назви жанри, у яких працював письменник. Порівняй свою відповідь із відповіддю однокласника/однокласниці.

З а п'ять днів до смерті Леонід Іванович Глібов написав останню свою байку «Огонь і Гай». У ній розповідається, як Огонь запропонував Гаю подружитися. Що з того вийшло, ти, звісно, здогадуєшся. Кого Глібов зображує в образі Вогню? Лагідних на словах, але облюдних у діях друзів. У моралі великий байкар застерігав:

Молодіж любая, надія наша, квіти!
Пригадуйте частіш ви баечку мою;
Цурайтесь брехні і бійтесь дружити
З таким приятелем, як той Огонь в Гаю.

Чи думав Леонід Іванович про тебе, пишучи цю байку? «Він мене не знав», — скажеш ти. Звичайно, ти маєш рацію, але письменник вболівав і за тих, кого знов, і за тих, кого ніколи не бачив. Своїми творами він радив, застерігав, наставляв. А тих, хто відступав від справедливості і правди, — знищував могутньою збросю, називаючи — сміх.

Леонід Іванович Глібов народився на Полтавщині в сім'ї управителя поміщицького маєтку. У сім років мама навчила хлопчика читати, а пан Родзянко, у якого служив батько, давав йому уроки арифметики. В тринадцять років він вступив до Полтавської гімназії. Відірваний від дому, сумуючи за родиною, почав писати перші ліричні твори. У 1847 році російською мовою було надруковано його першу поетичну збірку «Стихотворения Леонида Глебова». Завершити навчання в гімназії юнакові так і не вдалося: він тяжко захворів і змушений був повернутися до батьків.

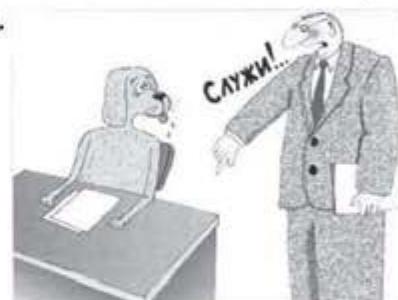
Пізніше Л. Глібов навчався в Ніжинському ліцеї вищих наук князя Безбородька. Саме тут він починає писати байки. Закінчили ліцей йому перешкодила смерть батьків. Значно пізніше, будучи вже одруженим чоловіком, він завершує перерване в юності навчання.

Згодом Л. Глібов учителював на Поділлі та Чернігівщині, займався журналістською та видавничою діяльністю. Не полішав він і писати байки. Його перша збірка байок була заборонена для народних шкіл, а частину тиражу знищено. Написані ним твори містили гострий осуд тогочасних порядків, несправедливості. Л. Глібов до останнього подиху віршував. Він залишив нащадкам багату спадщину українською та російською мовами. Його твори яскраво забарвлени гумором або сатирою.

ГУМОР І САТИРА

Ужитті трапляється так, що людина чинить певні недобре справи, але не здогадується про те, що комусь завдає шкоди. У таких випадках на допомогу приходить сміх, який покликаний «лікувати» вади окремої людини або всього суспільства. Письменник змальовує у творі комічні ситуації, через які висміює різноманітні пороки.

Різновидами комічного є гумор і сатира. **Гумор** — відображення смішного в характерах людей або в їхньому житті. У гумористичному творі автор загалом доброзичливо ставиться до людини, але вказує на певні її недоліки, щоб їх усунути. Натомість **сатира** — нищівне висміювання вад окремої людини або всього суспільства. Автор повністю заперечує недолік, який викриває, і сатирою ніби знищує його.

Карикатура Петра Сігути

Карикатура Юлії Ліщенко

Порівняй два малюнки. Визнач, на якому з них життеву ситуацію зображену з гумором, а на якому — сатирично.

Перший малюнок гостро висміює, викриває невігласів, які беруться не за свою справу, із «собачою» відданістю виконують будь-які накази, а отже, він сатиричний. На другому — смішна ситуація, коли один із футболістів страждає на «зоряну хворобу». Автор доброзичливо ставиться до зображення людей, тому малюнок гумористичний.

Так само, як на малюнках, у художніх творах письменники широко використовують гумор і сатиру.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Підготуй повідомлення про життя Л. Глібова.
2. Поясни, що ти знаєш про такі різновиди комічного, як гумор і сатира.
3. Добери приклад гумористичної ситуації із життя. Розкажи її однокласникам.

БАЙКА. АЛЕГОРІЯ. МОРАЛЬ

Зпочаткової школи ти знаєш, що **байка** — це невеликий алегоричний, здебільшого віршований твір повчального змісту.

У байках автор ніколи не висловлює ідеї прямолінійно, він вдається до алегорії. **Алегорія** — зображення рис характеру людини за допомогою образів тварин, рослин, явищ природи тощо.

Зв'язок між образом і його значенням установлюється за подібністю (наприклад, лисиця уособлює хитрість, підступність; осел — обмеженість; щука — хижкість).

Байка має таку будову:

оповідь, у якій розповідається певна подія;

мораль — повчання, стислий виклад головної думки, яку автор хоче донести до читача. У деяких байках мораль може бути відсутня.

ЩУКА

На Щуку хтось бомагу в суд подав,
Що буцім би вона таке виробляла,
Що у ставку ніхто життя не мав:
Того заїла в смерть, другого обідрала.
Піймали Щуку молодці
Та в шаплиці
Гуртом до суду притаскали,
Хоча чуби й мокренькі стали.
На той раз суддями були
Якісь два Осли,

Одна нікчемна Шкапа
Та два стареньких Цапа, —
Усе народ, як бачите, такий
Добрячий та плохий.
За стряпчого, як завсіди годиться,
Була приставлена Лисиця...
А чутка у гаю була така,
Що ніби Щука та частенько,
Як тільки зробиться темненько,
Лисиці й шле — то щупачка,
То сотеньку карасиків живенських
Або линів гарненських...
Чи справді так було, чи, може, хто збрехав
(Хто ворогів не мав!) —
А все-таки катюзі,
Як кажуть, буде по заслузі.
Зйшлися судді, стали розбирать:
Коли, і як воно, і що їй присудити?
Як не мудруй, а правди ніде діти.
Кінців не можна поховати...
Не довго думали — рішили —
І Щуку на вербі повісити звеліли.
— Дозвольте і мені, панове, річ держать, —
Тут обізвалася Лисиця.—
Розбійницю таку не так судить годиться:
Щоб більше жаху їй завдати
І щоб усяк боявся так робити, —
У річці вражу Щуку утопити!
— Розумна річ! — всі зачали гукать.
Послухали Лисичку
І Щуку кинули — урічку.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. За які провини подали на Щуку до суду? Відповідаючи, цитуй уривки з байки.
2. Розкажи, що ти дізнаєшся про стосунки Щуки і Лисиці. Виразно прочитай у творі відповідні епізоди.
3. Якщо Лисиця брала подарунки від Щуки, чи могла вона в суді її захищати? Свою відповідь обґрунтуй.
4. Поясни, чому всупереч усім правилам Лисиця виконувала обов'язки захисника Щуки.

5. Як автор описує суддів? Які якості людей вони уособлюють?
6. Чи можна сподіватися, що суд у такому складі буде справедливим? Свою відповідь обґрунтуй.
7. Розкажи, до яких хитрощів удалася Лисиця, щоб визволити Щуку.
8. Чи здогадалися судді, що іх безсороно обмануто? Прочитай підтвердження відповіді у творі.
9. Яка мораль цієї байки? Цей твір має гумористичне чи сатиричне спрямування? Свою відповідь обґрунтуй.
10. Доведи, що «Щука» Л. Глібова — це байка.
11. Проаналізуї будову байки. Чи всі компоненти в ній наявні? Свою відповідь обґрунтуй.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Бомага — тут: скарга.

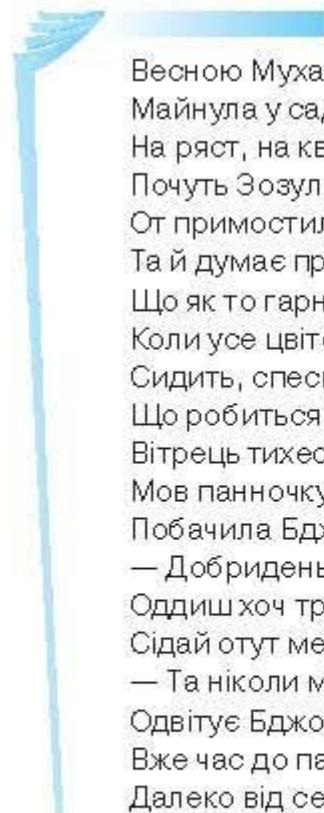
Шаплек — невелика дерев'яна посудина для перенесення рідини.

Стрілчий — особа в суді, яка захищає звинуваченого.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчи байку Л. Глібова «Щука» напам'ять.

МУХА Й БДЖОЛА

Весною Муха-ледащиця
Майнула у садок
На ряст, на квіти подивиться,
Почути Зозулин голосок.
От промостилась на красолі
Та й думає про те,
Що як то гарно жить на волі,
Коли все цвіте.
Сидить, спесиво поглядає,
Що робиться в садку;
Вітрець тихесенько гойдає,
Мов панночку яку...
Побачила Бджолу близенько:
— Добриден! — каже їй. —
Одиш хоч трохи, моя ненько,
Сідай отут мерщій.
— Та ніколи мені сидіти, —
Одвітує Бджола, —
Вже час до пасіки летіти:
Далеко від села.

— Яка погана, — Муха каже, —
На світі доленька твоя:
Раненько встане, пізно ляже...
Мені б отак — змарніла б я,
Затиждень би головоньку схилила.
Мое життя, голубко мила, —
Талан як слід:
Чи де бенкет, чи де обід
Або весіллячко, родини, —
Такої гарної години
Ніколи не втеряю я:
Ім, і ласую доволі, —
Не те що клопоти у полі
І праця бідная твоя! —
На річ таку Бджола сказала:
— Нехай воно і так;
Та тільки он що я чувала,
Що Муху зневажає всяк,
Що де ти не поткнешся
Або до страви доторкнешся, —

Тебе ганяють скрізь:
Непрохана — не лізь.
— Стару новинку, — каже Муха, —
Десь довелось тобі почутъ!..
Запевне, дурень дурня слуха...
Велике діло — проженуть!

Не можна в двері — я в кватирку
Або пролізу в іншу дірку —
І зась усім!
Нехай ся байка мухам буде,
Щоб не сказали часом люде,
Що надокучив їм.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Перекажи зміст байки.
2. Поясни, які дві протилежні життєві позиції уособлюють її персонажі. Відповідаючи, цитуй відповідні уривки.
3. Проаналізуй, як характеризує персонажів їхня мова.
4. Поясни, які вади викриває ця байка — суспільні чи особисті. Свою відповідь обґрунтуй.
5. Зроби висновок, кого або що засуджує автор цією байкою. Свою відповідь обґрунтуй.
6. Доведи, що «Муха Й Бджола» — байка.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Слесёво — зарозуміло, гордовито.
Одвітбє — відповідає.
Оддёш — відпочинь.
Красіля — рослина із запашними квітами яскравого, переважно жовтогарячого кольору.
Ряст — весняна рослина.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчися виразно читати байку Л. Глібова «Муха Й Бджола».
2. Поясни, чи трапляються ситуації, подібні тій, що зображена в байці, у твоєму житті.

ЖАБА Й ВІЛ

Раз Жаба вилізла на берег подивиться
Та й трошечки на сонечку погріться.
Побачила Воля
Та й каже подрузі тихенько
(Вигадлива була!):
— Який здоровий, моя ненько!
Ну що, сестрице, як надмусь,
То й я така зроблюсь?

От будуть жаби дивуватися!
— І де вже, сестро, нам рівняться... —
Казать їй друга почала;
А та не слуха... дметься... дметься...
— Що, сестро, як тобі здається,
Побільшала хоч трохи я?
— Та ні, голубонько моя!
— Ну, а теперечки? Дивися!
— Та годі, сестро, схаменися! —
Не слуха Жаба, дметься гірш,
Все думає, що стане більш.
Та й що, дурна, собі зробила?
З натуги луснула — та й одубіла!
Такі і в світі жаби є,
Прощайте, ніде правди діти;
А по мені — найлучче жити,
Як милосердний Бог дає.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, чому Жаба хотіла роздутися до розмірів Вола.
2. Розкажи, до яких наслідків привела нерозумна поведінка Жаби.
3. Назви, яку ваду людей висміює автор в образі Жаби.
4. Прокоментуй мораль байки. Виразно прочитай її у творі.
5. Чи зустрічалися тобі марнославні люди? Розкажи випадок із життя, який є прикладом пихатості.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Із **двома** синонімами до слова **марнославство** склади й запиши речення.

Марнославство — зарозумілість, гордовитість, бундючність, пиха, пихатість, чванливість, марнолюбство, погорда.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчися виразно читати байку Л. Глібова «Жаба Й Віл».

СТЕПАН
РУДАНСЬКИЙ
(1834 – 1873)

Степан Васильович Руданський народився 25 грудня 1833 року (за новим стилем — 7 січня 1834 року) в селі Хомутинці на Вінниччині в сім'ї священика.

Як і для більшості дітей із родин духовних осіб, батько для нього заздалегідь визначив життєвий шлях: спочатку навчання в дяка, потім — бурса та семінарія. А після навчання — служба священиком у якомусь забитому селі. Але юнак захоплювався літературною творчістю і не бажав виконувати волі батька. Саме в семінарії С. Руданський почав створювати романтичні балади. Поштовхом до написання щиріх ліричних творів стало його кохання до чарівної дівчини з Кам'янця-Подільського Марії Княгиницької. Коли ж треба було вибирати між Петербурзькою духовною семінарією, куди відряджав його батько, та одруженням із коханою, юнак вибрав навчання, про що потім шкодував протягом усього життя.

С. Руданський поїхав до Петербурга, але проти волі батька вступив до Петербурзької медико-хірургічної академії. На той час це був навчальний заклад із високим рівнем наукової підготовки й осередок вільнодумства.

У Петербурзі С. Руданський познайомився з українськими письменниками, які там жили та працювали. У цей час, крім ліричних, він почав писати гумористичні й сатиричні твори.

Ще зі студентських часів С. Руданський захворів на невиліковну на той час хворобу — сухоти, тому після закінчення медичної академії поїхав працювати лікарем до Криму, де сподівався підлікуватися. Він працював у Ялті в лікарні, а також у маєтку князя Воронцова. Людина прогресивних поглядів, С. Руданський, крім роботи лікарем, багато сил віддавав громадським справам.

Біdnість і самотність переслідували його все життя. Через постійні нестатки письменник не зміг надрукувати жодної збірки

своїх творів. Тогочасний читач так і не прочитав його веселих гуморесок, ліричних поезій, талановитих перекладів.

Із листа С. Руданського до брата Григорія з Ялти:

«Тепер я дуже якось став мило дивитися на людей, бо й мені якось зробилося лучче, кінчилося уже (не знаю тільки, чи надовго) мое тридцятилітнє голодування. Добився я таки економії Воронцова і, окрім свого жалування (200), маю іще в рік 300 карбованців, ітого — 500, і я вже зможу кожний день свій обід мати. І тільки то, що обід, а вечері ще за ці гроши мати не зможу — отакая-то проклята Ялта. Ні, не проклята, хороша вона, та дорого жити».

ГУМОРЕСКА. СПІВОМОВКА. ІНВЕРСІЯ

Усі свої твори, включаючи й віршовані переклади, Степан Руданський називав *співомовками*. На думку письменника, будь-який поетичний твір має співатися або промовлятися в супроводі музичного інструменту, переважно кобзи чи бандури. Пісня, байка, приказка, поема — усі ці твори були в розумінні С. Руданського співомовками.

У поетичній спадщині письменника є гумористичні твори. **Гумореска** — невеликий віршований або прозовий твір з комічним сюжетом. У гуморесці сміх постає у вигляді доброзичливої критики вад людей. Свої гуморески С. Руданський називав «приказками».

Зверни увагу, що в українській мові слова в реченні можуть поєднуватися в прямому або зворотному порядку. Порівняй:

Прямий порядок слів

Дідич їздив за границю, повертає назад — от гуменний вітає пана на границі.

Зворотний порядок слів

Їздив дідич за границю, назад повертає — от гуменний на границі пана і вітає.

При прямому порядку слів після підмета завжди стоїть присудок, означення має бути перед іменником, додаток — після дієслова-присудка.

У поетичних творах часто порушується звичний порядок слів. Робить письменник це умисно, щоб увиразнити думку, привернути увагу читача до найважливішого.

Порушення звичного розташування слів у реченні називається *інверсією*.

ДОБРЕ ТОРГУВАЛОСЬ

Чи в Києві, чи в Полтаві,
Чи в самій столиці
Ходив чумак з мазницею
Помежи крамниці.
І в крамницях, куди глянеш,—
Сріблом-золотом сяє,—
А йому то і байдуже:
Він дьогтю питати!
Реготять купці дурнії,
А він тільки сплюне
Та й до другої крамниці,
Багатшої, суне.
В найбагатшій крамниці
Два купці сиділо,

І туди чумак заходить
З мазницею сміло:
«Добридень вам, добре люди!»
Та й зачав питати,
Чи нема у них принаймні
Дьогтю де продати.
«Нету, нету! — купці кажуть
Та й, шельми, сміються: —
Здесь не дьогтю — толькі дурні
Адні продаються!»
А чумак їм: «То нівроку ж,
Добре торгувалось,
Що йно два вас таких гарних
На продаж осталось».

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

- Перекажи, яку подію покладено в основу твору.
- Поясни, кого мали на увазі багаті купці, відповідаючи чумакові:
Здесь не дьогтю — толькі дурні
Адні продаються!
- Розкажи, чи дозволив чумак образити себе. Як він відповів купцям?
- Які риси характеру чумака викликають у тебе щирий захват? Чим саме?
- Поясни, кого висміює, а кому симпатизує герой співомовки. Свою відповідь обґрунтуй.
- Хто розповідає цю веселу історію читачам? Яким ти уявляєш героя-розвідчика? Які художні засоби та прийоми допомагають тобі зробити такий висновок?

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Мазнєця — посуд для дьогтю.

Дьогтю — в'язка чорна рідина, яку використовували для різних господарських потреб.

Чумак — купці, торговці, які в XVI—XIX ст. вирушали на волах до Чорного або Азовського моря за сіллю та рибою.

Шальма — пройдисвіт.

ГУМЕННИЙ

Їздив дідич за границю,
Назад повертає —
От гуменний на границі

Пана і вітає.
Поклонився, привітався.
«А що там, Іване?»

А гуменний йому каже:
 «Та все гаразд, пане.
 Одно тілько...» — «А що тілько?»
 Дідич обізвався.
 «Та то, пане, що ваш ножик
 Складаний зламався».
 «Ну! Зламався, так зламався,
 Що там споминати.
 Певне, хлопці мали грatisь
 Та й мали зламати?»
 «Таки правда, ясний пане!
 Хлопці ізламали,
 Лиш не грались, а сивого
 Коня білували».
 «А з чого ж то сивий згинув?»
 «Пані хорували,
 За лікарством як погнали,
 То і підрвали».
 «То і пані хорувала?
 Ах, Боже мій, Боже!
 Що ж? Здорова моя пані?»

Говори, небоже».
 «Помоліться, пане, Богу!
 День лиш хорували,
 А на другий од пожару
 Богу й душу дали!»
 «Од пожару?.. Що таке?..»
 «Просте, пане, діло:
 Як зайнявся тік у пана,
 То все погоріло!»
 «Пані вмерла, все згоріло...
 Будь здоров, Іване!..»
 «А ще ж панна ваша вдома,
 Поверніться, пане!»
 «Що ж там, голубе Іване?
 Як там бідна дочка?»
 «А нічого, уповила
 Хлопця, як линочка!»
 Спом'янув тут бідний дідич
 Чорта і чортицю,
 Плюнув з лиха, сів на бричку:
 «Рушай за границю!»

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

- Перекажи події спочатку так, як їх розповідає гуменний, а потім у тій послідовності, у якій вони відбувалися в реальному житті.
- Проаналізуї, у чому полягала хитрість гуменного, що відвела від нього панський гнів.
- Поясни, як автору вдалося досягнути комічного ефекту.
- Автор висміює гуменного чи симпатизує йому? Свою відповідь обґрунтуй.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Гуменней — поміщицький прикажчик на току.
 Білувати — знімати із забитої тварини шкуру.
 Підрвати — тут: загнати до смерті.
 Дідич — пан, поміщик.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- Навччися виразно читати твори С. Руданського.
- Випиши в зошит зі слівомвок **три** приклади інверсії.

ЗАПОРОЖЦІ У КОРОЛЯ

Приїхали запорожці,
Короля вітають,
Король просить їх сідати,
Козаки сідають.
Сидять собі. В них жупани
Все кармазинтві,
І самі такі храбренні,
Вуса прездорові.
Задивились на ті вуса
Ляхи-мосціпани.
«Що б ім, — кажуть, — дати їсти?
Даймо їм сметани!»
Поставили їм сметани,
Їсти припрошають,

Але наші запорожці
Разом відмовляють:
«Славная у вас сметана...
Тілько вибачайте,
А перше нам, запорожцям,
Шільник меду дайте!»
Дали й меду запорожцям...
Вони як пойли,
Так ті вуса прездорові
Вгору й завертили.
Тоді й кажуть королеві:
«А що, ясний пане!
Нехай тепер запорожцям
Подають сметани!»

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Прочитай портрет запорожців. Поясни, яка його роль у творі.
2. Поясни, чому козаки перший раз відмовилися від частвуання. Чи відкрили вони полякам причину своєї відмови?
3. Які епізоди у творі викликають у тебе сміх? Відповідаючи, спирайся на співомовку.
4. Автор висміює запорожців чи захоплюється ними? Відповідаючи, спирайся на твір.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

- Жулан — старовинний верхній чоловічий сукняний одяг.
Кармазеновий — густо-червоний, іноді з темним або фіолетовим відтінком, багряний.
Ляхи-мосцілани — поляки.
Шільнек маду — листок воску, у який бджоли закладають мед.

СВИНЯ СВИНЕЮ

Несе мужик у ночовках
Додому свячене:
Яйця, паску, і ковбаси,
Й порося печене.
І порося, як підсвинок,
Та ще й з хроном в роті.
Несе, бідний, та й спіткнувся
У самім болоті.

І схибнулись нові начви,
Затряслось свячене,
І в болото покотилось
Порося печене.
Глянув мужик на болото,
Посвистав до лиха,
Одвернувся, набік плюнув
Та й промовив стиха:
«Та свиня таки свинею!
Правду кажуть люди:
Святи її, хрести її —
Все свинею буде!»

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, у чому полягає комічність змальованої в співомовці ситуації.
2. Проаналізуй, які риси характеру селянина розкриває твір. Називаючи рису характеру, перекажи епізод, у якому вона проявляється найповніше.
3. Яким ти уявляєш собі розповідача цієї байки? Які художні засоби та прийоми дають тобі підстави зробити такий висновок?
4. Аналізуючи твори С. Руданського, ми можемо розмірковувати надтим, про що в них розповідається (тобто зміст). Ми можемо також робити висновок, як вони написані (тобто стиль автора). Що ти можеш сказати про особливості творів С. Руданського на прикладі прочитаних співомовок? Поясни свою відповідь, аналізуючи образи та художні засоби його творів.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Нічви — корито.

П'дсвинок — порося до року.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навччися виразно читати співомовки С. Руданського.
2. Поясни, чим гуморески відрізняються від байок.

ПАВЛО ГЛАЗОВИЙ (1922 – 2004)

Павло Глазовий — письменник виняткового обдарування, якого, можна сказати без перебільшення, любила вся країна. Без його гуморесок у свій час не відбувався жоден концерт. Слово гумориста було могутньою зброєю — гострою, влучною, дошкульною. Український письменник Микола Сом про нього писав так: «Я вам чесно скажу: після Остапа Вишні стільки було хохмачів всяких, а такого, як Глазовий, не було».

Павло Прокопович Глазовий народився 30 серпня 1922 року в селі Новоскелюватка на Миколаївщині. Після закінчення семирічної школи навчався в Новомосковській педагогічній школі, потім служив в армії. Велика Вітчизняна війна продовжила термін його служби на довгих шість років. Павло Прокопович захищав від фашистів блокадний Ленінград, мав бойові нагороди. Але, коли повернувся з армії, роздав їх сільським дітлахам.

Після війни П. Глазовий навчався в Криворізькому педагогічному інституті, багато писав для стінгазет, хоч перші проби пера з'явилися ще в довоєнний час. Друзі, захоплені його творами, порадили надіслати кілька з них до сатиричного журналу «Перець». Яка ж була несподіванка, коли відповідь письменник-початківець отримав від самого Остапа Вишні! Саме він допоміг П. Глазовому переїхати до Києва та продовжити навчання в Київському педагогічному інституті ім. О. М. Горького.

Працював П. Глазовий переважно у жанрах співомовки, віршованої гуморески. Йому належить близько двох десятків книжок сатири і гумору, вісім книжок для дітей. Він був лауреатом престижних літературних премій.

ЗІ СПОГАДІВ ПРО П. ГЛАЗОВОГО

Народний артист України Анатолій Паламаренко, виконавець гуморесок П. Глазового, згадує:

— У Павла Прокоповича був рідкісний глибокий гумористичний талант. Його на перший погляд прості вірші мали зміст, підтекст. Були періоди, коли Павло Прокопович писав по 5—7 усмішок у день! Коли в нього був настрій, то, бувало, таке слово уверне, так влучно скаже, що хоч падай. Сам він дуже любив сміх, якщо вже сміявся, то реготав до сліз. Коли були його концерти в Палаці «Україна», він щиро сміявся над своїми ж творами разом із людьми в залі. Одержанував від цього колосальну насолоду.

Він був великим ерудитом і дуже багатим назнання, був закоханий у літературу. Це був великий літературознавець, начитаний, знаючий. В нього була прекрасна своя бібліотека.

Крім того, Глазовий був великим українцем, патріотом, вболівальником за долю України. Він усім серцем відчував усі її проблеми й болі. Це справді була дуже могутня натура. Глазовий — творець, митець, філософ, гуморист — і це все було з великим наповненням громадянина і великого українця.

ЕВОЛЮЦІЯ

В зоопарку батька
Запитав хлопчина:
— Чи то правда, що від мавпи
Походить людина?
— Правда, — мовив батько. —
Наука доводить,
Що людина, безперечно,
Від мавпи походить.

— То чому ж ці мавпи
Сильно так відстали?
Чом людьми ще й досі
Справжніми не стали? —
Батько вуса гладить,
Весело сміється:
— Таке, синку, й людям
Не всім удається.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Перекажи зміст гуморески в особах.
2. Поясни, як на прикладі в зоопарку розкривається поняття «еволюція».
3. Які слова виражают головну думку гуморески? Прочитай їх.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Еволюція — розвиток.

НАЙВАЖЧА РОЛЬ

Вихваля свого синочка
Мати на всі боки:
— У студії при театрі
Вчиться вже два роки.
Дуже довго муштрували
Хлопця режисери.

Аж тепер він дочекався
Першої прем'єри.
Роль найважчу доручили
Любому синочку:
Він на сцені в третій дії
Викочує бочку!

ПОМИРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, чому автор вклав розповідь про акторські «таланти» хлопця в устайого матері? Відповідаючи, спирайся на твір.
2. Розкажи, яке враження про сина склалося в тебе з материнської розповіді.
3. Кажуть, що материнська любов сліпа. Чи згоден ти з цим твердженням? Доведи свою думку, спираючись на твір.
4. Хоч мати про себе нічого не розповідає, але ти можеш скласти про неї уявлення. Розкажи, що ти думаєш про неї. Відповідь підтверджуй цитатами з твору.
5. Яку ваду багатьох матерів висміює гумореска?
6. Поясни, який засіб використав автор, щоб створити комічний ефект.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Автор пише:

Роль найважчу доручили
Любому синочку...

Слово **важкий** може мати такі лексичні значення:

1. Виконання роботи, яка потребує великих зусиль, крайнього напруження.
2. Предмет, який має велику вагу.

Поясни, у якому значенні вжито слово **важкий** у гуморесці.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Прем'єра — перша вистава.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навччись виразно читати гуморески П. Глазового.
2. Доведи, що прочитані твори — гуморески.

ЗАМОРСЬКІ ГОСТИ

Прилетіли на Вкраїну
Гості із Канади.
Мандруючи по столиці,
Зайшли до райради.
Біля входу запитали
Міліціонера:
— Чи потрапити ми можем
На прийом до мера? —
Козирнув сержант бадьоро.
— Голови немає.
Він якраз нові будинки
В Дарниці приймає, —
Здивуванням засвітились
Очі у туриста.

— Ваша мова бездоганна
Івимова чиста.
А у нас там, у Канаді,
Галасують знову,
Що у Києві забули
Українську мову. —
Козирнув сержант і вдруге.
— Не дивуйтесь, — каже, —
Розбиратися у людях
Перше діло наше.
Я вгадав, що ви культурні,
Благородні люди,
Бо шпана по-українськи
Розмовлять не буде.

ПОМИРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, який випадок із життя покладено в основу твору.
2. Назви прийом, за допомогою якого автору вдається найповніше змальовувати ситуацію.
3. Як ти думаєш, чим міліціонер здивував канадців? Поясни свою думку, цитуючи твір.
4. Поясни, які суспільні вади висміює автор у творі.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

До слова **галасувати** добери синоніми з таких речень:

- Люди на пристані кричали (*Ланас Мирний*).
- В саду під крислатими яблунями горлали дітлахи (*В. Козаченко*).

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Шпанá — хулігани, дрібні або малолітні шахраї.

ПОХВАЛА

— Ахи! — гукнув старий павук,
Зуздрівши юну муху. —
Ти так гудеш, що кожен звук
Як музика для слуху.
За дивну талію твою
І за гарненькі ніжки —

Я все покинув би й пішов
Хоч на край світу пішки.
Ти — як перлина, як топаз,
Ти — як іскрина синя...
А муха — дзиз!
І тільки раз! —

Попала в павутиння.
Ну й зрозуміло, що було
І що робилось далі.
Оскільки діло вже дійшло
У байці до моралі,

То я скажу, що не для мух
Слова, звичайно, мовляться,
Бо на солодку похвалу
Не тільки мухи ловляться.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яку подію зображену у творі? Наведи схожий приклад із життя.
2. Назви, зі скількох частин складається твір. Як кожна з них називається?
3. Яке повчання висловлює автор у творі? Виразно прочитай його.
4. До якого жанру належить твір «Похвала»? Свою думку обґрунтуй.
5. Аналізуючи твори П. Глазового, ми можемо розмірковувати над тим, про що в них розповідається (тобто зміст). Ми можемо також робити висновок, як вони написані (тобто стиль автора). Що ти можеш сказати про особливості творів П. Глазового на прикладі прочитаних гуморесок і байок? Поясни свою відповідь, аналізуючи образи та художні засоби його творів.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Зуздріти — побачити, углядіти.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчи на вибір гумореску П. Глазового.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Склади й запиши гумореску на тему шкільного життя.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

1. Склади гру-вікторину за матеріалами першого форзаца підручника.
2. Разом з однокласниками підготуй і проведи урок узагальнення за творчістю письменників рідного краю.

ПЕРЕВІР, ЧИ СТАРАННО ТИ НАВЧАЄШСЯ

I. Дай усну відповідь на запитання

1. Чим гумор відрізняється від сатири?
2. Який твір називають гуморескою?
3. Що таке мораль у байці?
4. Який твір називають байкою?
5. З яких частин складається байка?
6. Яким терміном називав ліричні твори С. Руданський?
7. Хто з письменників писав байки?
8. Які твори написав П. Глазовий?
9. Кого вважають найвизначнішим українським байкарем?
10. Що таке сатира?

II. Установи відповідність

1. Установи відповідність між письменником і твором.

- 1 Л. Глібов
 - 2 С. Руданський
 - 3 П. Глазовий
 - 4 І. Жиленко
- A** «Найважча роль»
B «Жар-Птиця»
C «Жаба Й Віл»
D «Тиша морська»
D «Добре торгувалось»

2. Установи відповідність між твором та персонажем, який у ньому діє.

- 1 «Похвала»
- 2 «Заморські гості»
- 3 «Гуменний»
- 4 «Щука»

- A** Лисиця
- B** Віл
- C** Павук
- D** міліціонер
- E** панич

3. Установи відповідність між терміном та його визначенням.

- 1** алегорія
- 2** гумореска
- 3** інверсія
- 4** гумор

- A** порушення звичного розташування слів у реченні
- B** відображення смішного в характерах людей або в їхньому житті
- C** невеликий віршований або прозовий твір з комічним сюжетом
- D** нищівне висміювання вад окремої людини або всього суспільства
- E** зображення рис характеру людини за допомогою образів тварин, рослин, явищ природи

III. Продовж речення

- 1.** Л. Глібов написав твори
- 2.** Головна думка байки «Муха й Бджола»
- 3.** У творі «Еволюція» П. Глазовий висміяв
- 4.** За жанром твір «Жаба й Віл»
- 5.** У своїх творах С. Руданський симпатизує
- 6.** У творі «Запорожці у короля» прославляються такі риси характеру запорожців:

ПАМ'ЯТКИ

Читач повинен знати, що книжка містить:

- вступну статтю (розповідає про життя та творчість автора, стисло аналізує твір, допомагає читачеві з'ясувати деякі факти біографії письменника тощо);
- передмову автора, редактора чи видавництва (розповідає про особливості створення твору);
- післямову (коментарі чи примітки);
- бібліографічні посилання (джерела цитат);
- книжкові списки та покажчики (допомагають читачеві звернути-ся до літератури, що розширить і поглибить знання з предмета, якому присвячене видання).

Послідовність характеристики літературного героя

1. Назви, який це герой у системі образів — головний чи другорядний.
2. Опиши його портрет. Наголоси у відповіді, що насамперед підкреслено в портреті та як портрет характеризує героя.
3. Назви риси характеру героя та вчинки, що відображають особливості його характеру.
4. Прокоментуй, як про героя відгукуються інші персонажі.
5. Зверни увагу, як героя характеризує автор.
6. Зроби висновок, що можна сказати про героя після всебічного знайомства з ним.

Послідовність визначення віршового розміру

1. Поділи слова на склади.
2. Постав над словами наголос, пам'ятаючи, що службові частини мови не наголошують.
3. Напроти рядків вірша запиши схематично наговошені й ненаголовені склади (— — наголовений, U — ненаголовений).
4. Установи закономірність повторення груп складів.
5. Визнач віршовий розмір — ямб або хорей.
6. Полічи, скільки стоп міститься в кожному рядку.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ЗАГАДКОВО ПРЕКРАСНА І СЛАВНА ДАВНИНА УКРАЇНИ	8
Календарно-обрядові пісні	10
<i>Пісні весняного циклу</i>	12
Веснянки	12
«Ой весна, весна — днем красна»	13
«Ой кувала зозуленька»	15
«Кривий танець»	16
<i>Пісні літнього циклу</i>	18
<i>Русальні пісні</i>	18
«У ржі на межі»	20
«Ой біжить, біжить мала дівчина»	20
«Проведу я русалочки до бору»	20
<i>Купальські пісні</i>	21
«Заплету віночок»	23
«Ой вінку мій, вінку»	23
«Купайло, Купайло!»	23
<i>Жниварські пісні</i>	24
«Маяло житечко, маяло»	26
«Там у полі криниченка»	27
<i>Пісні зимового циклу</i>	28
«Ой хто, хто Миколая любить»	28
<i>Колядки</i>	29
«Нова радість стала»	31
«Добрий вечір тобі, пане господарю!»	32
<i>Щедрівки</i>	34
«Засівна»	35
«Щедрик, щедрик, щедрівочка»	36
Народні колискові пісні	37
«Ой ти, коте, коточок»	38
«Ой ну, люлі, дитя, спать!»	38
Пісні літературного походження	40
Державний Гімн України	40
П. Чубинський, М. Вербицький	
«Ще не вмерла Україна»	42
Молитва за Україну	43
О. Кониський	
«Молитва»	43

Пісні січових стрільців	44
С. Чарнецький, Г. Трух	
«Ой у лузі червона калина похилилася»	45
«Як тебе не любити...»	47
Д. Луценко, І. Шамо	
«Як тебе не любити, Києве мій!»	47
Микола Вороний	49
З Галицько-Волинського літопису.....	50
«Євшан-зілля»	51
Ліро-епічний твір, Ліричний герой, Поема	56
Тарас Шевченко	57
«Думка» («Тече вода в синє море...»)	59
«Іван Підкова»	60
Перевір, чи старанно ти навчаєшся	64
Я і СВІТ	66
Леся Українка (Лариса Петрівна Косач)	68
«Мрії»	70
«Як дитиною, бувало...»	73
«Тиша морська»	74
«Співець»	75
Володимир Винниченко	78
Головні та другорядні герої літературного твору	79
«Фед'ко-халамидник»	80
Станіслав Чернілевський	100
Віршові розміри: ямб і хорей	100
«Теплота родинного інтиму»	101
«Забула внучка в баби черевички...»	102
Ірина Жиленко	104
«Жар-Птиця»	105
«Підкова»	107
«Гном у буфеті»	108
Оксана Іваненко	110
«Друкар книжок небачених»	111
Емма Андієвська	125
Казка-притча	126
«Казка про яян»	126
«Говорюча риба»	130
Перевір, чи старанно ти навчаєшся	136

ПРИГОДИ І РОМАНТИКА	138
Всеволод Нестайко	140
Пригодницька повість	141
«Тореадори з Васюківки»	142
Ярослав Стельмах	178
«Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера».....	179
Леся Воронина	194
Сюжет.....	195
«Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» ...	196
Перевір, чи старанно ти навчаєшся	212
ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ	214
Леонід Глібов	216
Гумор і сатира	217
Байка. Алегорія. Мораль	218
«Щука».....	218
«Муха й Бджола»	220
«Жаба й Віл».....	221
Степан Руданський	223
Гумореска. Співомовка. Інверсія	224
«Добре торгувалось».....	225
«Гуменний»	225
«Запорожці у короля»	227
«Свиня свинею»	227
Павло Глазовий	229
«Еволюція»	230
«Найважчча роль»	231
«Заморські гості»	232
«Похвала»	232
Перевір, чи старанно ти навчаєшся	234
Пам'ятки	236

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

КОВАЛЕНКО Людмила Тарасівна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

**Підручник для 6 класу загальноосвітніх
навчальних закладів**

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРНЕНО**

Відповідальний за випуск *Н. М. Чаплюк*

Редактор *О. С. Криворучко*

Художній редактор *Н. Г. Антоненко*

Технічний редактор *Л. І. Аленіна*

Коректор *С. В. Войтенко*

У підручнику використано фотопортрети письменників з інтернет-джерел, малюнки *О. Шапкаріної*, світини *В. Соловйова, Ю. Мирончука, О. Гордієвича*.

На обкладинці малюнок *Г. Акулова*, середньовічна гравюра невідомого автора, світлина *В. Соловйова*.

Формат 70x100 1/16. Ум. друк. арк. 19,44 + 0,324 форзац.
Обл.-вид. арк. 19,00 + 0,55 форзац. Наклад 238 050 пр.
Зам. №

ТОВ «Видавничий дім «Освіта»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4483 від 12. 02. 2013 р.

Адреса видавництва: 04053, Київ, вул. Обсерваторна, 25
www.osvita-dim.com.ua

Віддруковано ТОВ «ПЕТ»
Св. ДК № 4526 від 18.04.2013 р.
61024, м. Харків, вул. Ольмінського, 17

Л. Т. Коваленко

Українська література

6